

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ**

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ, ΑΘΗΝΑ 2022

Πράξη «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού
Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» - MIS: 5035542

Γνωστικό Πεδίο: Κοινωνικές Επιστήμες

Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ιστορία (Γυμνάσιο)

Ο Οδηγός Εκπαιδευτικού εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) Νέο πρόγραμμα σπουδών» - ΕΣΠΑ 2007-2013 και επικαιροποιήθηκε σύμφωνα με την Πράξη 10/25-02-2021/25-2-21 του ΙΕΠ από τους ακόλουθους εμπειρογνώμονες:

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Τουλούμης Κοσμάς, Λινάρδος Νικόλαος, Μπέλσης Κωνσταντίνος, Μαστραπάς Αντώνιος

Περιεχόμενα

Α΄ ΜΕΡΟΣ.....	1
Γενικός σκοπός του μαθήματος.....	1
Γενικές αρχές των Προγραμμάτων Σπουδών.....	1
Διδακτική μεθοδολογία	3
Αξιολόγηση.....	7
Ενδεικτική βιβλιογραφία	8
Β΄ ΜΕΡΟΣ.....	9
Σενάρια Διδασκαλίας	9
Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	9
Παράδειγμα 1ο	9
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	20
Φύλλα εργασίας.....	20
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	29
Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	32
Παράδειγμα 1ο	32
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	36
Παράδειγμα 2ο	41
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	54
Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	76
Παράδειγμα 1ο	76
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	80
Παράδειγμα 2ο	85
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	91

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Γενικός σκοπός του μαθήματος

Για το μάθημα της Ιστορίας το ζητούμενο είναι οι απόφοιτοι του τριτάξιου Γυμνασίου να έχουν, κατά το δυνατόν, κατακτήσει ένα συγκροτημένο πλαίσιο ιστορικής γνώσης, που θα συνδέει την εθνική διάσταση με την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια. Αυτό προϋποθέτει την κατανόηση όχι μόνο ιστορικών εννοιών περιεχομένου στα συγκεκριμένα ιστορικά τους συμφραζόμενα αλλά κυρίως δομικών ιστορικών εννοιών, όπως είναι ο χώρος, ο χρόνος και η αιτιότητα (ιστορικός γραμματισμός). Η προσπέλασή τους μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από την καλλιέργεια δεξιοτήτων, όπως η παρατήρηση, η σύγκριση, η ανάλυση και η σύνθεση, ο εντοπισμός κινήτρων, η κατανόηση της ιστορικότητας του παρελθόντος αλλά και της σχέσης του με το παρόν, η εξαγωγή συμπερασμάτων και η τεκμηρίωση. Η ανάδειξη της αξιοποίησης των ιστορικών πηγών είναι σημαντική προς αυτήν την κατεύθυνση. Παράλληλα, κεντρικός σκοπός του μαθήματος και των νέων Προγραμμάτων Σπουδών (ΠΣ) είναι να καλλιεργήσει αξίες, όπως ο σεβασμός, η αλληλεγγύη, η ισότητα, η υπευθυνότητα, η ελευθερία και η αναίρεση στερεοτυπικών αντιλήψεων, ώστε να διαμορφώσει ενεργούς, δημοκρατικούς πολίτες με κριτική σκέψη και ιστορική συνείδηση.

Γενικές αρχές των Προγραμμάτων Σπουδών

Η έμφαση των νέων ΠΣ δίνεται στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όπως αυτά προσδιορίζονται στο αντίστοιχο ΠΣ κάθε τάξης, δηλαδή σε όλα όσα ο/η μαθητής/-τρια πρέπει να γνωρίζει μετά την ολοκλήρωση της μαθησιακής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, επιδιώκεται μία αντίστροφη πορεία διδακτικού σχεδιασμού, όπου τα μαθησιακά αποτελέσματα είναι αυτά που καθορίζουν τις υπόλοιπες παραμέτρους διδασκαλίας. Η πρόταση αυτή εδράζεται στην παιδαγωγική θέση ότι ο/η μαθητής/-τρια πρέπει να αποκτήσει πιο ενεργητικό ρόλο στη μαθησιακή διαδικασία, και αυτό δεν μπορεί να γίνει με επιτυχία, αν δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιεί ελεύθερα τα νοητικά εργαλεία και τις δεξιότητές του/της, προκειμένου να προσεγγίσει την ιστορική γνώση.

Ειδικότερα, η προαγωγή της ιστορικής εκπαίδευσης συνδέεται με τρεις αλληλοσυνδεόμενους παράγοντες: την προσωπικότητα-επιστημονική συγκρότηση του/της διδάσκοντα/-ουσας, τις διδακτικές-παιδαγωγικές μεθόδους που ακολουθούνται ανάλογα με τις αντικειμενικές μαθησιακές συνθήκες κάθε τάξης (ηλικία, ωριμότητα, ιδιαίτερα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά) και τη διακτέα ιστορική ύλη (δομή-οργάνωση- περιεχόμενο-εξορθολογισμός-αξιολόγηση), όπως αυτή αποτυπώνεται στο ΠΣ κάθε τάξης.

Σχετικά με τους τρεις αυτούς παράγοντες επισημαίνονται τα ακόλουθα:

A. Ο/Η διδάσκων/-ουσα το μάθημα της Ιστορίας στο Γυμνάσιο οφείλει:

- να έχει ιστορική κατάρτιση και εκπαίδευση
- να επιμορφώνεται στο γνωστικό αντικείμενο της Ιστορίας και στη διδακτική του μαθήματος

B. Η διδασκαλία πρέπει:

- να γίνεται με άξονα τον/τη μαθητή/-τρια (μαθητοκεντρική)
- να αποφεύγει τη στείρα αποστήθιση
- να στοχεύει στην εξοικείωση των μαθητών/-τριών με τις ιστορικές έννοιες, ξεκινώντας από αυτές του χάρου και του χρόνου

- να αξιοποιεί ποικίλες ιστορικές πηγές, ανάλογα με την ηλικία των μαθητών/-τριών, με στόχο την κριτική αφομοίωση της ύλης από τους/τις μαθητές/-τριες
- να υπηρετεί τον ιστορικό γραμματισμό των μαθητών/-τριών και να εξοικειώνει τους/τις μαθητές/-τριες με τη μεθοδολογία της ιστορικής επιστήμης
- να προάγει τον διάλογο, τον σεβασμό και τη συνεργασία
- να ενισχύει τους εναλλακτικούς τρόπους έκφρασης
- να ενεργοποιεί τη φαντασία και το συναίσθημα των μαθητών/-τριών
- να δίνει ίσες ευκαιρίες σε όλους και όλες
- να καλλιεργεί δεξιότητες, ερευνητικές και επικοινωνιακές
- να γίνεται με σχεδιασμό και προετοιμασία
- να έχει ευελιξία και ευρηματικότητα
- να επιδιώκει την εκτεταμένη χρήση πολυμορφικού/πολυτροπικού εκπαιδευτικού υλικού
- να εκμεταλλεύεται τις δυνατότητες των νέων Τεχνολογιών Επικοινωνίας και Πληροφορίας (ΤΠΕ) στο μάθημα της Ιστορίας ως διδακτικό εργαλείο για μία σύγχρονη, εναλλακτική και ιδιαίτερα αποτελεσματική προσέγγιση του παρελθόντος
- να είναι γλωσσικά άρτια και αισθητικά ποιοτική

Γ. Τα **νέα ΠΣ** (που βασίζονται στο Πόρισμα το οποίο συνέταξε το 2012 Ομάδα Εργασίας/Επιτροπή πρότασης Προγράμματος Σπουδών για το μάθημα της Ιστορίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση) έχουν ως στόχο να βοηθήσουν τους/τις μαθητές/-τριες:

- να αποκτήσουν βασικές ιστορικές γνώσεις με έμφαση στην κατανόηση της ιστορικής σημασίας των γεγονότων και των αιτιακών σχέσεων που τα συνδέουν
- να κατανοούν ότι ο κόσμος στον οποίο ζουν είναι αποτέλεσμα μιας εξελικτικής πορείας
- να αντιλαμβάνονται τους ποικίλους παράγοντες (κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, πολιτισμικούς κ.λπ.) που διαμορφώνουν τα ιστορικά φαινόμενα
- να σέβονται τις ιδιαιτερότητες (θρησκευτικές και πολιτισμικές) όλων των λαών
- να αναπτύξουν θετική στάση απέναντι στη σπουδή του παρελθόντος ως παράγοντα απόκτησης αυτογνωσίας και κατανόησης της κοινωνίας
- να αποκτήσουν δεξιότητες αναστοχαζόμενων ανθρώπων που μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν, πώς να ερευνούν και πώς να γίνονται δημιουργικοί και αποτελεσματικοί
- να καλλιεργήσουν δεξιότητες με τις οποίες θα αξιοποιούν τις γνώσεις τους και θα παράγουν νέα γνώση
- να λαμβάνουν αποφάσεις που βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα
- να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και να λειτουργούν αυτόνομα στη σχολική τάξη αλλά και στη ζωή τους
- να αποκτήσουν αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθηση, ενσυναίσθηση και προσαρμοστικότητα, ώστε να είναι ικανοί/-ές να συνδέονται και να επικοινωνούν με τους άλλους
- να αναγνωρίσουν αξίες και να ενστερνιστούν αρχές που θα τους/τις καταστήσουν ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες
- να συμμετέχουν σε δρώμενα και πρακτικές που παραπέμπουν στην ανάγκη ενεργοποίησης όλων για την αντιμετώπιση των μεγάλων προκλήσεων της εποχής που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες (κατασπατάληση φυσικών πόρων, μόλυνση, προσφυγιά, επιδημίες κ.ά.)
- να αξιολογούν και να αυτοαξιολογούνται

Συνεπώς, κεντρική διδακτική μέριμνα είναι όχι τόσο η ποσότητα των πληροφοριών που ο/η μαθητής/-τρια θα πρέπει να αποκτήσει, αλλά η ανακάλυψη, η κατανόηση, η συμμετοχή και η οικοδόμηση μίας διαλεκτικής σχέσης με τον χώρο και τον χρόνο. Αυτή η διαλεκτική σχέση θα οδηγήσει τελικά μέσω των ιστορικών πηγών (βλ. διδακτική μεθοδολογία) στην ανάπτυξη μιας θετικής στάσης απέναντι στο παρελθόν, ως παράγοντα απόκτησης αυτογνωσίας και κατανόησης των κοινωνιών αλλά και του ευρύτερου πολιτισμικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αυτές οργανώνονται και λειτουργούν.

Διδακτική μεθοδολογία

Η μέθοδος διδασκαλίας αναφέρεται στο εσωτερικό σκεπτικό (θεωρία) που συνέχει τις διδακτικές και μαθησιακές δραστηριότητες, καθιστώντας τες στο σύνολό τους ικανές να οδηγήσουν τον/τη μαθητή/-τρια στη μάθηση. Οι μορφές διδασκαλίας αναφέρονται στον ρόλο (πράξη) που ο/η εκπαιδευτικός και ο/η μαθητής/-τρια αναλαμβάνουν κατά την επικοινωνία και τη διεξαγωγή της διδασκαλίας, καθώς και στη σχέση που αναπτύσσεται τόσο μεταξύ τους (εκπαιδευτικού και μαθητή/-τριας), όσο και μεταξύ αυτών των δύο και του γνωστικού αντικειμένου (βλ. επιμορφωτικό υλικό).

Με κριτήριο τον ρόλο του/της εκπαιδευτικού στη διδακτική πράξη οι **μορφές διδασκαλίας** διακρίνονται στις εξής:

- μετωπική
- ερωτηματική
- διαλογική
- ομαδική ή ομαδοσυνεργατική
- μεικτή/συνδυαστική

Ως βασική μεθοδολογική στρατηγική προτείνεται η *ενεργητική* και *διερευνητική* προσέγγιση του ιστορικού περιεχομένου ανά διδακτική ενότητα με σαφή προσδιορισμό του χώρου και χρόνου. Μπορεί να ξεκινά (αφόρμηση) με την ανασκόπηση των προηγουμένων, την αποτίμηση της προϋπάρχουσας γνώσης, την ανίχνευση σύγχρονων αναπαραστάσεων και τυχόν σχετικών γνωστικών δυσκολιών. Ακολουθεί η πολυεπίπεδη/πολυπρισματική παρουσίαση και επεξεργασία της νέας διδακτικής ενότητας από τον/την εκπαιδευτικό και τους/τις μαθητές/τριες, με τη συνδρομή κατάλληλου, επαρκούς και πολύμορφου διδακτικού υλικού. Η διδασκαλία ολοκληρώνεται με την ανάδειξη της σύνδεσής της με τα επόμενα και την ενδεχόμενη αναγωγή της νέας γνώσης σε καταστάσεις της σύγχρονης ζωής ή σύνδεσής της με αυτές.

Οι *διδακτικές δραστηριότητες* πρέπει να σχετίζονται με τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα κάθε ενότητας και να υπηρετούν τους διδακτικούς στόχους που έχουν τεθεί. Όπως η επιλογή των μεθόδων, των *διδακτικών εργαλείων και τεχνικών*, έτσι και οι δραστηριότητες πρέπει να διευκολύνουν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/-τριών στη μαθησιακή διαδικασία καθιστώντας τους/τες πρωταγωνιστές αυτής.

Γενικότερα, η διδασκαλία της Ιστορίας στην ενεργητική και διερευνητική μάθηση οφείλει να οργανώνεται με βάση

- τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιστορικής επιστήμης
- την ηλικία των μαθητών/-τριών
- τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών/-τριών
- τις ιδιαίτερες συνθήκες που συχνά επικαθορίζουν καταλυτικά τη λειτουργία της τάξης και την εν γένει σχολική πραγματικότητα

Ειδικότερα, μία σύγχρονη μαθητοκεντρική διδασκαλία διακρίνεται από τα εξής **χαρακτηριστικά**:

- εμπλουτισμός της διδασκαλίας με χρήση, κατ' επιλογή από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα, παράλληλων μεθόδων και τεχνικών (βλ. διδακτικές τεχνικές)
- ομαδοσυνεργατική λειτουργία της τάξης ως την επίτευξη των προσδοκώμενων μαθησιακών αποτελεσμάτων
- πολυτροπικότητα (χρήση πολυτροπικών κειμένων που συνδυάζουν σημειωτικά συστήματα ή τρόπους, δηλαδή λεκτικά και οπτικά συστήματα επικοινωνίας)
- εξοικείωση με (α) τις έννοιες του *χώρου* και του *χρόνου* και (β) *ιστορικούς όρους* (έννοιες-κλειδιά)
- εξοικείωση με την *επεξεργασία ιστορικών πηγών* (βλ. στη συνέχεια)
- ατομικές και ομαδικές δραστηριότητες
- σύνδεση με την *τοπική ιστορία*, όπου και όταν είναι εφικτό
- *διαθεματικότητα/διεπιστημονικότητα*

Κυριότερες **διδακτικές μέθοδοι** που συνδέονται με τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι οι εξής:

- η *κριτικά οριοθετημένη ιστορική αφήγηση*
- η *εμπλουτισμένη διδασκαλία*
- η *διδακτική αξιοποίηση ιστορικών πηγών*
- το *εκπαιδευτικό σενάριο*
- το *σχέδιο εργασίας μακράς διάρκειας ή σχέδιο συνεργατικής έρευνας (project)*
- το *φύλλο αξιολόγησης/εργασίας*

Ως **διδακτικά εργαλεία** νοούνται τα υλικά και ψηφιακά μέσα, τα οποία ο εκπαιδευτικός έχει στη διάθεσή του, προκειμένου να προετοιμάσει μία εμπλουτισμένη μαθητοκεντρική διδασκαλία. Τα διδακτικά εργαλεία που υπηρετούν τις παραπάνω διδακτικές μεθόδους είναι τα εξής:

- *διαδραστικά βιβλία Ιστορίας*
- *ψηφιακές θεματικές πύλες*
- *μαθησιακά αντικείμενα*
- *εκπαιδευτικά βίντεο*
- *ψηφιακά εκπαιδευτικά σενάρια*
- *αποθετήρια-πλατφόρμες εκπαιδευτικού υλικού*
- *ιστορικές βιβλιοθήκες και εγκυκλοπαίδειες*
- *ιστορικοί άτλαντες - διαδραστικοί χάρτες*
- *χρονογραμμές-ιστοριογραμμές*
- *εκπαιδευτικά λογισμικά και ιστότοποι*
- *ιστορικά αρχεία*
- *ψηφιακά μουσεία*

Με τον όρο **διδακτικές τεχνικές** νοούνται τα διδακτικά-παιδαγωγικά μέσα, τα οποία ο/η εκπαιδευτικός μπορεί ελεύθερα να επιλέξει και να εφαρμόσει στη διδακτική πράξη. Είναι σαφές ότι, ανάλογα με τη διδακτέα ύλη, επιλέγεται και η τεχνική (ή οι τεχνικές) που κρίνεται ότι επιφέρει τα βέλτιστα μαθησιακά αποτελέσματα και κινητοποιεί το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριών. Έτσι, ο/η εκπαιδευτικός, ικανοποιεί τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών/-τριών χρησιμοποιώντας κατά περίπτωση διαφορετικές διδακτικές τεχνικές. Αυτές είναι οι εξής:

- σύντομη εισήγηση ή διάλεξη/μονολογική παρουσίαση (αφήγηση-περιγραφή)
- διάλογος-ερωταποκρίσεις
- καταιγισμός ιδεών (*brainstorming*)
- μάθηση από παρουσιάσεις-επίδειξη
- δημιουργία ομάδων εργασίας και ανάθεση έργου/ερευνητικής αποστολής με ατομικό ή/και ομαδικό φύλλο εργασίας
- χρήση εποπτικών μέσων
- μελέτη περίπτωσης
- δημιουργία εννοιολογικού χάρτη
- προσομοίωση-βιωματική προσέγγιση
- δραματοποίηση-θεατρικό παιχνίδι
- παιχνίδι ρόλων
- διδασκαλία με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ)

Σύμφωνα με τη φιλοσοφία των νέων ΠΣ Ιστορίας, αναφορικά με την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης στο Γυμνάσιο κρίνεται απαραίτητη η ενεργητική συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε διαδικασίες εξοικείωσης (α) με την ορολογία της ιστορικής επιστήμης, καθώς και β) με την ιστορική μεθοδολογία, στον βαθμό που το επιτρέπει η ηλικία τους. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της χρήσης των **ιστορικών πηγών** ως διδακτικού μέσου εντάσσεται η ανάπτυξη δεξιοτήτων, απαραίτητων για την προσέγγιση και την κατανόηση της ιστορικής γνώσης.

Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης αποτελεί βασική παράμετρο στην καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης των μαθητών/-τριών, η οποία υπηρετεί παράλληλα τον περιορισμό της αποστήθισης. Τέτοιες δεξιότητες αφορούν την αντίληψη του ιστορικού χρόνου, του χώρου, της αιτιότητας, της συνέχειας, της αλλαγής και της ιστορικότητας του παρελθόντος, καθώς και την παρατήρηση, ανάλυση, σύνθεση και εξαγωγή τεκμηριωμένων συμπερασμάτων με την κατάλληλη χρήση ιστορικών εννοιών. Αυτές οι δεξιότητες θεωρούνται εξίσου σημαντικές με τη δηλωτική γνώση καθαυτήν, γι' αυτό και πρέπει να διδάσκονται μεθοδικά και όχι περιστασιακά, και οπωσδήποτε με τρόπους προσαρμοσμένους στην ηλικία των μαθητών/-τριών.

Παράλληλα, η επιδίωξη μίας, κατά το δυνατόν, βιωματικής προσέγγισης του υλικού πολιτισμού μέσα από δραστηριότητες εντός και εκτός τάξης (π.χ. παρατήρηση, περιγραφή και σχεδιαστική ή φωτογραφική αναπαραγωγή έργων τέχνης, μνημείων, αντικειμένων κ.λπ.), πέρα από το ότι εξυπηρετεί τη διαθεματικότητα, μπορεί να προαγάγει έναν άλλο βασικό σκοπό του μαθήματος της Ιστορίας: την ενεργοποίηση του συναισθήματος και της φαντασίας των μαθητών/-τριών, στοιχεία που καλλιεργούν τη δημιουργική σκέψη, εξίσου σημαντική για την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης.

Αναφορικά με τις δραστηριότητες που προτείνονται για την επεξεργασία των ιστορικών πηγών στο Γυμνάσιο πρέπει να τονιστούν τα εξής:

Είναι σημαντικό να αποφεύγεται είτε η απλή παράθεση πληροφοριών ή μόνο ο συνδυασμός τους. Η οικείωση με την ιστορική μεθοδολογία προϋποθέτει από τους/τις μαθητές/-τριες την κατανόηση της «ιστορικότητας» της πηγής· δηλαδή την εμπέδωση του γεγονότος ότι η ιστορική πηγή, που είναι φορέας ιστορικών πληροφοριών, βρίσκεται σε αδράνεια και περιμένει τα δικά μας ερωτήματα για να ενεργοποιηθεί, να απελευθερώσει τα νοήματα του παρελθόντος, που πάλι εμείς –από το δικό μας παρόν– καλούμαστε να ανακαλύψουμε και να αναδιατυπώσουμε.

Σε αυτή την απαιτητική, ολισθηρή, αλλά ταυτόχρονα και τόσο ωφέλιμη εκπαιδευτικά **διαδικασία επεξεργασίας ιστορικών πηγών** στο Γυμνάσιο, οι μαθητές/-τριες καλούνται, με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού, να έρθουν σταδιακά σε επαφή με τις πιο σημαντικές μέριμνες του ίδιου του ιστορικού.

A. Σε πρώτη φάση με:

- την ταυτότητα της πηγής (ποιος είναι ο δημιουργός και ποια η ιδιότητά του, πού απευθύνεται, χρόνος, τόπος, σκοπός)
- την κατάταξη της πηγής (*άμεσες-έμμεσες, πρωτογενείς-δευτερογενείς*) και το είδος (γραφτές, προφορικές, οπτικές, ακουστικές, οπτικοακουστικές, ψηφιακές κ.λπ.)
- τη γλωσσική (εξωτερική) κατανόηση
- τη χρονολογική διακρίβωση/χρονολόγηση
- τον έλεγχο της γνησιότητας
- την αξιοπιστία
- τη διατύπωση ιστορικών ερωτημάτων

B. Σε δεύτερη φάση με:

- την (εσωτερική) κατανόηση μέσα από την «ιστορικοποίηση» της πηγής
- τη ανάλυση, σύνθεση και ερμηνεία
- την αναζήτηση της αιτιότητας
- την τεκμηρίωση με βάση τον ορθό λόγο
- τη σύγκριση μεταξύ ομοειδών καταστάσεων και γεγονότων
- την αξιολόγηση της σημασίας, την αναγνώριση της οπτικής γωνίας
- τη γενίκευση μέσα από παραδείγματα-υποδείγματα

Η επεξεργασία ιστορικών πηγών στο Γυμνάσιο επιτρέπει σταδιακά την άμεση συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε διαδικασίες διερεύνησης και οικοδόμησης της ιστορικής γνώσης. Εξοικειώνει τους/τις μαθητές/τριες με την ιστορική έρευνα και τους δείχνει ότι το παρελθόν είναι ένας «χώρος» διαφορετικός από το παρόν. Ανακαλύπτεται με επιστημονικά εργαλεία, μέθοδο, γνώση και τεκμηριωμένες θέσεις, σε έναν διάλογο που διαρκεί όσο τα νέα ιστορικά ερωτήματα και οι αγωνίες του παρόντος πλουτίζουν περισσότερο τις γνώσεις μας για το παρελθόν ή ανατρέπουν τις πρότερες βεβαιότητές μας για αυτό ή φωτίζουν διαφορετικές, και ανεξερεύνητες ακόμη, πτυχές του. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση μαθησιακών αντικειμένων για την Ιστορία στο πλαίσιο του ψηφιακού αποθετηρίου «Φωτόδεντρο» υπηρετεί την παραπάνω διδακτική μέθοδο (βλ. επιμορφωτικό υλικό). Παράλληλα προτείνεται και ενθαρρύνεται η σύνδεση του μαθήματος της Ιστορίας με την τοπική ιστορία, είτε μέσω σχολικών δραστηριοτήτων (πολιτιστικά προγράμματα, ευρωπαϊκά προγράμματα κλπ.), είτε μέσω εργασιών τύπου project που θα οργανώσει ο/η εκπαιδευτικός σε όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Έτσι, μπορούν να αξιοποιηθούν επισκέψεις σε αρχαιολογικούς τόπους, μουσειακές συλλογές, καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα μουσείων. Είναι σημαντικό να κατανοήσουν οι μαθητές/-τριες τη σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς της ιδιαίτερης πατρίδας τους με την εθνική, την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία.

Αξιολόγηση

Κυρίαρχος στόχος της ιστορικής εκπαίδευσης στο Γυμνάσιο, σύμφωνα με τις γενικές αρχές των νέων ΠΣ, αποτελεί η κατάκτηση ενός συγκεκριμένου πλαισίου ιστορικής γνώσης. Η αξιολόγηση όμως δε συνιστά μία μορφή ποσοτικής μέτρησης αυτής της γνώσης, αλλά μία μέθοδο καθορισμού της ικανότητας και ετοιμότητας των μαθητών/-τριών μέσα από μία σειρά δραστηριοτήτων, εντός και εκτός σχολικής τάξης (ατομικών, εταιρικών και ομαδικών), μέσω των οποίων εμπεδώνουν την ιστορική γνώση και εξοικειώνονται με διαδικασίες της ιστορικής μεθοδολογίας.

Η αξιολόγηση θα πρέπει να είναι συνεχής και διαμορφωτική, καθώς στοχεύει στην ανατροφοδότηση της διδασκαλίας και στην προοδευτική βελτίωση του/της μαθητή/-τριας, και να διεξάγεται ατομικά ή ομαδικά. Ο/Η μαθητής/-τρια πρέπει να αξιολογείται με βάση την καθημερινή του/της απόδοση και στάση στο μάθημα. Σε περίπτωση που ο/η εκπαιδευτικός απευθύνει ερώτηση σε μαθητή/-τρια (εν είδει «προφορικής εξέτασης»), προτείνεται να αποφεύγονται ερωτήσεις που προωθούν την αποστήθιση («Πες μου τι ξέρεις για...»), αλλά να τίθενται στοχευμένες ερωτήσεις (π.χ. «με ποιους τρόπους αποφάσισε ο Μιλτιάδης να αντιμετωπίσει το σώμα των Περσών τοξοτών;»), καθώς και ερωτήσεις που απαιτούν τη χρήση συγκεκριμένων δεξιοτήτων (π.χ. να ζητείται μια τεκμηριωμένη απάντηση).

Οι γραπτές δοκιμασίες θα πρέπει να προσομοιάζουν στις δραστηριότητες που έχουν γίνει στην τάξη. Προτείνονται δραστηριότητες που θα ελέγχουν όχι μόνο τη δηλωτική αλλά και τη διαδικαστική γνώση (π.χ. να ελέγχεται κατά πόσο οι μαθητές/-τριες μπορούν να χειριστούν μία ή περισσότερες πηγές, προκειμένου να δώσουν τεκμηριωμένη απάντηση). Οποσδήποτε θα πρέπει να υπάρχουν ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, ώστε να ελέγχεται η δυνατότητα ανάπτυξης ιστορικού λόγου από τους/τις μαθητές/-τριες, αλλά αυτές να τίθενται με βάση το περιεχόμενο πηγής. Επίσης προτείνεται να υπάρχουν ερωτήσεις για τον έλεγχο της κατανόησης του χρόνου (τοποθέτηση γεγονότων/προσώπων σε σωστή χρονολογική σειρά) και του χώρου (τοποθέτηση στο χάρτη περιοχών). Η αξιολόγηση μπορεί να βασίζεται επίσης στην εκπόνηση ομαδοσυνεργατικών δραστηριοτήτων αλλά και εκτενέστερων, συνθετικών εργασιών, σύμφωνα με τις αρχές της μεθόδου project. Πολύτιμα μέσα διδασκαλίας και συνεπώς αξιολόγησης που καλλιεργούν και ελέγχουν τον κριτικό συλλογισμό, ενθαρρύνοντας και τη διατύπωση της ιστορικής αφήγησης, αποτελούν οι ιστορικές πηγές (πρωτογενείς και δευτερογενείς).

Η τελική αξιολόγηση με γραπτές εξετάσεις θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη μεθοδολογία διδασκαλίας, και συγκεκριμένα τον κεντρικό ρόλο των πηγών σε αυτήν. Συνεπώς, οι ερωτήσεις στις γραπτές τελικές εξετάσεις προτείνεται να περιλαμβάνουν ικανό αριθμό πηγών για σχολιασμό και μάλιστα από διαφορετικά είδη: φωτογραφία, απόσπασμα κειμένου κ.λπ. Επιπρόσθετα, δεδομένου του βασικού ρόλου που έχει στη μεθοδολογική προσέγγιση ο χρονολογικός άξονας και ο χάρτης (ιστορικός ή γεωγραφικός), προτείνονται ερωτήσεις-ασκήσεις που σχετίζονται με αυτά τα εργαλεία.

Η εγκυρότητα, η αντικειμενικότητα και η ευστοχία κάθε μορφής αξιολόγησης εξαρτώνται από τη μεθοδολογία που ακολουθείται, τα μέσα που χρησιμοποιούνται και τους γενικούς και ειδικούς στόχους που υπηρετούνται. Συναρτάται συνεπώς με τον σχεδιασμό κάθε διδακτικής παρέμβασης, της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα. Με άλλα λόγια, η αξιολόγηση μιας επιμέρους διδακτικής ενότητας ελέγχει το ποσοστό επίτευξης των στόχων, που τέθηκαν κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού της διδασκαλίας, μετά την ολοκλήρωση της υλοποίησής της. Η ερμηνεία επομένως των δεδομένων της αξιολόγησης αποβαίνει ιδιαίτερα χρήσιμη για την αυτοαξιολόγηση του/της διδάσκοντος/-ουσας – εκπαιδευτικού, καθώς τον/την πληροφορεί για την επιτυχία ή την αποτυχία των μεθόδων που

ακολούθησε κατά τη διδασκαλία και την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών που υιοθέτησε. Ταυτόχρονα είναι παιδαγωγικά πολύτιμη όταν προάγει την αυτοαξιολόγηση και ετεροαξιολόγηση των μαθητών/-τριών, που πρέπει να είναι οι πρωταγωνιστές/-στριες της μαθησιακής διαδικασίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Bloch, M. (1994). *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις
- Braudel, F. (1987). *Μελέτες για την Ιστορία*, μτφρ. Οντέτ Βαρών, Ρόδη Σταμούλη. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων
- Burke, P. (2002). *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, μτφρ. Φ Τερζάκης. Αθήνα: Νήσος
- Carr, E. H. (1999). *Τι είναι Ιστορία. Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, μτφρ. Α. Παππάς. Αθήνα: Γνώση
- Dosse F. (1993). *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία»*, μτφρ. Αγγελική Βλαχοπούλου, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Duby, G. (1995). *Η Ιστορία συνεχίζεται*, μτφρ. Ρένα Σαυρίδη-Πατρικίου. Αθήνα: Ολκός/ Μικρή Άρκτος
- Encyclopédie de la Pléiade (1985²). *Ιστορία και μέθοδοί της. τ. Α΄*, μτφρ. Ελένη Στεφανάκη. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Goff, J. Le, Nora P. (1975). *Το έργο της Ιστορίας*, μτφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη. Αθήνα: Ράππα.
- Goff, J.Le. (1998). *Ιστορία και μνήμη*, μτφρ. Έφη Γαζή. Αθήνα: Νεφέλη.
- Henri, M. (2002). *Η διδακτική της ιστορίας*, μτφρ. Έφη Κάννερ. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Hobsbawm E. (1998). *Για την Ιστορία*, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα: Θεμέλιο
- Husbands, Ch. (2004). *Τι σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας: γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, μφρ. Β. Οικονομίδης. Αθήνα: Γνώση
- Μονιότ, Η. (2011). *Η διδακτική της ιστορίας*, μτφρ. Έφη Κάννερ. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Peuyot J. (2002). *Η διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη*, μτφρ. Α. Καζάκος. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Seixas, P. & T. Morton 2012. *The Big Six Historical Thinking Concepts*. Cencage.
- Αβδελά, Έφη (1998). *Ιστορία και σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.
- Ανδρέου Ανδρ., Κακουριώτης Σπ., Κόκκινος Γ. (επιμ.) (2015). *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα. Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας*. Αθήνα: Επίκεντρο
- Ανδρομάχη, Γκαζή & Ειρήνη Νάκου (2015). *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Νήσος
- Βόγλη, Ελπίδα (2015). *Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του; Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα*, www.kalippos.gr, ebook
- Βώρος, Φ. Κ. (1993). *Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Γιαννόπουλος, Ι. (1997). *Δοκίμια θεωρίας και διδακτικής της ιστορίας*. Αθήνα: Βιβλιογονία.
- Καραμανωλάκης, Β. (2019). *Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές. Διάγραμμα μαθημάτων*. Αθήνα: ΕΚΠΑ
- Κόκκινος, Γ. (1998). *Από την Ιστορία στις ιστορίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ματσαγγούρας, Η. (2007⁵). *Θεωρία και Πράξη της Διδασκαλίας. τ.Β΄: Στρατηγικές Διδασκαλίας: Η Κριτική Σκέψη Στη Διδακτική Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg
- Μαυροσκούφης, Δ. (2005). *Αναζητώντας τα ίχνη της ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
- Τζόκας Σ. (2002). *Διδακτικές στρατηγικές στη μάθημα της Ιστορίας*. Αθήνα: Σαββάλας.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Σενάρια Διδασκαλίας

Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Παράδειγμα 1ο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος

«Στις απαρχές του σύγχρονου κόσμου. Όταν ο άνθρωπος έγινε γεωργός και κτηνοτρόφος»

Δημιουργός

Κοσμάς Τουλούμης

Τάξη

Α΄ Γυμνασίου

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ

- ♦ Γνωστικό αντικείμενο: Αρχαία Ιστορία
- ♦ Θεματικό Πεδίο: Προϊστορικοί Χρόνοι και Εποχή του Χαλκού
- ♦ Θεματική Ενότητα: Η ζωή των ανθρώπων κατά την Παλαιολιθική και τη Νεολιθική Εποχή.
- ♦ Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όπως αναφέρονται στο ΠΣ:
  - Οι μαθητές/-τριες:
    - να είναι εξοικειωμένοι/-ες με τον χρονολογικό άξονα, με τον ιστορικό και γεωγραφικό χάρτη
    - να γνωρίζουν τα βασικά στοιχεία της οργάνωσης των νεολιθικών οικισμών
    - να γνωρίζουν χαρακτηριστικά μνημεία της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής Περιόδου και να τα τοποθετούν στον χώρο και τον χρόνο

- ♦ Σχέση με άλλα γνωστικά αντικείμενα

Μπορεί να συνδυαστεί με τα γνωστικά αντικείμενα της Γεωγραφίας, της Οικιακής Οικονομίας, της Τεχνολογίας, των Θρησκευτικών, της Πληροφορικής, αλλά και με τα Εργαστήρια Δεξιότητων. Κοινοί άξονες όλων των παραπάνω είναι οι τόποι εμφάνισης και εξάπλωσης του τροφοπαραγωγικού σταδίου (Γεωγραφία), η ιστορία της διατροφής, η μορφή της ζωής, η θρησκεία και η τεχνολογία κατά την προϊστορία (Οικιακή Οικονομία, Θρησκευτικά, Τεχνολογία). Μπορεί, επίσης, να συνδεθεί με προγράμματα των [Εργαστηρίων Δεξιότητων](#) του ΙΕΠ, όπως, για παράδειγμα, με τις ενότητες «Ζω καλύτερα – Ευ ζην» (Διατροφή), «Φροντίζω το Περιβάλλον – Περιβάλλον» (Οικολογική Συνείδηση – Παγκόσμια Φυσική Κληρονομιά και Αειφορία – Πολιτιστική Κληρονομιά). Αναπτύσσονται επίσης δεξιότητες ψηφιακής διαχείρισης και παρουσίασης δεδομένων από τους μαθητές και τις μαθήτριες (Πληροφορική).

Καθώς το σενάριο περιλαμβάνει προσεγγίσεις και αξιοποίηση ποικίλων γραπτών, παραστατικών και ψηφιακών πηγών, αλλά και παραγωγή λόγου από τους/τις μαθητές/-τριες, είναι προφανές πως συνδέεται με το μάθημα της Γλώσσας ως προς την κατανόηση ποικίλων κειμενικών ειδών και την παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου.

Χρονική διάρκεια

Η εφαρμογή μπορεί να διαρκέσει μία ή περισσότερες διδακτικές ώρες, ανάλογα με τις επιλογές δραστηριοτήτων από τον/την εκπαιδευτικό και τους/τις μαθητές/-τριες.

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ (και πιθανές αντιλήψεις μαθητών/-τριών για το προς μελέτη θέμα) – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Η μετάβαση του ανθρώπου από το κυνηγετικό-τροφοσυλλεκτικό στο παραγωγικό στάδιο, όταν δηλαδή ο άνθρωπος, στην αρχή της Νεολιθικής Εποχής, άρχισε να παράγει την τροφή του, καθώς έγινε γεωργός και κτηνοτρόφος, είναι ένα από τα κομβικότερα σημεία της ανθρώπινης ιστορίας (Smith, 1999· Ελληνική Ιστορία, 2007· Treuil κ.ά., 2012). Πολλοί σύγχρονοι ερευνητές θεωρούν πως εκεί βρίσκεται η απαρχή του σημερινού μας κόσμου. Είναι πάντως σίγουρο πως τότε ο άνθρωπος εξημέρωσε, καλλιέργησε και εξέθρεψε πολλά από όσα συνιστούν τα βασικά συστατικά της σύγχρονης διατροφής και υιοθέτησε αρκετά από τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου τρόπου ζωής.

Καθώς το ζήτημα της διατροφής απασχολεί σήμερα με ποικίλους τρόπους τις κοινωνικές επιστήμες (Hastorf, 2017) και αποτελεί έτσι και αλλιώς αντικείμενο καθημερινής συζήτησης σχεδόν παντού, η ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα στην ιστορική εκπαίδευση μπορεί να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριών, αφού είναι δυνατόν να το προσεγγίσουν και βιωματικά. Μπορεί επίσης να καταδείξει πως ιστορία δεν είναι μόνο τα μεγάλα γεγονότα και οι προσωπικότητες, αλλά και οι διαδικασίες που μετασχηματίζουν στη μακρά διάρκεια του χρόνου την ανθρώπινη ζωή. Οι μαθητές/-τριες θα έρθουν, επιπλέον, σε επαφή με τα δεδομένα και τους προβληματισμούς της σχετικής αρχαιολογικής έρευνας, με όλα αυτά που οι αρχαιολόγοι θεωρούν πως κληροδότησε η Νεολιθική Εποχή στον σύγχρονο κόσμο.

«[...] Στην πραγματικότητα, Νεολιθική Εποχή σημαίνει την ανάδυση ευρύτερων κατηγοριών, που κυριαρχούν σήμερα στη σκέψη μας, ακόμη και όταν δεν το συνειδητοποιούμε. Η εξημέρωση των φυτών και των ζώων δημιούργησε την έννοια της φύσης, η μόνιμη κατοίκηση ταξινόμησε τον χώρο, διακρίνοντας τόπους κοινωνικής αναπαραγωγής, η μεταχείριση των νεκρών δημιούργησε τον χρόνο, μέσα στον οποίο η κοινωνία και τα μέλη της προβάλλουν και αναπαράγουν την υπόστασή τους. Πρόκειται για θεμελιώδη εννοιολογικά πλαίσια από τα οποία προκύπτει μια ατέλειωτη σειρά από όψεις και εκφράσεις του κοινωνικού βίου, από τις σχετικά απτές και συγκεκριμένες, όπως η οικιστική, έως τις πιο σύνθετες και περισσότερο αφηρημένες, όπως οι μορφές της κοινωνικής πολυπλοκότητας, η διαπραγμάτευση της συλλογικότητας και η έμφαση στον υλικό πολιτισμό. Περισσότερο από όλα, η Νεολιθική Εποχή ανθρωποποιεί τον άνθρωπο, ως διακριτή οντότητα που διαφοροποιείται από τον φυσικό περίγυρό του. Από την άποψη αυτή, η κληρονομιά της νεολιθικής είναι σήμερα περισσότερο επίκαιρη από ποτέ [...]»

(Κωτσάκης, 2008, σελ. 236)

Το σενάριο κινείται στο πλαίσιο της ανάδειξης, πέραν των ιστορικών εννοιών που αφορούν το περιεχόμενο της ενότητας, και των εννοιών αυτών που η σύγχρονη διδακτική της Ιστορίας αποκαλεί τις «μεγάλες έξι» - «the big six» (Seixas & Morton, 2012) έννοιες για την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης, δηλαδή: α) χρήση πηγών και κάθε είδους μαρτυριών για το παρελθόν, β) ιστορική σημαντικότητα των μελετώμενων, γ) προσέγγιση της συνέχειας και της αλλαγής, δ) κατανόηση της αιτιότητας με τον προσδιορισμό των αιτίων και των συνεπειών της ανθρώπινης πράξης, ε) συμπερίληψη διαφορετικών οπτικών και στ) ηθική διάσταση των ιστορικών ερμηνειών.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Το σενάριο αξιοποιεί γνώσεις και εμπειρίες των μαθητών/-τριών σε σχέση με την προϊστορική ζωή και την ιστορία της διατροφής. Βασίζεται επίσης σε απλές δεξιότητες ανάγνωσης και κατανόησης κειμένων, εικόνων και χαρτών, ενώ απαιτούνται και ήπιες ψηφιακές δεξιότητες χρήσης ψηφιακών εργαλείων (αναζήτησης, γραφής, παρουσίασης). Όταν οι γνώσεις και οι δεξιότητες της τάξης είναι αυξημένες, μπορεί να επιλεγούν εκείνες οι δραστηριότητες των μαθητών/-τριών που έχουν πιο σύνθετο χαρακτήρα.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ - ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σκοπός του σεναρίου είναι να διερευνήσουν οι μαθητές/-τριες, με βάση την κριτική ανάγνωση και επεξεργασία ποικίλων πηγών, την Παλαιολιθική και τη Νεολιθική Εποχή και να αναρωτηθούν αν αυτές οι περιόδους, όταν ο άνθρωπος από κυνηγός και τροφосуλλέκτης έγινε παραγωγός της τροφής του, αποτελούν στην ουσία την απαρχή της σύγχρονης ζωής.

Μπορεί να ικανοποιηθεί μέρος ή η ολότητα των παρακάτω στόχων:

Οι μαθητές/-τριες:

- να γνωρίσουν την Παλαιολιθική και τη Νεολιθική Εποχή
- να σκεφτούν σχετικά με τα αίτια και τα αποτελέσματα της μετάβασης από το τροφосуλλεκτικό στο παραγωγικό στάδιο
- να συγκρίνουν διαφορετικές ιστορικές περιόδους (Παλαιολιθική και Νεολιθική) και να διακρίνουν συνέχειες και αλλαγές μεταξύ τους
- να εντοπίσουν τη θέση του ελληνικού χώρου στην εξάπλωση της γεωργίας και τις παγκόσμιες διαστάσεις αυτής της εξάπλωσης
- να αντιληφθούν τις παγκόσμιες διαστάσεις των σημαντικών ιστορικών φαινομένων
- να μελετήσουν διαφορετικές οπτικές για την αρχή και την εξάπλωση του παραγωγικού σταδίου
- να γνωρίσουν τους σημαντικότερους νεολιθικούς οικισμούς της Ελλάδας
- να κατανοήσουν τον ρόλο που διαδραματίζει η αρχαιολογική επιστήμη στην προσέγγιση της προϊστορίας
- να συνειδητοποιήσουν τη σπουδαιότητα της Νεολιθικής Εποχής για τον σύγχρονο τρόπο ζωής και για όσα χαρακτηρίζουν σήμερα το ανθρώπινο είδος
- να έρθουν στη θέση των προϊστορικών ανθρώπων και να εκτιμήσουν τα ενδεχόμενα κίνητρα της δράσης τους
- να μάθουν να αναζητούν και να χρησιμοποιούν στοιχεία από τον παγκόσμιο ιστό στο μάθημα της Ιστορίας
- να αναπτύξουν δεξιότητες προσέγγισης, ανάλυσης και αξιοποίησης ποικίλων πηγών (εικόνων, χαρτών, γραπτών κειμένων, ψηφιακών πηγών) και να κατανοήσουν τη σημασία τους για την ιστορική ερμηνεία
- να αναπτύξουν δεξιότητες παρατήρησης, σύγκρισης, ανάλυσης, σύνθεσης και εξαγωγής τεκμηριωμένων συμπερασμάτων
- να διατυπώνουν γραπτό και προφορικό ιστορικό λόγο αξιοποιώντας, αφού τις γνωρίσουν, ιστορικές έννοιες σχετικές με την ενότητα, όπως τροφοπαραγωγικό στάδιο, τροφосуλλέκτης, Παλαιολιθική, Νεολιθική, εύφορη ημισέληνος, προϊστορία, νεολιθικός οικισμός

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Η διδασκαλία πραγματοποιείται σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει: α) την αφόρμηση με την οποία εισάγεται το θέμα και διερευνάται η προηγούμενη γνώση των μαθητών/-τριών, β) τον προσδιορισμό του προς επίλυση προβλήματος σε σχέση με το θέμα, γ) τη διατύπωση, σε συνεργασία με τους/τις μαθητές/-τριες, των ερωτημάτων τα οποία θα αποτελέσουν και τα ζητούμενα της όλης διαδικασίας, καθώς και τον προσδιορισμό των χρονολογικών τους διαστάσεων. Ακολουθεί η δεύτερη φάση, η οποία αποτελείται από τρεις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σε ομάδες. Κάθε δραστηριότητα συνοδεύεται από φύλλο εργασίας που διαμοιράζεται στις ομάδες, ώστε με βάση αυτό να προχωρήσουν στη διερεύνηση του προβλήματος και των ερωτημάτων που προέκυψαν κατά την πρώτη φάση. Στην τρίτη φάση οι μαθητές/-τριες ανακοινώνουν τα ευρήματά τους στην ολομέλεια της τάξης, αναστοχάζονται ως προς αυτά τα ευρήματα και επιχειρούν να απαντήσουν στο αρχικό προς επίλυση πρόβλημα. Στη φάση αυτή αξιολογείται, επίσης και η διαδικασία κατάκτησης, αλλά και η εμπέδωση της νέας γνώσης.

Η αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) κρίνεται απαραίτητη, καθώς μέσω του διαδικτύου εξυπηρετούνται η εύρεση και η παρουσίαση ποικίλων πηγών. Οι ΤΠΕ προσφέρουν, επίσης, και ένα μέσο για καλύτερη παρουσίαση και δημοσίευση των αποτελεσμάτων της μαθητικής έρευνας τόσο μέσα στην τάξη όσο και έξω από αυτήν. Οι ΤΠΕ μπορεί, όμως, και να αλλάξουν ουσιαστικά τη διδασκαλία προσφέροντας τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες να καταστούν δημιουργοί νέων πηγών γνώσης, καθώς η δημοσιοποίηση των εργασιών τους σε κάποιον ψηφιακό χώρο τις μετατρέπει σε νέες ψηφιακές πηγές προς ευρύτερη εκπαιδευτική χρήση. Επιπλέον, μπορεί να έρθουν σε επαφή, ιδίως αν το σενάριο ενταχθεί σε ένα ευρύτερο σχέδιο εργασίας (project), με ζητήματα σχετικά με την αξιοπιστία των ψηφιακών πηγών, την κριτική ανάγνωσή τους και τα όρια της χρήσης τους, τα οποία είναι κρίσιμα για τη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα, καθώς ο ιστορικός γραμματισμός συμπλέκεται με τον ψηφιακό.

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το σενάριο στηρίζεται σε συμμετοχικές μεθόδους διδασκαλίας, στην ανακαλυπτική/διερευνητική μάθηση και στην εργασία σε ομάδες από μέρους των μαθητών/-τριών. Ως προς το παιδαγωγικό του υπόβαθρο λαμβάνει υπόψη του την ανάγκη οι μαθητές/-τριες να κινηθούν στο τρίπτυχο ερευνώ και βρίσκω – επεξεργάζομαι – δημιουργώ τη νέα γνώση, αναπτύσσοντας σχετικές δεξιότητες και ενισχύοντας τις ικανότητές τους, σύμφωνα και με θεωρίες όπως αυτή της «Μάθησης μέσω Σχεδιασμού» (Learning by Design) (Kalantzis & Cope n.d.). Οι μαθητές/-τριες διερευνούν πηγές, τις ανασχηματίζουν με βάση συγκεκριμένα ζητούμενα και συμβάλλουν στη διδασκαλία με το δικό τους γνωστικό έργο. Ο/Η εκπαιδευτικός περιορίζει την εισήγηση και την αφήγηση και μετατρέπεται σε εμπυχωτή, συντονιστή και διευκολυντή παρέχοντας επιπλέον βοήθεια κατά τη διερευνητική πορεία μάθησης των μαθητών/-τριών.

Τεχνικές/Διδακτικά Εργαλεία:

Χρησιμοποιείται ποικιλία τεχνικών και διδακτικών εργαλείων. Στη φάση της αφόρμησης, αφού πρώτα διερευνάται η προηγούμενη γνώση και οι αντιλήψεις των μαθητών/-τριών για το περιεχόμενο της ενότητας, τίθεται το προς επίλυση πρόβλημα με αφετηρία μια μελέτη περίπτωσης. Μετά την παρουσίαση της περίπτωσης από τον/την εκπαιδευτικό οι μαθητές/-τριες καθοδηγούνται να προσδιορίσουν τα επιμέρους ερωτήματα του προβλήματος δημιουργώντας με τη μέθοδο

του καταϊγισμού ιδεών έναν εννοιολογικό χάρτη ή ένα συννεφόλεξο. Στην κυρίως φάση της διδασκαλίας οι μαθητές/-τριες οργανώνονται σε ομάδες εργασίας, αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους, πλοηγούνται και αναζητούν πηγές στο διαδίκτυο και προσεγγίζουν κριτικά τις πηγές που βρίσκουν. Στην τελική φάση της διδακτικής διαδικασίας παρουσιάζουν στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της έρευνάς τους μέσα από ένα παιχνίδι ρόλων, ενώ ακολουθούν συζήτηση, αναστοχασμός και αξιολόγηση της διαδικασίας και των αποτελεσμάτων της.

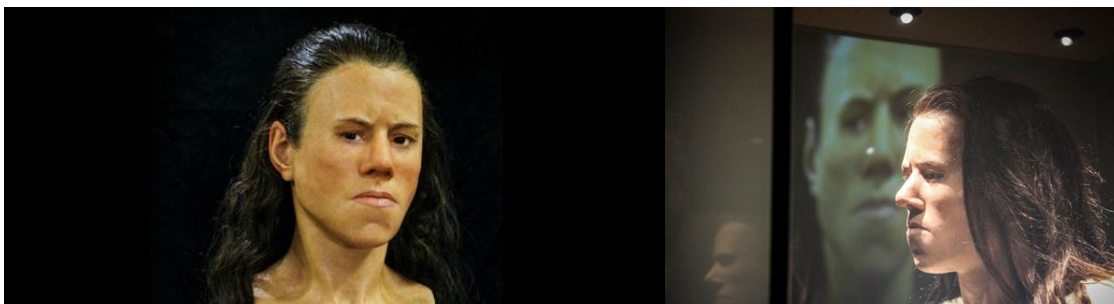
Πλαίσιο αξιολόγησης:

Συνδυασμός διαμορφωτικής αξιολόγησης και τελικής αξιολόγησης. Αξιολογούνται: α) η διαδικασία μέσα από την παρατήρηση από τον/την εκπαιδευτικό της συμμετοχής των μαθητών/-τριών σε αυτήν, β) η διερεύνηση της κατανόησης από μέρους τους των βασικών εννοιών της ενότητας, αλλά και γ) η επίτευξη του σκοπού και των στόχων του σεναρίου. Η όλη διαδικασία αυτοαξιολογείται από τα μέλη κάθε ομάδας με άξονα το πώς συνεργάστηκαν μεταξύ τους, τις γνωστικές δυσκολίες που συνάντησαν και το τελικό αποτέλεσμα. Οι ομάδες ετεροαξιολογούνται επίσης από τις άλλες ομάδες, ως προς την επιτυχία της παρουσίασης και τα αποτελέσματα της έρευνάς τους. Ο/Η εκπαιδευτικός αξιολογεί όλη τη διαδικασία, καθώς έχει παρακολουθήσει την εξέλιξή της σε όλες τις ομάδες και έχει αλληλεπιδράσει μαζί τους, ενώ αξιολογεί, επιπρόσθετα, την παρουσίαση, καθώς και τα αποτελέσματα της έρευνας των ομάδων. Δεν αποκλείεται πάντως να συνδυάσει με τα παραπάνω και παραδοσιακές μεθόδους αξιολόγησης, διαμορφώνοντας, για παράδειγμα, ένα κριτήριο αξιολόγησης με το οποίο θα ελέγξει την εμπέδωση του γνωστικού περιεχομένου της ενότητας. Το κριτήριο αυτό μπορεί να ακολουθεί τη γνωστή λογική ερωτήσεων (πολλαπλής επιλογής, συμπλήρωσης κενού, αντιστοίχισης, σύντομης ανάπτυξης, ελεύθερης ανάπτυξης) αξιοποιώντας δεδομένα από τις απαντήσεις στα φύλλα εργασίας ή/και να περιλαμβάνει την ανάλυση μιας ή περισσότερων πηγών, ώστε να ελέγξει την επίτευξη των στόχων της διδασκαλίας.

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

1η Φάση: Αφόρμηση και πρόβλημα προς επίλυση – Η ιστορία της Αυγής

Οι μαθητές/-τριες καλούνται να καταθέσουν τις γνώσεις και τις αντιλήψεις τους για την Παλαιολιθική και τη Νεολιθική Εποχή. Ο/Η εκπαιδευτικός, παίρνοντας αφορμή από τις παραπάνω γνώσεις και αντιλήψεις, παρουσιάζει με όποιον τρόπο επιλέξει (π.χ. είτε με αφήγηση και παρουσίαση των παρακάτω φωτογραφιών, για παράδειγμα, είτε συνοδεύοντας τις φωτογραφίες με σχετικές πληροφορίες, όπως οι παρακάτω) τα δεδομένα ενός προς διερεύνηση προβλήματος. Πρόκειται για την ιστορία της Αυγής και την ανακάλυψη του κόσμου της.

Το πρόσωπο της Αυγής, όπως αναπλάστηκε 9000 χρόνια μετά τον θάνατό της.

<https://www.ert.gr/eidiseis/politismos/idisis/avgi-stin-avgi-tou-politismou/>

Η ιστορία της Αυγής

Η Αυγή, μια νεαρή γυναίκα ηλικίας 18-25 χρόνων, έζησε γύρω στο 8000 π.Χ. στη Θεσσαλία, στο σπήλαιο της Θεόπετρας, κοντά στην Καλαμπάκα. Η ταφή της ανακαλύφθηκε από τους αρχαιολόγους το 1993. Με βάση τη μελέτη των οστών της υπολογίστηκε πως θα είχε ύψος γύρω στο 1,57μ., ενώ διαπιστώθηκε με επιστημονικές μεθόδους πως, όταν ζούσε, έπασχε από αναιμία ή σκορβούτο και είχε, επιπλέον, κάποιο ενδοκρινολογικό ή μεταβολικό πρόβλημα. Μαζί της, ως συνοδεία για την αιώνια ζωή, οι οικείοί της είχαν αποθέσει κάποια αντικείμενα από πυριτόλιθο, την πέτρα με την οποία κατασκεύαζαν τα εργαλεία της εποχής. Από τα καλοδιατηρημένα οστά του προσώπου ειδικοί επιστήμονες κατόρθωσαν να αναπλάσουν τη μορφή της Αυγής. Έτσι, η Αυγή ξαναγνώρισε τον κόσμο και ο κόσμος γνώρισε αυτήν 9000 χρόνια μετά τον θάνατό της. Η μορφή της παρουσιάστηκε το 2018 σε ειδική εκδήλωση στο Μουσείο της Ακρόπολης με τίτλο «η Αυγή στην αυγή του πολιτισμού». Η εποχή που έζησε η Αυγή, η Μεσολιθική, σηματοδοτεί το πέρασμα από τον παλαιολιθικό στον νεολιθικό τρόπο ζωής, τη μετάβαση του ανθρώπου από το κυνηγετικό – τροφосуλλεκτικό στο τροφοπαραγωγικό στάδιο στην «αυγή» του σύγχρονου πολιτισμού. Ας ανακαλύψουμε/διερευνήσουμε μαζί αυτές τις αλλαγές. Θα ξεκινήσουμε προσδιορίζοντας τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν σε σχέση με το πώς ο άνθρωπος έγινε από κυνηγός και τροφосуλλέκτης γεωργός και κτηνοτρόφος.

Με τη μέθοδο του καταιγισμού ιδεών οι μαθητές/-τριες εκφράζουν τα δικά τους ερωτήματα και τα θέματα με τα οποία θα πρέπει να ασχοληθούν. Όλα αυτά μπορεί να οργανωθούν σε έναν εννοιολογικό χάρτη ή εναλλακτικά, όπου υπάρχει η δυνατότητα, σε ένα διαδικτυακό (αξιοποιώντας π.χ. την εφαρμογή Wordart στη διεύθυνση <https://wordart.com/>), ανοικτής πρόσβασης συννεφόμελο (tag cloud), το οποίο θα περιλαμβάνει τις έννοιες-κλειδιά που θα διερευνηθούν. Ερωτήματα, όλα ή κάποια αυτά, όπως τα παρακάτω, μπορεί να διερευνηθούν από τους μαθητές και τις μαθήτριες

Ερωτήματα και Θέματα προς διερεύνηση

1. Πότε, πώς και κάτω από ποιες συνθήκες γεννήθηκε η γεωργία;
2. Ποιες αλλαγές διακρίνονται ανάμεσα στην Παλαιολιθική και τη Νεολιθική;
3. Γιατί ο άνθρωπος έγινε γεωργός από κυνηγός και τροφосуλλέκτης; Ποια είναι τα αίτια;
4. Ποια είναι τα αποτελέσματα αυτής της αλλαγής;
5. Πώς εξαπλώθηκε η γεωργία; Ξεκίνησε από κάποια περιοχή (μονογένεση) και εξαπλώθηκε από αυτήν ή μπορεί να γεννήθηκε ταυτόχρονα σε πολλές περιοχές (πολυγένεση);
6. Ποια είναι τα αρχαιολογικά δεδομένα που συνδέονται με την εμφάνιση της γεωργίας;
7. Πώς προέκυψε το τροφοπαραγωγικό στάδιο στον ελληνικό χώρο;

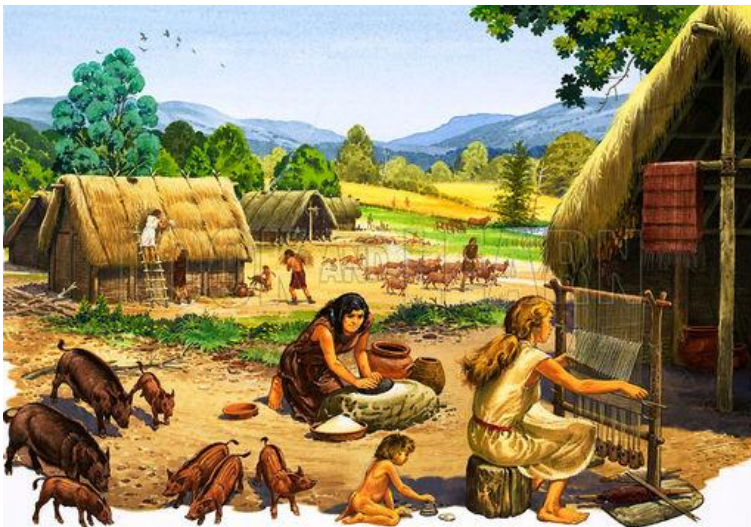
2η Φάση: Δραστηριότητες

✓ Δραστηριότητα 1η

Οι μαθητές/-τριες, χωρισμένοι/-ες σε ομάδες (βλ. 1^ο φύλλο εργασίας), αναζητούν στο διαδίκτυο, χρησιμοποιώντας κατάλληλες λέξεις ή φράσεις, εικόνες με αναπαραστάσεις της παλαιολιθικής και της νεολιθικής ζωής, όπως οι παρακάτω.

Παλαιολιθική ζωή

Νεολιθική ζωή

Θα μπορούσαν να συγκροτηθούν διαφορετικές ομάδες, για την παλαιολιθική και για τη νεολιθική με στόχο κάθε ομάδα να αντλήσει από τις αναπαραστάσεις αυτές πληροφορίες για την οικονομία (πού και πώς ζούσαν, κατοικία, διατροφή, εργαλεία), την κοινωνία (άνδρες, γυναίκες και παιδιά, οικογένεια και κοινότητα) και την ιδεολογία (τι πίστευαν). Κάθε ομάδα θα παρουσιάσει τα ευρήματά της στην ολομέλεια, σε ένα παιχνίδι ρόλων, με τα μέλη της να υποδύονται τους ανθρώπους της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής Εποχής αντίστοιχα, οι οποίοι περιγράφουν τη ζωή τους. Οι μαθητές/-τριες αναφέρονται στις πηγές τους συνδέοντας τις αναπαραστάσεις που εντόπισαν με την επιστήμη της Αρχαιολογίας και τα δεδομένα της. Η φάση ολοκληρώνεται με τη σύγκριση των ευρημάτων των δύο ομάδων, ώστε να καταδειχθούν η συνέχεια και οι αλλαγές

μεταξύ των δυο εποχών, με την έμφαση να δίνεται στην εμφάνιση του παραγωγικού σταδίου στην αρχή της Νεολιθικής και στη μετατροπή του ανθρώπου από κυνηγό και τροφοσυλλέκτη σε γεωργό και κτηνοτρόφο.

✓ Δραστηριότητα 2η

Οι ομάδες των μαθητών/-τριών καλούνται (βλ. 2^ο φύλλο εργασίας) να σκεφτούν, να καταγράψουν και να καταθέσουν τα επιχειρήματά τους για τους λόγους που θεωρούν ότι ώθησαν τον άνθρωπο να γίνει γεωργός και κτηνοτρόφος. Το συγκεκριμένο ζήτημα απασχολεί, άλλωστε, τη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα και έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Καλό θα ήταν, αφού οι μαθητές/-τριες ολοκληρώσουν τις δικές τους τοποθετήσεις, να υπάρξει ανατροφοδότηση των ομάδων με αυτές τις απόψεις, όπως καταγράφονται και ομαδοποιούνται στη σχετική σύγχρονη, βιβλιογραφία (βλ. ενότητα ...και λίγη βοήθεια στο ίδιο φύλλο εργασίας) Οι μαθητές/-τριες θα μπορούσαν να επιλέξουν μεταξύ αυτών των απόψεων την κατά τη γνώμη τους επικρατέστερη και να αιτιολογήσουν την επιλογή τους.

✓ Δραστηριότητα 3η

Οι μαθητές/-τριες καλούνται να μελετήσουν τον τρόπο με τον οποίο η γεωργία εξαπλώθηκε στον κόσμο, καθώς και την αρχή της Νεολιθικής στην Ελλάδα και τους γνωστούς από την έρευνα νεολιθικούς οικισμούς. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί, για την εξάπλωση της γεωργίας, ο χάρτης του 2019 (βλ. 3^ο φύλλο εργασίας), που είναι σχετικός με το ζήτημα (Gronenborn/Horejs/Börner/Ober, 2019 (RGZM/OREA)). Οι μαθητές/-τριες εντοπίζουν τη λεγόμενη Εύφορη Ημισέληνο από όπου θεωρείται πως ξεκίνησε η γεωργία και δικαιολογούν τον τίτλο Εύφορη. Κατόπιν παρατηρούν πότε έφτασε η γεωργία στον ελληνικό χώρο και πότε στην υπόλοιπη Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο.

Για την αρχή της Νεολιθικής και τους νεολιθικούς οικισμούς στην Ελλάδα οι μαθητές/-τριες μελετούν πηγές όπου διατυπώνονται διαφορετικές απόψεις για την αρχή του παραγωγικού σταδίου στην Ελλάδα. Κατόπιν προσεγγίζουν διαφορετικούς νεολιθικούς οικισμούς του ελληνικού χώρου, εντοπίζοντας τα χαρακτηριστικά της νεολιθικής ζωής, καθώς και διαφορές μεταξύ αυτών των οικισμών. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να αξιοποιηθούν πληροφορίες που θα βρουν οι μαθητές/-τριες για το Σέσκλο και το Διμήνη στη Θεσσαλία, τον νεολιθικό λιμναίο οικισμό στο Δισπηλιό Καστοριάς και τα σπήλαιο Φράγχθι στην Αργολίδα, Θεόπετρα στη Θεσσαλία και Διρού στη Λακωνία κ.ά. Οι μαθητές/-τριες θα μπορούσαν να διερευνήσουν και το αν στην περιοχή που βρίσκεται το σχολείο τους έχουν εντοπιστεί ανάλογοι οικισμοί και ποιες πληροφορίες υπάρχουν για αυτούς, ώστε να παρουσιάσουν αυτούς τους οικισμούς.

3η Φάση: Αναστοχασμός και αξιολόγηση

Η τελευταία φάση μπορεί να ξεκινήσει με την προβολή ενός εκπαιδευτικού βίντεο (διάρκεια 3'20'') κινουμένων σχεδίων που υπάρχει ελεύθερα στο διαδίκτυο στη διεύθυνση

<https://www.youtube.com/watch?v=MsdxAKuClsc>

και παρουσιάζει τα αποτελέσματα της γεωργίας (στην αγγλική γλώσσα). Οι μαθητές/-τριες, έχοντας συζητήσει στις προηγούμενες φάσεις της διδασκαλίας τα χαρακτηριστικά του τροφοπαγωγικού σταδίου, τις αιτίες και τις συνέπειές του, είναι, πλέον, έτοιμοι/-ες να περάσουν σε ένα επιπλέον στάδιο συζήτησης, κατά το οποίο θα προσεγγίσουν, με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού, τις μακροχρόνιες συνέπειες της μετάβασης του ανθρώπου στη γεωργία και την

κτηνοτροφία. Να συζητήσουν και να κατανοήσουν, δηλαδή, την ιστορική σημαντικότητα της Νεολιθικής Εποχής στην πορεία του ανθρώπινου βίου και πόσο τα βασικά στοιχεία της σύγχρονης ζωής ανάγονται σε εκείνη την περίοδο. Είναι ενδεικτικό σε αυτή την περίπτωση πως ένας από τους πρώτους μελετητές της περιόδου, ο αρχαιολόγος Βιρ Γκόντον Τσάιλντ, την είχε ονομάσει «νεολιθική επανάσταση» κατ' αναλογία με τα αποτελέσματα της Βιομηχανικής Επανάστασης. Η ανάδειξη του ρόλου που διαδραμάτισε η σχέση του ανθρώπου με τη φύση μπορεί, επιπρόσθετα, να βοηθήσει στην ενίσχυση του προβληματισμού για τη σύγχρονη επέμβαση του ανθρώπου στη φύση μέσω της αναφοράς και σε παγκόσμια σύγχρονα οικολογικά ζητήματα, όπως η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων και η εξάντλησή τους, η μόλυνση του περιβάλλοντος, η κλιματική αλλαγή κ.ά.

Σε αυτή τη φάση εντάσσεται και η αξιολόγηση της διαδικασίας, η οποία ακολουθεί το πλαίσιο που περιγράφεται παραπάνω στην ενότητα 5 του σεναρίου.

8. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ - ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Από τις παραπάνω δραστηριότητες μπορεί να επιλεγούν οι κατάλληλες ανάλογα με τις παιδαγωγικές αρχές, τη διδακτική μεθοδολογία και τις διδακτικές πρακτικές που θα ακολουθήσει ο/η εκπαιδευτικός και τις ανάγκες των μαθητών/-τριών του/της. Το σενάριο μπορεί να εφαρμοστεί τόσο αυτούσιο όσο και με επιλογή κάποιων δραστηριοτήτων και προσαρμογές στις υπόλοιπες. Θα μπορούσε για παράδειγμα να εστιάσει στην ανάλυση των διαφορών των δύο εποχών, όπως αποτυπώνεται στις εικόνες με την αναπαράσταση της καθημερινότητας κάθε εποχής. Επίσης θα μπορούσε η 1^η δραστηριότητα να χρησιμοποιηθεί ως αφόρμηση και οι υπόλοιπες να πραγματοποιηθούν μέσω κατευθυνόμενων από τον/την εκπαιδευτικό πρακτικών, ακόμα και χωρίς φύλλα εργασίας, στην ολομέλεια της τάξης. Θα μπορούσε όμως και να στηριχτεί εξολοκλήρου στις δραστηριότητες των μαθητών/-τριών μέσα από τα φύλλα εργασίας με τον/την εκπαιδευτικό σε ρόλο οργανωτή, εμπυχωτή, συντονιστή και κριτικού βοηθού του έργου τους. Μέσα από αυτές τις δραστηριότητες οι μαθητές/-τριες θα ανακαλύψουν, θα συγκροτήσουν και θα παρουσιάσουν οι ίδιοι/-ες τη νέα γνώση.

Οι δραστηριότητες θα μπορούσαν να έχουν επίσης και περισσότερο κριτικές διαστάσεις. Μια ενδιαφέρουσα παράμετρος που θα μπορούσε να αναδειχθεί στη φάση της μελέτης των αναπαραστάσεων της παλαιολιθικής και της νεολιθικής ζωής, για παράδειγμα, θα ήταν αν οι αναπαραστάσεις αυτές περιγράφουν πράγματι τη ζωή στην Παλαιολιθική ή/και στη Νεολιθική ή αν δε μεταφέρουν στα βάθη του χρόνου σύγχρονες αντιλήψεις και πεποιθήσεις. Αν δεν αναπαράγουν δηλαδή σύγχρονα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων, τη θέση του άνδρα και της γυναίκας στην κοινωνία, για την οικογένεια και τα παιδιά, ή/και για τον «άγριο» και «απολίτιστο» παλαιολιθικό που κατοικεί στα σπήλαια, σε αντίθεση με τον «ήμερο» και «πολιτισμένο» αγρότη της Νεολιθικής, που ζει σε ένα ειδυλλιακό σχεδόν περιβάλλον. Η αντιπαραβολή αρχαιολογικών ευρημάτων και αναπαραστάσεων θα πρόσφερε βοήθεια προς αυτή την κατεύθυνση.

Ζητήματα που απασχολούν τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα, όπως α) αν ήταν καλύτερη η ζωή για τον άνθρωπο στην Παλαιολιθική ή στη Νεολιθική Εποχή, αν ο άνθρωπος ζούσε δηλαδή καλύτερα ως κυνηγός – τροφосуλλέκτης ή ως γεωργοκτηνοτρόφος, ή β) πως γεννήθηκε και εξαπλώθηκε στον κόσμο η γεωργία, αν δηλαδή υπήρξε ένα ή πολλά κέντρα από όπου ξεκίνησε η γεωργική δραστηριότητα, μπορεί επίσης να οδηγήσουν σε έναν αγώνα επιχειρηματολογίας ή αντιλογίας ανάμεσα σε ομάδες μαθητών/-τριών.

Στη φάση της αφόρμησης στην αρχή ή του αναστοχασμού στο τέλος της διδασκαλίας, ιδίως αν το σενάριο επεκταθεί στο πλαίσιο ενός project μπορεί να αξιοποιηθούν και βίντεο που διατίθενται ελεύθερα στο διαδίκτυο, όπως από τη σειρά «Crash Course World History» στη διεύθυνση https://www.youtube.com/watch?v=Yocja_N5s1I&feature=emb_rel_pause (με ελληνική μετάφραση, διάρκειας 11'10'') ή το βίντεο από τη σειρά «Human Prehistory» (διάρκειας 7 λεπτών) στη διεύθυνση https://www.youtube.com/watch?v=IVHD9wGlbho_&feature=emb_logo που παρουσιάζει την αρχή της γεωργίας στον κόσμο.

Σε περίπτωση που κριθεί απαραίτητη η χρονολογική ένταξη της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής Εποχής προτείνεται η αξιοποίηση του «Χρονολογίου» και του «Πολιτιστικού Χάρτη της Ελλάδας», που βρίσκονται στον κόμβο του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στη διεύθυνση <http://odysseus.culture.gr/>. Το ψηφιακό αποθετήριο του Ελληνικού Συσσωρευτή Περιεχομένου Πολιτιστικής Κληρονομιάς που έχει δημιουργήσει το ΕΚΤ (Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Ηλεκτρονικού Περιεχομένου) στη διεύθυνση <https://www.searchculture.gr/>, όπως και το αποθετήριο «Ψηφιοποιημένο Αρχαιολογικό Υλικό – Λήμματα» της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (<https://www.archetai.gr>) μπορούν, επίσης, να χρησιμοποιηθούν για ανεύρεση υλικού για τη Νεολιθική Εποχή με βάση σχετική αναζήτηση με κατάλληλες λέξεις-κλειδιά.

Αν το συγκεκριμένο σενάριο επεκταθεί ώστε να αποτελέσει τη βάση ενός σχεδίου εργασίας (project), προτείνεται να υπάρξει και ένα τελικό έργο της ολομέλειας των μαθητών/-τριών, το οποίο θα μπορούσε να είναι ένα σχετικό άρθρο στη σχολική εφημερίδα ή ακόμα καλύτερα, μια πολυμεσική ψηφιακή χρονογραμμή, ένα ιστολόγιο, ένα radlet ή ένα ψηφιακό wiki αφιερωμένο στις συγκεκριμένες προϊστορικές περιόδους.

Μπορεί επίσης να εφαρμοστεί σε περίπτωση εξ αποστάσεως διδασκαλίας με χρήση των ανάλογων ψηφιακών εργαλείων του σχολικού δικτύου για τη συνεργασία των μαθητών/-τριών σε ομάδες, για την ανάρτηση του προς μελέτη υλικού, αλλά και για τη δημοσίευση και παρουσίαση των δραστηριοτήτων των μαθητών/-τριών. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα μπορούσε, για παράδειγμα, να δημιουργηθεί ένα συνεργατικό περιβάλλον μάθησης, μια «κυψέλη», στην **Ψηφιακή Εκπαιδευτική Πλατφόρμα e-me** (<https://e-me.edu.gr>) όπου θα αναρτηθούν τα φύλλα εργασίας ως αρχεία και θα ανατεθούν ως εργασίες στις ομάδες των μαθητών/-τριών. Η επικοινωνία των τελευταίων θα μπορούσε να γίνεται και σύγχρονα με την αξιοποίηση των ψηφιακών δωματίων στην ψηφιακή πλατφόρμα σύγχρονης τηλεεκπαίδευσης.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Hofmann, D., Bánffy, E., Gronenborn, D., Whittle, A., & A. Zimmermann 2019. Als die Menschen sesshaft wurden: Die Jungsteinzeit in Süd- und Mitteldeutschland. Στο by Bánffy, E. & Hofmann, K. P. & P. von Rummel (eds.) Spuren des Menschen: 800 000 Jahre Geschichte in Europa, I, 110–33. Darmstadt: wbg Theiss in Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG). Διαθέσιμο στο διαδίκτυο

https://www.academia.edu/9424525/Map_Expansion_of_farming_in_western_Eurasia_9600_4000_cal_BC_update_vers_2019_3 (Creative Commons Attribution 4.0 International License)

Hastorf, C. A. 2017. The Social Archaeology of Food: Thinking about Eating from Prehistory to the Present. Cambridge University Press.

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού 2007. Ελληνική Ιστορία στο Διαδίκτυο. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο <http://www.fhw.gr/chronos/01/gr/nl/economy/neolithizfr.html>.

- Kalantzis, M. & B. Cope n.d. Μάθηση Μέσω Σχεδιασμού. Διαθέσιμο στο <http://neamathisi.com/learning-by-design/>
- Κωτσάκης, Κ. 2008. Μετά 9000 έτη. Γιατί μας ενδιαφέρει η Νεολιθική; Στο Θεοδωροπούλου, Μ. (επιμ.) Θέρμη και Φώς. Licht und Wärme. Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη του Α. Φ. Χριστίδη. Θεσσαλονίκη. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας: 228-238.
- Seixas, P. & T. Morton 2012. The Big Six Historical Thinking Concepts. Cengage.
- Smith, B. D. 1999. The emergence of agriculture, Scientific American Library, New York
- Thorpe, I.J. 1999. The Origins of Agriculture in Europe. Routledge.
- Treuil, R., Darcque, P., Poursat, J.-Cl. & Touchais, G. 2012. Οι πολιτισμοί του Αιγαίου, μετ. Όλγα Πολυχρονοπούλου, Άννα Φιλίππα-Touchais, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα εργασίας

(που θα δοθούν στους/στις μαθητές/-τριες)

1ο Φύλλο εργασίας

Όνομασία ομάδας: «Οι παλαιολιθικοί» ή «οι νεολιθικοί»

- ♦ **Αποστολή** της ομάδας σας είναι να περιγράψετε στους συμμαθητές και στις συμμαθήτριάς σας τη ζωή στην Παλαιολιθική/Νεολιθική Εποχή (επιλέξτε ανάλογα με την ομάδα σας).
- ♦ **Σκεφτείτε και καταγράψτε** όσα ήδη γνωρίζετε για την Παλαιολιθική/Νεολιθική Εποχή.
- ♦ **Αναζητήστε** στο διαδίκτυο, χρησιμοποιώντας τις κατάλληλες λέξεις ή φράσεις σε μια μηχανή αναζήτησης, **εικόνες** που αναπαριστούν την παλαιολιθική/νεολιθική ζωή.
- ♦ **Σκεφτείτε** από πού γνωρίζουμε σήμερα το τι συνέβαινε στην Παλαιολιθική/Νεολιθική Εποχή; Ποιες είναι οι πηγές μας;
- ♦ **Εντοπίστε και σημειώστε** με βάση αυτές τις εικόνες πληροφορίες που σχετίζονται με την παλαιολιθική/νεολιθική ζωή. Συγκεντρώστε στοιχεία δηλαδή για την παλαιολιθική/νεολιθική οικονομία (πού και πώς κατοικούσαν οι άνθρωποι, τι έτρωγαν, πού και πώς έβρισκαν την τροφή τους, τι είδους εργαλεία χρησιμοποιούσαν, τι κατασκεύαζαν;) για την παλαιολιθική/νεολιθική κοινωνία (μορφή ανθρώπινων ομάδων, άντρες, γυναίκες και παιδιά και οι μεταξύ τους σχέσεις). Μπορείτε να συμπληρώσετε τον παρακάτω πίνακα ανάλογα με την ομάδα σας ή/και την ιδεολογία των ανθρώπων της εποχής (τι μπορεί να πίστευαν για τον κόσμο και τη θέση τους σε αυτόν).

Χαρακτηριστικά της Παλαιολιθικής/Νεολιθικής Εποχής

Κατοικία	Ασχολίες	Τροφή	Εργαλεία και σκεύη	Μορφή κοινωνίας και ιδεολογία των ανθρώπων της εποχής

- ♦ **Επιχειρήστε να παρουσιάσετε** στην τάξη τη ζωή σας σαν να ζείτε στην Παλαιολιθική/Νεολιθική Εποχή.

...και λίγη βοήθεια

Το παρακάτω κείμενο αναφέρεται στα αρχαιολογικά ευρήματα από το σπήλαιο Φράγγχι στην Αργολίδα. Εκεί παρατηρήθηκαν αρκετά στοιχεία της μετάβασης από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική.

Το σπήλαιο Φράγγχι στην Αργολίδα

«Το σπήλαιο Φράγγχι περιέχει ένα εκπληκτικό αρχείο της ανθρώπινης προϊστορίας: Το σπήλαιο κατοικήθηκε για 15.000 χρόνια, από το 20.000 μέχρι το 5.000 πριν από σήμερα. Τα κατάλοιπα στο σπήλαιο προσφέρουν στους αρχαιολόγους τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν τη μετάβαση μιας κοινωνίας προς τον αγροτικό τρόπο ζωής. Η μελέτη της σπηλιάς πραγματοποιήθηκε από τον T.W. Jacobsen του Πανεπιστημίου της Ιντιάνα, που την ανέσκαψε από το 1967 έως το 1974.

Πριν από το 8.000 πριν από σήμερα, οι κάτοικοι της σπηλιάς επιβίωναν αποκλειστικά κυνηγώντας και συλλέγοντας την τροφή τους. Έτρωγαν άγριο κριθάρι και φακές, άγρια βόδια και χοίρους, ελάφια, όστρεα και ψάρια. Κατόπιν, κάπου εκεί στα 8.000 χρόνια πριν από σήμερα, αυτός ο τρόπος ζωής άρχισε να αλλάζει. Οι άνθρωποι του σπηλαίου άρχισαν να εκτρέφουν περιορισμένα πρόβατα και κατσίκια και να καλλιεργούν δίκοκκο σιτάρι και δίστοιχο κριθάρι, ενώ παραιτήθηκαν από την εξάρτησή τους από το κυνήγι και την τροφοσυλλογή. Την ίδια περίοδο επέκτειναν τον οικισμό τους έξω από τη σπηλιά και δίπλα στην κοντινή ακτή.

Αυτοί οι πρώιμοι πειραματισμοί ξεκάθαρα δεν οφείλονταν σε νέες αφίξεις ανθρώπων. Η κεραμική και οι λεπίδες και τα λίθινα εργαλεία που εμφανίζονται την ίδια περίοδο με την εξημέρωση αποτελούν ολοφάνερα εξέλιξη των λίθινων και οστέινων εργαλείων που βρέθηκαν στα παλαιότερα στρώματα. Γύρω στα 8.000 χρόνια πριν από σήμερα, μια ομάδα ανθρώπων που είχαν ζήσει στο σπήλαιο Φράγγχι για πολύ καιρό πρόσθεσαν στην καλά οργανωμένη κυνηγετική και τροφοσυλλεκτική ζωή τους μερικά εξημερωμένα είδη, αλλά δεν άλλαξαν αυτόν τον τρόπο ζωής τους ουσιαστικά».

B. D. Smith, *The emergence of agriculture*, Scientific American Library, New York, 1999 (απόδοση στα ελληνικά Κ. Τουλούμης)

2ο Φύλλο εργασίας

- ♦ **Αποστολή** της ομάδας σας είναι να σκεφτείτε, να καταγράψετε και να διατυπώσετε τα επιχειρήματά σας σχετικά με το ποιοι πιστεύετε πως είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην αλλαγή από το κυνηγετικό-τροφοσυλλεκτικό στο γεωργοκτηνοτροφικό στάδιο.
- ♦ **Σκεφτείτε, καταγράψτε και διατυπώστε** τα επιχειρήματά σας στον παρακάτω πίνακα:

Πιθανές αιτίες	Επιχειρήματα

...και λίγη βοήθεια

Οι επιστήμονες αρχαιολόγοι έχουν διατυπώσει διαφορετικές μεταξύ τους απόψεις σχετικά με το ζήτημα της μετάβασης από το τροφοσυλλεκτικό στο παραγωγικό στάδιο. Οι απόψεις αυτές μπορεί να συνοψιστούν ως εξής (με βάση I. J. Thorpe, *The Origins of Agriculture in Europe*, Routledge 1999, σελ. 1).

- A.** Η γεωργία και η κτηνοτροφία ανακαλύφθηκαν και υιοθετήθηκαν αυτόματα μόλις το επέτρεψαν οι οικολογικές συνθήκες, καθώς προσέφεραν περισσότερες δυνατότητες στον άνθρωπο και τον οδήγησαν να εξελιχθεί και να προοδεύσει
- B.** Το παραγωγικό στάδιο ήταν αποτέλεσμα μιας πληθυσμιακής έκρηξης, η οποία οδήγησε στο να μην επαρκούν οι παλαιολιθικές πηγές για τη διατροφή και την επιβίωση του πληθυσμού.
- Γ.** Το παραγωγικό στάδιο ήταν αποτέλεσμα κοινωνικών και συμβολικών αλλαγών. Αυτές συνέβησαν στο εσωτερικό των παλαιολιθικών κοινωνιών και συνδέονται με την καλύτερη κατανόηση της φύσης και την ενίσχυση της σχέσης του ανθρώπου μαζί της. Όλα αυτά αντανακλώνται στην εμφάνιση τελετουργιών οι οποίες αναδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει πλέον η θρησκεία.
- Δ.** Η γεωργία και η κτηνοτροφία γεννήθηκαν μέσα από τον κοινωνικό ανταγωνισμό ομάδων κυνηγών και τροφοσυλλεκτών, οι οποίες ήθελαν να ξεπεράσουν η μια την άλλη και έτσι αναζητούσαν τρόπους να εξασφαλίσουν καλύτερη διατροφή και επιβίωση.

Συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα με βάση τον πίνακα που κατασκευάσατε και για τις δικές σας απόψεις. Να συγκρίνετε τους δύο πίνακες και να καταλήξετε όσον αφορά το ποια αιτία από τις τέσσερις παραπάνω θεωρείτε επικρατέστερη και γιατί

Αιτία (Α, Β, Γ, Δ)	Επιχείρημα	Η τελική επιλογή της ομάδας μου - δικαιολόγηση

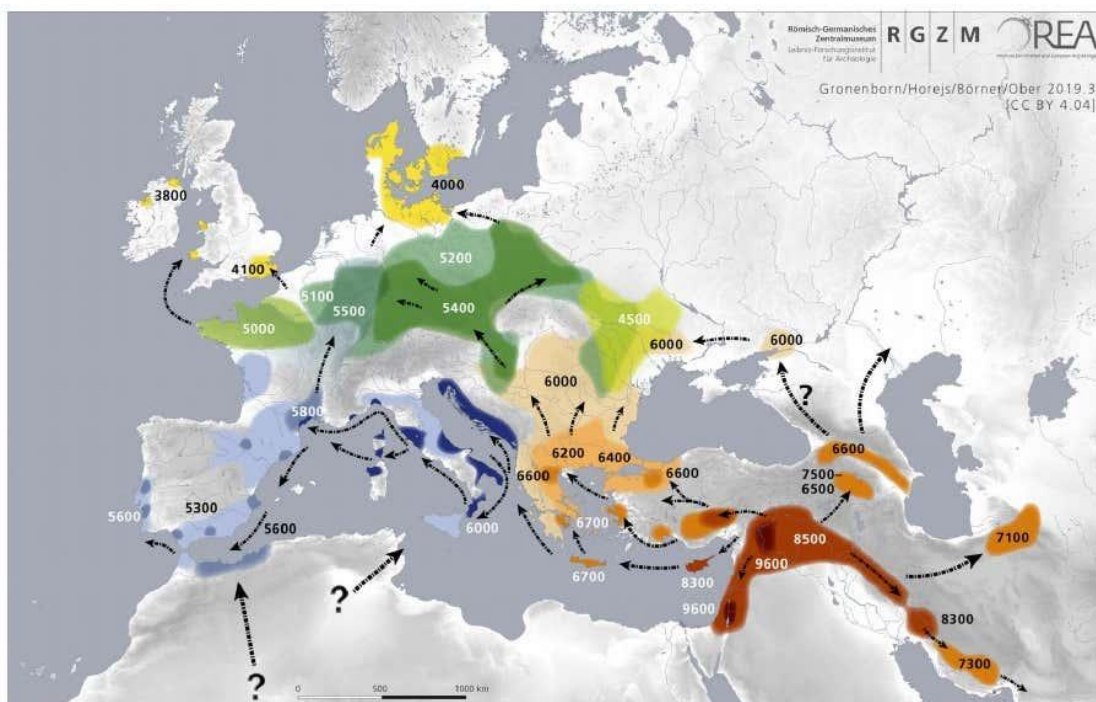
3ο Φύλλο εργασίας

- ♦ **Αποστολή** της ομάδας σας είναι να καταγράψετε τον τρόπο που εξαπλώθηκε η γεωργία στον κόσμο και να συλλέξετε πληροφορίες για τους νεολιθικούς οικισμούς της Ελλάδας ώστε να τις παρουσιάσετε στην τάξη σας.
- ♦ **Διαβάστε** τις παρακάτω πηγές. Τι υποστηρίζουν οι συγγραφείς – αρχαιολόγοι για το πώς εξαπλώθηκε η γεωργία;

«Στην Εγγύς Ανατολή μπορούμε να μιλούμε μάλλον για μια αργή και προοδευτική διαδικασία, της οποίας οι διάφορες φάσεις εξελίχθηκαν πρώτα, από τη 10η ως την 6η χιλιετία, στην Εύφορη Ημισέληνο: δημιουργία των πρώτων συνοικισμών, στη συνέχεια εξημέρωση φυτών και ζώων και αργότερα η εμφάνιση νέων τεχνικών, όπως η λείανση της πέτρας και το πλάσιμο της κεραμικής. Αντίθετα στο Αιγαίο και στη Βαλκανική... από τη στιγμή που δημιουργούν τα πρώτα τους χωριά, όλες οι ανθρώπινες ομάδες φαίνεται να κατέχουν ήδη τα χαρακτηριστικά επιτεύγματα της νεολιθικής: μόνιμους οικισμούς, τροφωπαγωγική οικονομία, τεχνικές του λειασμένου λίθου και της κεραμικής. Επειδή άλλωστε αυτά τα επιτεύγματα τοποθετούνται σε περιόδους μεταγενέστερες από αυτές που προσδιορίστηκαν για την Εγγύς Ανατολή, είναι δύσκολο να αποφύγουμε το συμπέρασμα ότι οι τεχνικές αυτές γεννήθηκαν εκεί και ότι διαδόθηκαν από αυτόχθονες πληθυσμούς που σε πρώτο στάδιο, εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία και στις γειτονικές περιοχές».

R. Treuil, P. Darcque, J.-Cl. Poursat, G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, μτφρ. Όλγα Πολυχρονοπούλου, Άννα Φιλίππα-Touchais, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2012, σελ. 129

- ♦ **Αξιοποιήστε** τον παρακάτω χάρτη ο οποίος συγκεντρώνει όλα τα σχετικά ευρήματα. Με καφέ χρώμα στον χάρτη είναι η λεγόμενη Εύφορη Ημισέληνος.

- ♦ **Βρείτε** πληροφορίες σε μια εγκυκλοπαίδεια ή στο διαδίκτυο για το τι ήταν η Εύφορη Ημισέληνος.
- ♦ **Κατασκευάστε** μια χρονογραμμή (είτε με το μολύβι και το χέρι είτε με ένα ψηφιακό εργαλείο, π.χ. <https://www.timetoast.com/>), με τη χρονολογική εξάπλωση της γεωργίας στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική σημειώνοντας τη θέση της Ελλάδας σε αυτό.
- ♦ **Σκεφτείτε** με βάση τα παραπάνω δεδομένα πώς ξεκίνησε η γεωργία στον ελληνικό χώρο.

- ♦ **Βρείτε** πληροφορίες για τους σημαντικότερους νεολιθικούς οικισμούς στην Ελλάδα, επιλέξτε έναν και φτιάξτε μια παρουσίαση με τη χρήση ανάλογου λογισμικού παρουσίασης για αυτόν.

...και λίγη βοήθεια

Οι βασικότερες απόψεις για την κατανόηση της προέλευσης του παραγωγικού τρόπου ζωής στον ελλαδικό χώρο (για το πώς ξεκίνησε η γεωργία)

1. Η μετάβαση πραγματοποιείται στον ελλαδικό χώρο, είναι δηλαδή γηγενής, και τεκμηριώνεται από εγκαταστάσεις μόνιμου χαρακτήρα που βρίσκονται στα Γιούρα βόρειων Σποράδων, στον Μαρουλά Κύθνου και στο Φράγχθι Ερμιονίδας, όπου, πέρα από οικιστικά κατάλοιπα, σημειώνονται και ταφές μελών των πρώτων μικρών κοινοτήτων. Οι εγκαταστάσεις αυτές χρονολογούνται στη Μεσολιθική Εποχή και συνδέονται με εξειδίκευση στην αλιεία, με στοιχειώδη καλλιέργεια και άλεσμα άγριων ειδών δημητριακών (Φράγχθι, Θεόπετρα) και εξημέρωση άγριων ζώων (αγριόχοιρου στα Γιούρα).
2. Η νεολιθική οικονομία εισάγεται στο Αιγαίο από τη Μικρά Ασία, όπου υιοθετείται λίγο νωρίτερα. Βασικά επιχειρήματα της θεωρίας αυτής αποτελούν ο μικρός αριθμός θέσεων της Προκεραμικής Περιόδου, που εντοπίζονται μάλιστα στο ανατολικό τμήμα της ηπειρωτικής χώρας (Άργισσα, Σέσκλο, Φράγχθι, Κνωσός), τα λίθινα εργαλεία, που είναι αντίστοιχα με των μικρασιατικών οικισμών, και η παρουσία οικόσιτων αιγοπροβάτων, των οποίων άγριες μορφές δεν προϋπήρξαν στην Ελλάδα. Στη θεωρία αυτή σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα νησιά του Αιγαίου.
3. Ο ελλαδικός χώρος συμμετέχει -στα όρια που επιτρέπουν η γεωμορφολογία, το κλίμα η άγρια πανίδα και χλωρίδα της περιοχής- στη διαδικασία της μετάβασης στον νεολιθικό τρόπο ζωής, που ξεκινά γύρω στο 9000 π.Χ. στην Εγγύς Ανατολή. Οι πρόσφατες έρευνες στην Εγγύς Ανατολή, τη Μικρά Ασία και το Αιγαίο προσθέτουν νέα δεδομένα, που ανατρέπουν την παλαιότερη άποψη περί πυρηνικής ζώνης στην Εγγύς Ανατολή («Εύφορη Ημισέληνος»), όπου καθιερώνεται το παραγωγικό στάδιο οικονομίας για να διαδοθεί προς τα δυτικά. Τα ευρήματα της Μεσολιθικής Εποχής από τον ελλαδικό χώρο που αναφέρονται παραπάνω αποτελούν κρίκους στη μακρά αλυσίδα αναζήτησης της απαρχής της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Οι κατακτήσεις της Μεσολιθικής ενισχύονται και διευρύνονται με τις επαφές που πραγματοποιούνται είτε μέσω των νησιών του Αιγαίου είτε μέσω της Θράκης.

Προέλευση: <http://www.fhw.gr/chronos/01/gr/nl/economy/neolithizfr.html>

Κάποιοι νεολιθικοί οικισμοί στην Ελλάδα που μπορείτε να αναζητήσετε:

- Θεόπετρα, Σέσκλο και Διμήνη στη Θεσσαλία
- Δισπηλιό στην Καστοριά
- Νέα Νικομήδεια στην Ημαθία
- Σπήλαιο Φράγχθι στην Αργολίδα
- Σπήλαιο Διρού στη Λακωνία

Παράδειγμα 2ο**1 ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ****Τίτλος**

«Η Αθήνα τον 6^ο αιώνα π.Χ. Η μεταρρύθμιση του Σόλωνα»

Δημιουργός

Κωνσταντίνος Π. Μπέλσης

Τάξη

Α΄ Γυμνασίου

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ

Στο παρόν διδακτικό σενάριο εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές είναι η Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία από μετάφραση, η Νεοελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, η Γεωγραφία, τα Καλλιτεχνικά, η Πληροφορική, η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Επιπλέον υπάρχει συμβατότητα με το ΠΣ. Ειδικότερα, αναφορικά με τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται:

- να κατανοήσουν τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες έγινε η μεταρρύθμιση του Σόλωνα
- να παρακολουθήσουν τη μετάβαση από τη βασιλεία στην αριστοκρατία και από εκεί στην ολιγαρχία
- να αξιολογήσουν το έργο του Σόλωνα και γενικότερα των νομοθετών συγκρίνοντας τις εξελίξεις στην Αθήνα του 6ου αιώνα με τις αντίστοιχες κατά τον 7ο αιώνα (βλ. προηγούμενη ενότητα)
- να κατανοήσουν τα συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων και τις επιδιώξεις τους
- να αξιολογήσουν τη σημασία της καταγραφής των νόμων και της συνακόλουθης διεύρυνσης της πολιτικής βάσης στην Αθήνα του 6ου αιώνα

Χρονική διάρκεια

Μία (1) διδακτική ώρα

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ-ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Διδάσκοντας Αρχαία Ιστορία και στο πλαίσιο της Θεματικής Ενότητας *Αρχαίοι Χρόνοι (800-500 π.Χ.)* το προτεινόμενο σενάριο εστιάζει στις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα και τη σημασία που είχε η αποδυνάμωση του ολιγαρχικού πολιτεύματος στην πορεία της Αθήνας προς τη δημοκρατία. Επιχειρεί να εφαρμόσει τη διδακτική μεθοδολογία που προτείνεται στα ΠΣ λαμβάνοντας υπόψη τόσο αντικειμενικούς παράγοντες, όπως η ηλικία των μαθητών/-τριών και τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όσο και τις δυνατότητες που μπορούν ενίοτε οι εκπαιδευτικοί να εκμεταλλευτούν, ανάλογα με τις διαθεσιμότητες υλικοτεχνικής υποδομής και άλλων ιδιαίτερων παραγόντων, εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η εκπαιδευτική πράξη. Υπό αυτή την έννοια, το παρόν σενάριο αποτελεί πρόταση ενδεικτική, πάντα επιδεκτική προσαρμογής στις εκάστοτε συνθήκες.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Η συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζει δυσκολίες αναφορικά με την κατανόηση τόσο ιστορικών όρων όσο και της σημασίας που η συγκεκριμένη περίοδος έχει για τη διαμόρφωση των πολιτικών θεσμών τον 6ο π.Χ. αιώνα και τη σχέση που αυτοί είχαν στην εδραίωση της αθηναϊκής δημοκρατίας του 5ου αιώνα π.Χ. Από την άλλη, εδράζεται σε ήδη αφομοιωμένη γνώση, αφού αποτελεί ιστορική συνέχεια των προηγούμενων (*Αθήνα τον 7ο αιώνα π.Χ. - Εποχή Αριστοκρατίας και αντιδράσεις στο αριστοκρατικό πολίτευμα*) και συνιστά μεταβατικό στάδιο, αρχικά προς την εμφάνιση της τυραννίδας των Πεισιστρατιδών και, εν συνεχεία, την απαρχή της δημοκρατίας (*Οικαινοτομίες του Κλεισθένη*). Συνεπώς, το σενάριο αποκτά μία ιδιαίτερη δυναμική στη συνάφειά του με τα προηγούμενα και τα επόμενα, αποβλέποντας στην κατανόηση των συνθηκών που οδήγησαν το πολίτευμα αρχικά από τη βασιλεία, στην αριστοκρατία και από εκεί στην ολιγαρχία, στην τυραννίδα και τέλος στη δημοκρατία.

4. ΣΚΟΠΟΣ-ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ως προς τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται ειδικότερα:

Σε επίπεδο γνώσεων

- να γνωρίσουν τα μέτρα που έλαβε ο Σόλωνας για τα χρέη και να μπορούν να εξηγήσουν γιατί το σύνολο αυτών των μέτρων ονομάστηκε «σεισάχθεια»
- να γνωρίζουν τις νέες κοινωνικές/εισοδηματικές τάξεις που δημιουργήθηκαν με το τιμοκρατικό σύστημα, καθώς και πώς συμμετείχαν στο πολιτειακό σύστημα
- να γνωρίζουν και να μπορούν να χρησιμοποιούν τις έννοιες: σεισάχθεια, τιμοκρατία, ολιγαρχία, καταγωγή, περιουσία έφεση, συμμετοχή στα κοινά

Σε επίπεδο δεξιοτήτων

- να εξοικειωθούν με τη χρήση και επεξεργασία ιστορικών πηγών
- να διακρίνουν ιστορικούς όρους
- να καλλιεργήσουν ιστορικό αφηγηματικό λόγο
- να χρησιμοποιούν μέσω των ΤΠΕ σύγχρονα διδακτικά εργαλεία (διαδραστικά βιβλία Ιστορίας, ψηφιακές θεματικές πύλες, μαθησιακά αντικείμενα κ.λπ.)

Σε επίπεδο στάσεων

- να καλλιεργήσουν δημοκρατική συνείδηση
- να αποκτήσουν κριτική σκέψη
- να αποκτήσουν υπευθυνότητα και συνεργατικό πνεύμα

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Το διδακτικό σενάριο μπορεί να εφαρμοστεί στην τάξη, στο εργαστήριο Η/Υ του σχολείου ή, εφόσον έχει δημιουργηθεί, στο εργαστήριο Ιστορίας. Στην περίπτωση που χρησιμοποιηθεί ψηφιακό υλικό και ο/η εκπαιδευτικός επιθυμεί να αναθέσει εργασίες στη βάση της ιστορικής έρευνας (πλοήγηση στο διαδίκτυο, κατόπιν υπόδειξης αξιόπιστων και εγκεκριμένων πηγών πληροφόρησης), τότε η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών με σύνδεση στο διαδίκτυο (ένας για κάθε ομάδα) είναι απαραίτητη. Ένας/Μία μαθητής/-τρια επωμίζεται τότε τον ρόλο του πλοηγού, ο/η δεύτερος/-η αναλαμβάνει να καταγράψει τα ευρήματα της ομάδας, ο/η τρίτος/-η και ο/η τέταρτος/-ος να συνθέσουν τις πληροφορίες που καταγράφηκαν, και ο/η πέμπτος/-η να παρου-

σιάσει το έργο της ομάδας στην ολομέλεια. Για το παρόν σενάριο προτείνεται η επιλογή και ανάθεση εργασιών από την ιστοσελίδα <http://www.fhw.gr/chronos/04/gr/politics/index.html>. Σε περίπτωση αδυναμίας χρήσης υπολογιστή η διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών πηγών μπορεί να γίνει με έντυπο υλικό προεπιλεγμένο από τον/την εκπαιδευτικό. Αυτή την εκδοχή ακολουθεί και το προτεινόμενο σενάριο (βλ. Παράρτημα).

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η μεθοδολογία του συγκεκριμένου διδακτικού σεναρίου στηρίζεται αφενός στην ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, που στοχεύει στην ανακαλυπτική/διερευνητική μάθηση, και αφετέρου στην εμπλουτισμένη διδασκαλία, όπου ο/η εκπαιδευτικός-εμπνευστής παρέχει αρχικά το προς εξέταση εκπαιδευτικό υλικό (ιστορικές πηγές ή άλλο πληροφοριακό υλικό) στους/στις μαθητές/-τριες. Εκκινεί από τις παραδοχές της ενεργητικής μάθησης και οργανώνεται με βάση τα ιδιαίτερες απαιτήσεις της ιστορικής επιστήμης, καθώς και την ηλικία των μαθητών/-τριών της Α' Γυμνασίου.

Βασικός άξονας είναι η διδακτική αξιοποίηση ιστορικών πηγών. Για τον λόγο αυτό, επιλέγονται πηγές (σε ψηφιακή, έντυπη ή άλλη μορφή) και εν συνεχεία με κατάλληλα ερωτήματα επιδιώκεται η ανάκληση της προηγούμενης γνώσης, η σύνθεση με τη νέα γνώση, η εξαγωγή συμπερασμάτων και η ενεργοποίηση της κρίσης των μαθητών.

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Αφόρμηση (5 λεπτά)

- Σύντομη σύνδεση και στοχευμένες ερωτήσεις ανάκλησης της γνώσης (μάθημα της ημέρας) αναφορικά με την προηγούμενη ενότητα (*Η Αθήνα τον 7ο αιώνα π.Χ., 1. Εποχή της Αριστοκρατίας 2. Αντιδράσεις στο αριστοκρατικό πολίτευμα - Η νομοθεσία του Δράκοντα*).
- Χρήση Χρονολογίου (ενδεικτικά, βλ. *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού-Αρχαϊκή Περίοδος*, στο <http://www.fhw.gr/chronos/04/gr/chrono.html>), όπου εντοπίζεται η εξεταζόμενη περίοδος και τα πρόσωπα. Εστίαση μεταξύ 621 π.Χ. (Νόμοι του Δράκοντα) και 594/3 π.Χ. (Ο Σόλων άρχων στην Αθήνα).

Δημιουργία ομάδων και ανάθεση έργου στα μέλη της κάθε ομάδας (5 λεπτά)

Δημιουργούνται πέντε ομάδες από πέντε (εν προκειμένω) ή έξι μέλη (δεδομένου ότι πλέον οι σχολικές τάξεις του Γυμνασίου έχουν συνήθως άνω των είκοσι πέντε μαθητών/-τριών). Σε κάθε ομάδα επιλέγουμε να συμμετάσχει και ένας/μία μαθητής/-τρια με χαμηλές επιδόσεις, έτσι ώστε να ενισχύσουμε και τη δική του/της αυτοεκτίμηση, αλλά και για να εφαρμόσουμε την αρχή της ανομοιογένειας που πρέπει να χαρακτηρίζει την ομαδοσυνεργατική μάθηση και τις αρχές της διαφοροποιημένης διδασκαλίας. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει μία συγκεκριμένη αποστολή, διάρκειας περίπου 15 λεπτών, η οποία διατυπώνεται με σαφήνεια σε φύλλα εργασίας.

Ανακεφαλαίωση-Αξιολόγηση

Λίγο πριν την ολοκλήρωση της διδακτικής ώρας ο/η καθηγητής/-τρια καλεί τις ομάδες να ορίσουν εκπροσώπους και να ανακοινώσουν στην ολομέλεια τα πορίσματα της έρευνάς τους (10-15 λεπτά). Μετά το πέρας της σύντομης παρουσίασης, ο/η εκπαιδευτικός ανακεφαλαιώνει με

συνεχή ιστορική αφήγηση το μάθημα (5 λεπτά), συγκεντρώνει τα φύλλα εργασίας για να αξιολογηθεί το έργο που παρήχθη, καθώς και η επίτευξη των μαθησιακών στόχων που ετέθησαν εξαρχής. Τέλος αναθέτει εργασία για το σπίτι.

Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου η αξιολόγηση είναι συνεχής και διαμορφωτική, ατομική και ομαδική, ελέγχοντας τον βαθμό επίτευξης των μαθησιακών στόχων που τέθηκαν εξαρχής. Ειδικότερα, εμπεριέχει προφορική εξέταση που με κατάλληλα και σαφή ερωτήματα εστιάζει στην κατανόηση των ιστορουμένων, την τεκμηριωμένη ερμηνεία τους και την εκφραστική-γλωσσική ικανότητα. Παράλληλα αξιολογείται η συμμετοχή και προσφορά έργου στις ομαδικές ερευνητικές δραστηριότητες που ανατίθενται με τα φύλλα εργασίας. Η ατομική αξιολόγηση στο «μάθημα της ημέρας» συμπεριλαμβάνει και τις τυχόν εργασίες ή ασκήσεις εμπέδωσης, που προορίζονται για το σπίτι. Αυτές θα συζητηθούν στο επόμενο μάθημα, προσομοιάζουν με τις δραστηριότητες που έχουν γίνει στην τάξη και δεν ελέγχουν μόνο τη δηλωτική αλλά και τη διαδικαστική γνώση (βλ. Παράρτημα).

8. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ-ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ

Ο/Η διδάσκων/-ουσα μπορεί να εκμεταλλευτεί δημιουργικά τις δυνατότητες που απελευθερώνει η συγκεκριμένη ενότητα για να δημιουργήσει, ανάλογα με τις αντικειμενικές συνθήκες και τις δυνατότητες, πρωτότυπα σχέδια μαθήματος ή/και σενάρια διδασκαλίας, να οργανώσει ερευνητικές εργασίες μακράς διάρκειας (project), επισκέψεις σε μουσεία και τόπους ιστορικού ενδιαφέροντος, διαθεματικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Mossé, Cl. (2001). *Η αρχαϊκή Ελλάδα*, μτφ. Στρ. Πασχάλη. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Mossé, Cl. (2002). *Επίτομη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας (200-31 π.Χ.)*, μτφ. Λύντια Στεφάνου.

Αθήνα: Παπαδήμα

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*

Πλούταρχος, *Σόλων*

Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*

<http://photodentro.edu.gr/>

<http://www.fhw.gr/chronos/gr/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα Εργασίας

Σημείωση: Τα φύλλα εργασίας δίνονται στους/στις μαθητές/-τριες σε ψηφιακή/έντυπη μορφή.

1η Ομάδα

- ♦ **Αποστολή:** Αφού διαβάσετε την παρακάτω μαρτυρία του Αριστοτέλη αναφορικά με τις συνθήκες εκλογής και το έργο του Σόλωνα: (α) να εντοπίσετε τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετώπισε ο νομοθέτης, (β) να αναφερθείτε στις λύσεις στις οποίες προέβη και (γ) να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του ιστορικού όρου: *σεισάχθεια*.

- ♦ **Πηγή**

«Επειδή η εξέγερση ήταν βίαιη και τα δύο κόμματα ήταν για μεγάλο διάστημα εχθρικά μεταξύ τους, εξέλεξαν κατόπιν συμφωνίας ως *διαλλακτήν* και άρχοντα τον Σόλωνα, στον οποίο ανέθεσαν τη φροντίδα της πολιτικής οργάνωσης [...] Όταν ο Σόλων έγινε κύριος της κατάστασης εξασφάλισε την ελευθερία του λαού και για το παρόν και στο μέλλον, απαγορεύοντας να συνάπτονται δάνεια με εγγύηση το σώμα των δανειζομένων. Θέσπισε νόμους και κατάργησε τα χρέη, τόσο τα ιδιωτικά όσο και τα δημόσια με το μέτρο που ονομάστηκε “σεισάχθεια” διότι πέταξαν από πάνω τους το βάρος».

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 5-6

2η Ομάδα

- ♦ **Αποστολή:** Αφού διαβάσετε την παρακάτω ιστορική πηγή: (α) να παρουσιάσετε τις κοινωνικές τάξεις στο τιμοκρατικό πολίτευμα του Σόλωνα και να δικαιολογήσετε τον χαρακτηρισμό του («τιμοκρατικό»). (β) Ποιο δημοκρατικό στοιχείο εισάγει ο νομοθέτης στο νέο σύστημα και γιατί;

- ♦ **Πηγή**

«...καθώς επιθυμία του ήταν να μην αφήσει [ο Σόλων] όλα τα αξιώματα των αρχόντων στους εύπορους, όπως ακριβώς ίσχυαν έως τότε, αλλά να δώσει έναν μεικτό τύπο στους υπόλοιπους θεσμούς, στους οποίους δεν έπαιρνε μέρος ο λαός ως εκείνη τη στιγμή, όρισε να γίνει εκτίμηση των περιουσιών των πολιτών. Έτσι, όσους είχαν ετήσια παραγωγή πεντακόσιες μετρικές μονάδες σε ξηρούς και υγρούς καρπούς μαζί, τους κατέταξε στην πρώτη κοινωνική τάξη και τους ονόμασε πεντακοσιομέδιμνους· αυτούς που μπορούσαν να συντηρούν άλογο ή να παράγουν τριακόσιες μετρικές μονάδες, τους κατέταξε στη δεύτερη κοινωνική τάξη· αυτούς τους έλεγαν ιππείς· ζευγίτες ονομάστηκαν όσοι σύμφωνα με την εκτίμηση της περιουσίας τους ανήκαν στην τρίτη τάξη, και ήταν εκείνοι που είχαν παραγωγή διακόσιες μετρικές μονάδες και από τα δύο προϊόντα μαζί. Όλοι οι υπόλοιποι πολίτες ονομάζονταν θήτες· σ’ αυτούς δεν επέτρεψε ο Σόλων να ασκούν καμιά εξουσία· μετείχαν όμως στα πράγματα με το να παίρνουν μέρος μαζί με τους άλλους πολίτες στις συνελεύσεις και στα δικαστήρια.

Πλούταρχος, *Σόλων*, 18.1-2

3η Ομάδα

- ♦ **Αποστολή:** Αφού διαβάσετε την παρακάτω ιστορική πηγή: (α) να παρουσιάσετε τους πολιτειακούς θεσμούς που εισηγήθηκε ο Σόλων και τα βασικά χαρακτηριστικά του καθενός. (β) Με ποιους τρόπους θωράκισε τη δημοκρατία απέναντι στους εχθρούς της;

- ♦ **Πηγή**

«Αναφορικά με τους άρχοντες, ο Σόλων αποφάσισε να εκλέγονται με κλήρο από έναν κατάλογο υποψηφίων που θα υποδεικνύονταν από κάθε φυλή. Κάθε φυλή πρότεινε για το αξίωμα των εννέα αρχόντων δέκα πρό-

σωπα και από αυτούς εξέλεξαν με κλήρο [...] Ίδρυσε και Βουλή από τετρακόσια μέλη, εκατό από κάθε φυλή. Τον δε Άρειο Πάγο επιφόρτισε να αγρυπνεί για την τήρηση των νόμων παραμένοντα –όπως γινόταν ως τότε– φύλακας του πολιτεύματος. Ο Άρειος Πάγος επέσπευτε τις περισσότερες ενέργειες της διοίκησης. Καταδίωκε όσους παραβίαζαν τους νόμους [...] κατέβαλλε τα ποσά των προστίμων στο ταμείο στην Ακρόπολη [...] δίκαιζε όσους συνωμοτούσαν για την ανατροπή της δημοκρατίας...»

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 8

4η Ομάδα

- ♦ **Αποστολή:** Αφού διαβάσετε την παρακάτω μαρτυρία του Αριστοτέλη αναφορικά με τη σπουδαιότητα των μεταρρυθμίσεων του Σόλωνα: (α) να δικαιολογήσετε τη σπουδαιότητα της απαγόρευσης σύναψης δανείων με εγγύηση το σώμα. (β) Με ποιες άλλες ρυθμίσεις ο νομοθέτης έκανε το πολίτευμα πιο δημοκρατικό και με ποιο σκεπτικό;

- ♦ **Πηγή**

«Φαίνεται ότι στις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα τρία ήταν τα δημοκρατικότερα μέτρα: πρώτο και σπουδαιότερο όλων η απαγόρευση της σύναψης δανείων με εγγύηση το σώμα. Έπειτα το δικαίωμα που δόθηκε στον καθένα να καταφεύγει στο δικαστήριο για να υπερασπιστεί οποιονδήποτε αδικούνταν. Και τρίτο μέτρο, το οποίο, όπως ομολογούν, ισχυροποίησε τις λαϊκές τάξεις, ήταν το ότι επιτράπηκε η άσκηση έφεσης ενώπιον του δικαστηρίου. Γιατί, όταν ο λαός είναι κύριος της ψήφου του, γίνεται και του πολιτεύματος κύριος».

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 9.1.

5η Ομάδα

- ♦ **Αποστολή:** Αφού διαβάσετε τις παρακάτω ιστορικές πηγές αναφορικά με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα: (α) να εκθέσετε τις αντιδράσεις που αυτές προκάλεσαν στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και (β) να σχολιάσετε τις επιλογές του.

- ♦ **Πηγή 1**

«Τελικά, ο Σόλων δεν ικανοποίησε καμιά από τις κοινωνικές τάξεις, αλλά δυσαρέστησε και τους πλούσιους, με το να ακυρώσει τα συμβόλαια, και ακόμη περισσότερο τους φτωχούς, που δεν προχώρησε προς χάρη τους σε αναδασμό της γης, όπως το περίμεναν, ούτε και διευκόλυνε γενικά τη ζωή τους ούτε και επέφερε οικονομική εξίσωση, όπως είχε κάνει ο Λυκούργος στη Σπάρτη».

Πλούταρχος, *Σόλων*, 16.1

- ♦ **Πηγή 2**

«Αφού ο Σόλων διαρρύθμισε το πολίτευμα, όπως αναφέραμε, επειδή πολλοί πήγαιναν και τον ενοχλούσαν, άλλοι με επικρίσεις και άλλοι με αιτήματα, καθώς δεν ήθελε ούτε τους νόμους του να αλλάξει ούτε να παραμείνει και να γίνει μισητός, έκαμε ταξίδι στην Αίγυπτο [...] διότι δε θεώρησε σωστό να παραμείνει στην Αθήνα για να ερμηνεύει τους νόμους του, αλλά ότι ο καθένας έπρεπε να εφαρμόσει να γραμμένα...».

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 11-13

Εργασία για το σπίτι

1. Να χαρακτηρίσετε τις προτάσεις που ακολουθούν ως προς την ορθότητά τους, με την ένδειξη Σωστό (Σ) ή Λάθος (Λ)
  - Το *τιμοκρατικό* σύστημα του Σόλωνα απέβλεπε στην κατάταξη των πολιτών ανάλογα με την περιουσία και όχι την καταγωγή. Σ/Λ
  - Ο Σόλων θέσπισε τη *Βουλή των Πεντακοσίων*. Σ/Λ
  - Στο δικαστήριο της *Ηλιαίας* συμμετείχαν άτομα από τις ανώτερες τάξεις. Σ/Λ
  - Οι *θήτες* είχαν δικαίωμα ψήφου στην *εκκλησία του δήμου*. Σ/Λ
  - Η μεταρρύθμιση του Σόλωνα πέτυχε να ικανοποιήσει όλες τις κοινωνικές τάξεις. Σ/Λ
2. Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις και τις πληροφορίες της παρακάτω πηγής, να απαντήσετε γραπτώς στα εξής:
  - (α) Κάτω από ποιες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες εκλέγεται ο Σόλων και με ποιο μέτρο επιχειρεί να αντιμετωπίσει την κρίση;
  - (β) Να αναφέρετε τρεις λόγους που να δικαιολογούν την άποψη ότι οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα άνοιξαν τον δρόμο για τη δημοκρατία του 5ου αιώνα π.Χ.

Πηγή

«Καθώς οι αγρότες εξοικειώνονταν με τις αγορές του κρασιού και του ελαιόλαδου, αρκετοί από αυτούς, έχοντας είτε μικρή είτε μεγάλη περιουσία, έβαζαν ως υποθήκη τα σώματά τους (δανεισμός “επί σώμασιν”), προκειμένου να δανειστούν, για να αγοράσουν κλήματα και ελιές [...]. Αν και αυτοί που αποτύγχαναν αντιπροσώπευαν μια μικρή μόνο ομάδα, ο συνολικός αριθμός όσων κατέληγαν τελικά δούλοι αυξανόταν σημαντικά».

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού - Αρχαϊκή Περίοδος,
<http://www.fhw.gr /chronos/ 04/gr/economy/index.html>

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Παράδειγμα 1ο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος

«Η έριδα για τις εικόνες (Εικονομαχία)»

Δημιουργός

Κωνσταντίνος Π. Μπέλης

Τάξη

Β΄ Γυμνασίου

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές είναι η Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία από μετάφραση, η Νεοελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, η Γεωγραφία, τα Καλλιτεχνικά, η Πληροφορική, η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, τα Θρησκευτικά. Επιπλέον υπάρχει συμβατότητα με το ΠΣ. Ειδικότερα, αναφορικά με τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται:

- να κατανοήσουν τις συνθήκες εκδήλωσης και την έκταση της εικονομαχίας
- να γνωρίσουν τη συγκρουσιακή σχέση που δημιουργεί στην κοινωνία η διαφορά αντιλήψεων και ιδεών
- να διακρίνουν τον ρόλο της πίστης στη βυζαντινή κοινωνία
- να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα της εικονομαχίας και την επίδρασή της στην τέχνη

Χρονική διάρκεια

Μία (1) διδακτική ώρα

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ-ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Το διδακτικό σενάριο επιχειρεί να εφαρμόσει, εν είδει παραδείγματος, τη διδακτική μεθοδολογία που προτείνεται στα νέα ΠΣ για το μάθημα της Ιστορίας στο Γυμνάσιο. Λαμβάνει υπόψη τόσο αντικειμενικούς παράγοντες, όπως η ηλικία των μαθητών/-τριών και τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όπως αυτά προσδιορίζονται στα ΠΣ, όσο και τις δυνατότητες που μπορούν ενίοτε οι εκπαιδευτικοί να εκμεταλλευτούν, ανάλογα με τις διαθέσιμες υλικοτεχνικής υποδομής και άλλων ιδιαίτερων παραγόντων, εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η εκπαιδευτική πράξη. Υπό αυτή την έννοια το παρόν σενάριο αποτελεί πρόταση ενδεικτική, πάντα επιδεκτική προσαρμογής στις εκάστοτε αντικειμενικές συνθήκες.

Η διδασκαλία της ενότητας *Η έριδα για τις εικόνες (Εικονομαχία)* αναφέρεται σε μία περίοδο η οποία εμφανίζεται ως διαμάχη για τις εικόνες (Εικονομαχία), αλλά και κατά την οποία οι αιτίες - και πολύ περισσότερο οι συνέπειες αυτής - τόσο από τις αποφάσεις για την αντιμετώπισή της όσο και από τις αντιδράσεις που αυτές προκάλεσαν, υπήρξαν πολλαπλές. Οι εξωτερικές απειλές σε συνδυασμό με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των αγροτικών πληθυσμών της Μ. Ασίας ωθούν τους αυτοκράτορες των δύο φάσεων της Εικονομαχίας (α΄ φάση: 726-787 μ.Χ. και β΄ φάση: 815-843 μ.Χ.) σε πολιτικές που προκαλούν εντονότερες αντιδράσεις (ακόμη και ακραίες εκδηλώσεις

βίας) από τον 8ο και ως το πρώτο μισό του 9ου αιώνα μ.Χ. Συνακόλουθα, οι συνέπειες από τα αυτοκρατορικά διατάγματα και τις συνοδικές αποφάσεις αυτής της μακράς περιόδου επηρέασαν όχι μόνο την ίδια τη βυζαντινή κοινωνία αλλά και τομείς όπως η εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας και η τέχνη.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Η διδακτική αξιοποίηση της συγκεκριμένης ενότητας εδράζεται στην πρότερη αφομοιωμένη γνώση (7ος -8ος αι.: *Εποχή αναδιοργάνωσης και αναμόρφωσης - Σλάβοι και Βούλγαροι στον περίγυρο του Βυζαντίου - Η εμφάνιση του Ισλάμ και η εξάπλωση των Αράβων. Ο αραβικός πολιτισμός*) και επιχειρεί να προσεγγίσει ακροθιγώς ένα ιστορικά μείζον πολιτικό, θρησκευτικό και ιδεολογικό ζήτημα, που απασχόλησε τη βυζαντινή κοινωνία και την ηγεσία της από το 726 έως το 843 μ.Χ.

4. ΣΚΟΠΟΣ-ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ως προς τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται ειδικότερα:

Σε επίπεδο γνώσεων

- να γνωρίσουν το περίπλοκο υπόβαθρο (κοινωνικό, πολιτικό, ιδεολογικό) της έριδας για τις εικόνες και να κατανοήσουν τον χαρακτήρα της
- να γνωρίσουν τις φάσεις και τα κυριότερα γεγονότα τους
- να κατανοούν ιστορικούς όρους (εικονομάχοι/εικονοκλάστες-εικονολάτρες, ανεικονικές αντιλήψεις, οικουμενική σύνοδος, αυτοκρατορικό διάταγμα)
- να κατανοήσουν τις συνέπειες των αποφάσεων (αυτοκρατορικά διατάγματα ή/και συνοδικές αποφάσεις) για τη βυζαντινή κοινωνία, την Εκκλησία αλλά και την ίδια την τέχνη

Σε επίπεδο δεξιοτήτων

- να εξοικειωθούν με τις έννοιες του χώρου και του χρόνου με κατάλληλα εργαλεία (χάρτες, χρονογραμμές-ιστοριογραμμές)
- να εξοικειωθούν με τη χρήση και την επεξεργασία ιστορικών πηγών
- να καλλιεργήσουν ιστορικό αφηγηματικό λόγο
- να χρησιμοποιούν μέσω των ΤΠΕ σύγχρονα διδακτικά εργαλεία (διαδραστικά βιβλία Ιστορίας, ψηφιακές θεματικές πύλες, μαθησιακά αντικείμενα κ.λπ.)

Σε επίπεδο στάσεων

- να αναπτύξουν συνεργατική συμπεριφορά και υπευθυνότητα
- να αντιληφθούν τη σημασία του σεβασμού στην άλλη άποψη και τις συνέπειες του δογματισμού και της μισαλλοδοξίας
- να συνειδητοποιήσουν τη συνθετότητα των ιστορικών ζητημάτων τόσο ως προς τις αιτίες των γεγονότων που τα καθορίζουν ως και ως προς τις συνέπειες αυτών

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Το παρόν διδακτικό σενάριο προτείνεται να εφαρμοστεί στο εργαστήριο Η/Υ του σχολείου ή, εφόσον έχει δημιουργηθεί, στο εργαστήρι Ιστορίας. Στην περίπτωση που χρησιμοποιηθεί ψηφιακό υλικό και ο/η εκπαιδευτικός επιθυμεί να αναθέσει εργασίες στη βάση της ιστορικής έρευνας (πλοήγηση στο διαδίκτυο κατόπιν υπόδειξης αξιόπιστων και εγκεκριμένων πηγών πληροφό-

ρησης), τότε η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών με σύνδεση στο διαδίκτυο (ένας για κάθε ομάδα) είναι απαραίτητη. Ένας/Μία μαθητής/-τρια επωμίζεται τότε τον ρόλο του πλοηγού, ο/η δεύτερος/-η αναλαμβάνει να καταγράψει τα ευρήματα της ομάδας, ο/η τρίτος/-η και ο/η τέταρτος/-η να συνθέσουν τις πληροφορίες που καταγράφηκαν, και ο/η πέμπτος/-η να παρουσιάσει το έργο της ομάδας στην ολομέλεια. Σε περίπτωση αδυναμίας χρήσης υπολογιστή η διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών πηγών από τον/την εκπαιδευτικό μπορεί να γίνει με προσαρμοσμένο έντυπο υλικό.

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η μεθοδολογία του συγκεκριμένου σεναρίου στηρίζεται αφενός στην ομαδοσυνεργατική διδασκαλία που στοχεύει στην ανακαλυπτική/διερευνητική μάθηση και αφετέρου στην εμπλουτισμένη διδασκαλία, όπου ο/η εκπαιδευτικός-εμπνευστής παρέχει αρχικά το προς εξέταση εκπαιδευτικό υλικό (ιστορικές πηγές ή άλλο πληροφοριακό υλικό) στους/στις μαθητές/-τριες. Εκκινεί από τις παραδοχές της ενεργητικής μάθησης και οργανώνεται με βάση τα ιδιαίτερες απαιτήσεις της ιστορικής επιστήμης, καθώς και την ηλικία των μαθητών/-τριών της Β' Γυμνασίου.

Βασικός άξονας είναι η διδακτική αξιοποίηση ιστορικών πηγών και μαθησιακών αντικειμένων (βλ. *Φωτόδεντρο*). Για τον λόγο αυτό, επιλέγονται πηγές (πρωτογενείς και δευτερογενείς, εικόνες, πολυτροπικά κείμενα) και εν συνεχεία, με κατάλληλα ερωτήματα, επιδιώκεται η ανάκληση της προηγούμενης γνώσης, η σύνθεση με τη νέα, η εξαγωγή συμπερασμάτων και η ενεργοποίηση της κρίσης των μαθητών/-τριών. Σε αυτήν την κατεύθυνση, για τη διδακτική αξιοποίηση και τον εμπλουτισμό των διδακτικών προτάσεων, προτείνεται η δημιουργική αξιοποίηση του ΠΣ (βλ. τις αντίστοιχες στην ενότητα *Ενδεικτικές δραστηριότητες*).

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Αφόρμηση (5 λεπτά)

- Σύντομη σύνδεση και στοχευμένες ερωτήσεις ανάκλησης της γνώσης (μάθημα της ημέρας) αναφορικά με την προηγούμενη ενότητα (*Η εμφάνιση του Ισλάμ και η εξάπλωση των Αράβων. Ο αραβικός πολιτισμός*).
- Παρουσίαση της δυναστείας των Ισαύρων (717-802 μ.Χ.) και της δυναστείας του Αμορίου (802-867 μ.Χ.) με χρήση χρονογραμμής-ιστοριογραμμής (<http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8183?locale=el>).
- Εναλλακτικά (εφόσον έχει προηγηθεί απαραίτητη προετοιμασία και υπάρχει κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή) προτείνεται η προβολή σύντομου βίντεο (διάρκειας 5'), σχετικού με την υπό εξέταση διδακτική ενότητα, το οποίο εναλλακτικά μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί, αντί αφόρμησης, και ως ανακεφαλαίωση (ενδεικτικά: <http://www.youtube.com/watch?v=BPVYJhncpE>).

Δημιουργία ομάδων και ανάθεση έργου στα μέλη της κάθε ομάδας

Δημιουργούνται πέντε ομάδες από πέντε (εν προκειμένω) ή έξι μέλη (δεδομένου ότι πλέον οι σχολικές τάξεις του Γυμνασίου έχουν συνήθως άνω των είκοσι πέντε μαθητών/-τριών). Σε κάθε ομάδα επιλέγουμε να συμμετάσχει και ένας/μία μαθητής/-τρια με χαμηλές επιδόσεις, έτσι ώστε να ενισχύσουμε και τη δική του/της αυτοεκτίμηση, αλλά και για να εφαρμόσουμε την αρχή της

ανομοιογένειας που πρέπει να χαρακτηρίζει την ομαδοσυνεργατική μάθηση και τις αρχές της διαφοροποιημένης διδασκαλίας. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει μία συγκεκριμένη αποστολή, διάρκειας περίπου 15 λεπτών, η οποία διατυπώνεται με σαφήνεια σε φύλλα εργασίας (βλ. Παράρτημα).

Ανακεφαλαίωση-Αξιολόγηση

Λίγο πριν την ολοκλήρωση την διδακτικής ώρας ο/η καθηγητής/-τρια καλεί τις ομάδες να ορίσουν εκπροσώπους και να ανακοινώσουν στην ολομέλεια τα πορίσματα της έρευνάς τους (10-15 λεπτά). Μετά το πέρας της σύντομης παρουσίασης, ο/η εκπαιδευτικός ανακεφαλαιώνει με συνεχή ιστορική αφήγηση το μάθημα (5 λεπτά), συγκεντρώνει τα φύλλα εργασίας για να αξιολογηθεί το έργο που παρήχθη, καθώς και η επίτευξη των μαθησιακών στόχων που ετέθησαν εξαρχής. Τέλος αναθέτει εργασία για το σπίτι.

Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου η αξιολόγηση είναι συνεχής και διαμορφωτική, ατομική και ομαδική, ελέγχοντας τον βαθμό επίτευξης των μαθησιακών στόχων που τέθηκαν εξαρχής. Ειδικότερα, εμπεριέχει προφορική εξέταση που με κατάλληλα και σαφή ερωτήματα εστιάζει στην κατανόηση των ιστορουμένων, την τεκμηριωμένη ερμηνεία τους και την εκφραστική-γλωσσική ικανότητα. Παράλληλα αξιολογούνται η συμμετοχή και η προσφορά έργου στις ομαδικές ερευνητικές δραστηριότητες που ανατίθενται με τα φύλλα εργασίας. Η ατομική αξιολόγηση στο «μάθημα της ημέρας» συμπεριλαμβάνει και τις τυχόν εργασίες ή ασκήσεις εμπέδωσης, που προορίζονται για το σπίτι. Αυτές θα συζητηθούν στο επόμενο μάθημα, προσομοιάζουν με τις δραστηριότητες που έχουν γίνει στην τάξη και δεν ελέγχουν μόνο τη δηλωτική αλλά και τη διαδικαστική γνώση (βλ. Παράρτημα).

8. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ-ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ

Η διδασκαλία της ενότητας προσφέρεται για διαθεματική προσέγγιση (βλ. ενδεικτικά, Λογοτεχνία, Καλλιτεχνικά, Θρησκευτικά) είτε στο πλαίσιο του μαθήματος της ημέρας με ανάθεση ομαδικών ή/και ατομικών εργασιών στους/στις μαθητές/-τριες είτε μέσα από ευρύτερους διδακτικούς σχεδιασμούς (σενάρια ή/και project), που παρέχουν μεν περισσότερες δυνατότητες και ευελιξία σε πρωτότυπες εφαρμογές, απαιτούν δε κατάλληλη προετοιμασία και οργάνωση.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Mango, C. (2013). Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, μτφρ. Δ. Τσουγκαράκης. Αθήνα: ΜΙΕΤ

Ostrogorksy, G. Ιστορία του βυζαντινού κράτους, τ. Β' (2012), μτφρ. Ι. Παναγόπουλος. Αθήνα: Πατάκης

Αρβελέρ Γλ.-Ελ. (2018). Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, Αθήνα: Ψυχογιός
Ιστορία του ελληνικού έθνους, τ. Η', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979

<http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8183?locale=el>

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/8351>

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9138>

<http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/263>,

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα Εργασίας

Σημείωση: Τα φύλλα εργασίας δίνονται στους/στις μαθητές/-τριες σε ψηφιακή/έντυπη μορφή.

1η Ομάδα

Αποστολή: Πληκτρολογείτε την ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8183?locale=el>

και μελετάτε, στο χρονολόγιο-ιστοριογραμμή της Εικονομαχίας, τα γεγονότα που αναφέρονται στην α' φάση (726-787 μ.Χ.). Εν συνεχεία, απαντάτε γραπτώς (60-80 λέξεις) στα εξής ερωτήματα:

1. Ποια ήταν κατά τη γνώμη σας η αφορμή και ποια η βαθύτερη αιτία εκδήλωσης της Εικονομαχίας;
2. Ποια η στάση των αυτοκρατόρων της α' φάσης (Λέων Γ', Κωνσταντίνος Ε', Λέων Δ', Κωνσταντίνος Στ' και Ειρήνη η Αθηναία) απέναντι στους εικονολάτρεις και το ζήτημα των εικόνων; Να καταρτίσετε έναν χρονολογικό πίνακα όπου θα αντιστοιχίζονται πρόσωπα και γεγονότα.

2η Ομάδα

Αποστολή: Πληκτρολογείτε την ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8183?locale=el>

και μελετάτε, στο χρονολόγιο-ιστοριογραμμή της Εικονομαχίας, τα γεγονότα που αναφέρονται στη β' φάση (815-843 μ.Χ.). Εν συνεχεία, απαντάτε γραπτώς (60-80 λέξεις) στα εξής ερωτήματα:

1. **α)** Κάτω από ποιες εξωτερικές συνθήκες εκδηλώνεται η β' φάση της έριδας των εικόνων;
β) Ποια είναι τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει κατά τη γνώμη σας η αυτοκρατορία στο εσωτερικό της;
2. Ποια γεγονότα σηματοδοτούν την έναρξη και τη λήξη της β' φάσης της Εικονομαχίας;

3η Ομάδα

Αποστολή: Αφού διαβάσετε και συζητήσετε τις παρακάτω πηγές:

1. **α)** Να συγκεντρώσετε σε δύο στήλες τα επιχειρήματα των αντιπάλων.
β) Σε ποιον απευθύνεται η επιστολή του αυτοκράτορα (Πηγή 1) και πώς εξηγείτε το ενδιαφέρον της Δυτικής Εκκλησίας;
2. Να προετοιμάσετε έναν εικονικό ρητορικό αγώνα (παιχνίδι ρόλων) με τις θέσεις των αντιπάλων απέναντι στο ζήτημα των εικόνων, που θα παρουσιάσουν στην τάξη δύο μέλη της ομάδας σας, ως εκπρόσωποι της κάθε πλευράς.

Πηγή 1

«Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδωλα και άρα αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρεις [...]. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα [...]. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού».

Από επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα Γρηγόριο Β', στο Μ. Karlan, *Βυζάντιο και Ελλάδα*, μτφρ. Μ. Βαρέπας, Α. Δεληθανάσης, Αθήνα 1994, 158.

Πηγή 2

«[...] και εφόσον προσκυνώ την εικόνα του σταυρού που κατασκευάζεται από οποιοδήποτε υλικό, πώς να μην προσκυνήσω την εικόνα του Χριστού που κατέστησε σωτήριο τον σταυρό; Ότι δεν προσκυνώ την ύλη είναι φανερό, διότι, αν καταστραφεί το εκτύπωμα ενός σταυρού που είναι κατασκευασμένος από ξύλο, παραδίδω το ξύλο στη φωτιά. Το ίδιο συμβαίνει και με το ξύλο των εικονισμάτων, όταν αυτά καταστραφούν».

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Περί εικόνων, Λόγος δεύτερος*,
κεφ. 19, Migne, Patrologia Graeca, τ.94, στήλη 1305

4η Ομάδα

Αποστολή: Αφού μελετήσετε τις παρακάτω πηγές:

1. Να παρουσιάσετε εν συντομία την επιχειρηματολογία των εικονομάχων (Πηγή 1). Πώς κρίνετε το σκεπτικό πάνω στο οποίο δόθηκε λύση σε θεωρητικό επίπεδο;
2. Παρατηρώντας την εικόνα (Πηγή 2), ποιες νομίζετε ότι ήταν οι συνέπειες της έριδας των εικόνων στην κοινωνία του Βυζαντίου; Να τεκμηριώσετε την άποψή σας.

Πηγή 1

«[...] βασική κατηγορία των εικονομάχων, στις επιθέσεις τους κατά της λατρείας των εικόνων, υπήρξε ότι οι πιστοί λάτρευαν την ανθρώπινη φύση του Χριστού και των άλλων ιερών προσώπων, αφού η θεία φύση δεν ήταν δυνατόν να συλληφθεί και να απεικονιστεί. [...] Οι εικονολάτρες τελικά επικράτησαν, με την αναστήλωση των εικόνων που αποφασίστηκε για πρώτη φορά στη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο, το 787, και οριστικά πια από τη Σύνοδο του 843 που συγκάλεσε η αυτοκράτειρα Θεοδώρα. Η λύση που δόθηκε στην εικονομαχική διένεξη στο θεωρητικό επίπεδο βασίστηκε σε δύο επιχειρήματα. Το πρώτο ήταν ότι το ίδιο το Δόγμα της Θείας Ενσάρκωσης -το ότι δηλαδή ο Θεός έγινε άνθρωπος για να ολοκληρώσει τη σωτηρία του ανθρώπου- μας επιτρέπει την απεικόνισή του με ανθρώπινη μορφή. Το δεύτερο επιχείρημα ήταν ο προσεκτικός διαχωρισμός ανάμεσα στην εικόνα και το πρωτότυπο: Στην εικόνα αποδιδόταν μόνο τιμητική προσκύνηση, ενώ η αληθινή λατρεία αποδιδόταν στο πρωτότυπο της εικόνας, δηλαδή στο θείο πρόσωπο που απεικονιζόταν».

Πηγή 2

Ο πατριάρχης Νικηφόρος Α' (806-815), υποστηρικτής των εικόνων, ενάντια στον αντίπαλό του, εικονομάχο Ιωάννη Γραμματικό, (837-843). Μικρογραφία από το Ψαλτήρι Khludon, 9ος αιώνας. Moscow, State Historical Museum Khludon, add. 129, fol. 51. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1979, σ. 233.

5η Ομάδα

Αποστολή: Αφού παρατηρήσετε τις παρακάτω εικόνες και συζητήσετε μεταξύ σας, να απαντήσετε γραπτώς (60-60 λέξεις) στις εξής ερωτήσεις:

1. **α)** Ποια κοινά χαρακτηριστικά διακρίνετε στις εικόνες που σας δίνονται και
β) Πώς συνδέονται αυτές με την έριδα των εικόνων;
2. Ποια θεωρείτε ότι ήταν τα αποτελέσματα της Εικονομαχίας και η επίδρασή της στην τέχνη;

Πηγή 1

Αγία Ειρήνη Κωνσταντινούπολης. Χρονολογείται στα 740.
Ankara, Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums.
Sodini, J.P., «Urbanisme et Architecture de Constantinople»,
Les dossiers d'archéologie, No. 176 (Novembre 1992), σ. 15.

Πηγή 2

Καμάρα στο ιερό της Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη. Αρχές 8ου αιώνα.
Θεσσαλονίκη, 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. ΥΠΠΟ/ΤΑΠ.
Lowden, J., *Early Christian & Byzantine Art*, Phaidon Press Limited, London, 1997, σ. 161, εικ. 89.

Πηγή 3

Εσωτερικό του ναού Αγίας Κυριακής στην Απείρανθο Νάξου.

Εργασία για το σπίτι

1. Να αντιστοιχίσετε τα στοιχεία της στήλης Α με στοιχεία της στήλης Β. Ένα στοιχείο από τη στήλη Α αντιστοιχίζεται με δύο από τη στήλη Β.

A	B
1. Λέων Γ΄ Ίσαυρος	α. αναζωπύρωση της έριδας των εικόνων
2. Λέων Ε΄ Αρμένιος	β. καταδίκη της λατρείας των εικόνων
3. Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια Βιθυνίας, 787 μ.Χ.)	γ. έναρξη της έριδας των εικόνων
4. Σύνοδος της Ιέρειας (754 μ.Χ.)	δ. Κυριακή της Ορθοδοξίας
5. Οικουμενική Σύνοδος Κων/πολης (843 μ.Χ.)	ε. Ειρήνη η Αθηναία
	στ. Ιωάννης Δαμασκηνός, ο θεολόγος

2. Αφού παρατηρήσετε προσεκτικά την παρακάτω ιστορική πηγή από την περίοδο της Εικονομαχίας, να απαντήσετε τεκμηριωμένα (60-80 λέξεις) στα εξής ερωτήματα:
- Σε ποια ιστορική φάση της έριδας των εικόνων νομίζετε ότι αναφέρεται η εικόνα;
  - Ποια ιδεολογική στάση των αντιπάλων (εικονομάχων ή εικονολατρών) εικονίζεται και πώς ακριβώς αποτυπώνεται;
  - Να διατυπώσετε τα βασικά επιχειρήματα των δύο αντίπαλων πλευρών.

Πηγή

Ψαλτήρι Khludov, 857-865.

Moscow, State Historical Museum, κώδ. gr. 129, φ. 67α.

Γαλάβαρης, Γ., *Ελληνική Τέχνη: Ζωγραφική Βυζαντινών Χειρογράφων*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1995, σ. 45, εικ. 15.

Παράδειγμα 2ο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος

Τα Βυζαντινά Γράμματα

Δημιουργός

Νίκος Λινάρδος

Βαθμίδα Εκπαίδευσης

Γυμνάσιο

Γνωστικό Πεδίο

Κοινωνικές Επιστήμες

Γνωστικό Αντικείμενο

Ιστορία Β΄ Γυμνασίου (Βυζαντινή και Μεσαιωνική Ιστορία)

Θεματική Ενότητα του ΠΣ

Γράμματα, Τέχνες και Επιστήμες στο Βυζάντιο (σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών). Το παρόν διδακτικό σενάριο περιορίζεται στην πρώτη υποενότητα, που αφορά τα βυζαντινά γράμματα.

2. ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ - ΕΙΔΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ - ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Κεντρικός σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι η διαμόρφωση ενεργών πολιτών με κριτική σκέψη και ιστορική συνείδηση. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται οι ειδικοί στόχοι της εκάστοτε διδακτικής ενότητας, οι οποίοι πρέπει να είναι συγκεκριμένοι, μετρήσιμοι, επιτεύξιμοι, σχετικοί και χρονοπροσδιορισμένοι (προσέγγιση SMART). Ειδικότερα, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, προσδοκούμε από τους/τις μαθητές/-τριες να «γνωρίσουν τα είδη της βυζαντινής γραμματείας και τους σημαντικότερους εκπροσώπους της» και να «αναγνωρίσουν τη συμβολή των Βυζαντινών στη διάσωση των κλασικών γραμμάτων και στη συνέχεια της ελληνικής πνευματικής παράδοσης». Παράλληλα, αναμένουμε από τους/τις μαθητές/-τριες να κατανοήσουν βασικές ιστορικές έννοιες της υπό εξέταση ενότητας και να εξοικειωθούν με τη χρήση τους. Υπό προϋποθέσεις, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα μπορούν να διευρυνθούν και να αναχθούν στην απόκτηση σφαιρικότερης αντίληψης για τη βυζαντινή γραμματειακή παραγωγή, στη σύνδεσή της με τη βυζαντινή εκπαίδευση, στη συνειδητοποίηση της ιδιοτυπίας της, στην εκτίμηση της αξίας της ως αυτόνομου πολιτισμικού επιτεύγματος αλλά και ως συνιστώσας του ευρωπαϊκού πολιτισμού, και στην άρση στερεοτυπικών αντιλήψεων για τα βυζαντινά γράμματα.

Τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα αφορούν κυρίως την απόκτηση γνώσεων, την καλλιέργεια γνωστικών δεξιοτήτων (αναγνώριση, παρατήρηση, αντίληψη, κατανόηση, ερμηνεία) και την όξυνση της συγκλίνουσας σκέψης (ανάλυση, σύγκριση, ταξινόμηση, σύνδεση), χωρίς όμως να αποκλείουν στόχους συναισθηματικούς και ψυχοκινητικούς. Σε συνάρτηση με τις μαθησιακές δραστηριότητες και τις πηγές που θα επιλέξει ο/η διδάσκων/-ουσα, μπορεί να αναπτυχθεί η ιστορική ενσυναίσθηση, να καλλιεργηθούν η συνεργασία και η ομαδικότητα, και να ενισχυθεί η φιλιαναγνωσία. Τέλος, η διδακτική χρήση των ιστορικών πηγών μπορεί να οδηγήσει τους/τις μαθητές/-τριες στην πρόσκτηση μεταγνωστικών δεξιοτήτων, στην εξοικείωση δηλαδή με την ιστορική μεθοδολογία.

3. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ/ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ

Το θεωρητικό υπόβαθρο της διδακτικής προσέγγισης διαπνέεται κυρίως από τις αρχές του (ατομικού και κοινωνικού) εκπαιδευτικού εποικοδομισμού (κονστрукτιβισμού). Οι κύριες στρατηγικές βάσει των οποίων αναπτύσσεται το παρόν διδακτικό σενάριο είναι η ενεργητική μάθηση και η κατευθυνόμενη διερεύνηση, προσαρμοσμένες στις γνωστικές ικανότητες και τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών/-τριών της συγκεκριμένης ηλικίας και κατευθυνόμενες από την αρχή της φθίνουσας καθοδήγησης. Υπό προϋποθέσεις, μπορεί να αξιοποιηθούν η ομαδοσυνεργατική μάθηση και η βιωματική προσέγγιση. Βασικές διδακτικές μέθοδοι είναι η κριτική μελέτη και επεξεργασία των πηγών, η εισήγηση/διάλεξη/παρουσίαση με υποστηρικτικό υλικό, ο κατευθυνόμενος διάλογος και ο σχεδιασμός εννοιολογικού χάρτη.

Αναδεικνυόμενες ιστορικές έννοιες – ιστορικοί όροι

- α)** Έννοιες Περιεχομένου (πρώτου βαθμού): κοσμική/θύραθεν ή εκκλησιαστική γραμματεία, λόγια ή δημόδης γραμματεία, χειρόγραφο, κώδικας, αντιγραφικό εργαστήριο, μικρογράμματα – μεγαλογράμματα/κεφαλογράμματα γραφή, πάπυρος, περγαμνή, τετράδιον, παλαιογραφία, χρονογραφία, επιστολογραφία, κάτοπτρο ηγεμόνος, αγιολογία, υμνογραφία.
- β)** Δομικές Έννοιες (δεύτερου βαθμού): χρόνος, συνέχεια, αλλαγή/εξέλιξη, ομοιότητα, διαφορά, πολιτισμός, γραμματεία/λογοτεχνία.

Χρονική διάρκεια υλοποίησης

Για την ενότητα «Γράμματα, τέχνες και επιστήμες στο Βυζάντιο» διατίθενται, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, δύο (2) διδακτικές ώρες. Λόγω της ευρύτητας και του πολυσχιδούς χαρακτήρα του θέματος, θεωρούμε σκόπιμο η ενότητα να διαιρεθεί σε δύο υποενότητες (γράμματα και τέχνες/επιστήμες) και να αφιερωθεί στα γράμματα η πρώτη διδακτική ώρα. Ο διδακτικός χρόνος είναι πολύ περιορισμένος, δεδομένου ότι αντικείμενο της διδασκαλίας είναι κατ' ουσίαν το σύνολο του βυζαντινού πολιτισμού με τις τρεις βασικές συνιστώσες του (γράμματα, τέχνες και επιστήμες). Η διάρθρωση όμως και η φύση του διδακτικού σεναρίου επιτρέπει στον/στη διδάσκοντα/-ουσα να το εφαρμόσει σε δύο διδακτικές ώρες ή ακόμα και να το χρησιμοποιήσει ως βάση για την ανάθεση συνθετικών εργασιών μακράς διάρκειας/project. Βέβαια, ο/η διδάσκων/-ουσα θα υπολογίσει τον απαιτούμενο χρόνο, λαμβάνοντας υπόψη τη δυναμική της τάξης του/της και τις πραγματικές συνθήκες διεξαγωγής του μαθήματος. Στην παρούσα διδακτική πρόταση, εκτιμούμε ότι ο απαιτούμενος χρόνος συμποσούται σε δύο (2) διδακτικές ώρες (90').

4. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ – ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Σκεπτικό της ανάπτυξης του διδακτικού σεναρίου

Σε αντίθεση με την αρχαία ελληνική γραμματεία, η βυζαντινή γραμματεία δεν αποτελεί διακριτό διδακτικό αντικείμενο στο Γυμνάσιο. Οι μαθητές/-τριες έρχονται σε επαφή με μικρά μόνο αποσπάσματα βυζαντινών κειμένων, τα οποία χρησιμοποιούνται από το σχολικό εγχειρίδιο ως παραθέματα της κυρίως ιστορικής αφήγησης. Για τον λόγο αυτό, έχει ιδιαίτερη σημασία η διδασκαλία της παρούσας υποενότητας, η οποία: α) προσφέρει στον/στη διδάσκοντα/-ουσα και στους/στις μαθητές/-τριες μια σπάνια ευκαιρία να ασχοληθούν με τα βυζαντινά κείμενα, αλλά και μια μικρή δεξαμενή βυζαντινών κειμένων, που μπορούν να αξιοποιηθούν ως πρωτογενείς πηγές σε άλλες θεματικές Ενότητες του Προγράμματος Σπουδών. β) Αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα θεματικής προσέγγισης, η οποία συμπληρώνει τη γραμμική/χρονολογική παρουσίαση της ιστο-

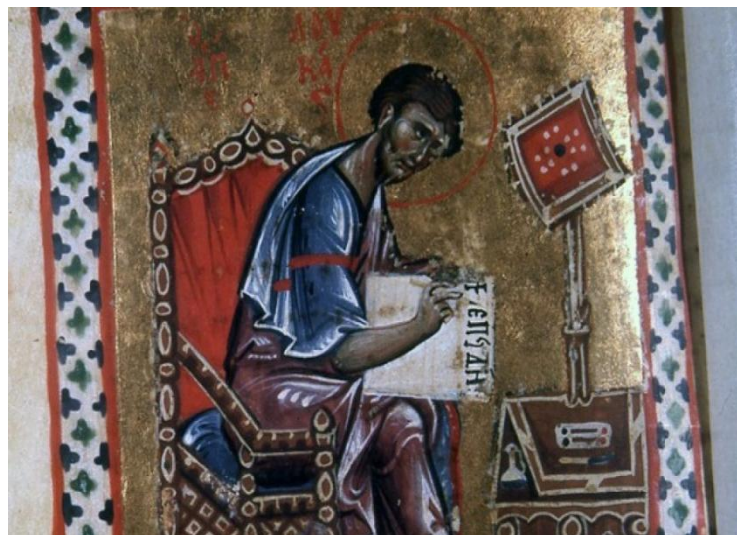
ρικής ύλης, εφόσον το θέμα «Βυζαντινά Γράμματα» διατρέχει όλες τις περιόδους της βυζαντινής ιστορίας. γ) Αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτιστικής ιστορίας, η οποία συμπληρώνει τη συμβαντολογική πολιτικοστρατιωτική ιστορία. δ) Παρέχει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες, υπό την καθοδήγηση του/της διδάσκοντος/-ουσας, να προβάλουν τις ιστορικές γνώσεις τους στο παρόν και να συνειδητοποιήσουν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του βυζαντινού ανθρώπου/πολιτισμού και του σύγχρονου ανθρώπου/πολιτισμού (ενσυναισθητική/βιωματική προσέγγιση). ε) Δεδομένου ότι τοποθετείται χρονικά, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, στο τέλος του διδακτικού έτους, προσφέρει τη δυνατότητα αξιοποίησης και εμπέδωσης από τους/τις μαθητές/-τριες ήδη κερτημένων ιστορικών γνώσεων.

Διδακτική πορεία

Αφόρμηση – Σύνδεση με την προϋπάρχουσα γνώση

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας της Ε' τάξης Δημοτικού, οι μαθητές/-τριες έχουν ήδη έρθει σε μια πρώτη επαφή με τη βυζαντινή γραμματεία (ενότητα: Τα Γράμματα και οι Τέχνες στο Βυζάντιο), έχουν συνειδητοποιήσει τον όγκο και την ποικιλία της, έχουν γνωρίσει, έστω και ακροθιγώς, σημαντικές πνευματικές προσωπικότητες του Βυζαντίου και έχουν αξιολογήσει την προσφορά του Βυζαντίου στη διαφύλαξη της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και στην ευρωπαϊκή Αναγέννηση. Ο/Η διδάσκων/-ουσα, με κατάλληλες ερωτήσεις, μπορεί να βοηθήσει τους/τις μαθητές/-τριες να ανακαλέσουν ορισμένες από τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους.

Εναλλακτικά, μπορεί να χρησιμοποιήσει ως αφόρμηση μία εικόνα, στην οποία εικονίζεται ο τρόπος εργασίας του Βυζαντινού λογίου (αναλόγιο, όργανα γραφής). Η παράσταση μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια σύντομη διαλογική συζήτηση και ορισμένες εισαγωγικές παρατηρήσεις σχετικά με τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ του σύγχρονου και του βυζαντινού τρόπου προσέγγισης των κειμένων.

Μικρογραφία από εικονογραφημένο κώδικα της Μονής Βλατάδων
(φωτ. ΑΠΕ-ΜΠΕ) Πηγή: themata-archaiologias.gr

Μπορεί επίσης να αξιοποιήσει ένα απόσπασμα από βυζαντινό χειρόγραφο των αρχών του 15ου αιώνα, το οποίο αποτελεί προσθήκη στο έργο του Αγαπητού Διακόνου (6ος αιώνας) *Ἐκθεσις Κεφαλαίων Παιραινετικών*. Το κείμενο, όπου ο συγγραφέας δίνει συμβουλές στα παιδιά για τον

ορθό τρόπο μελέτης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αφορμή για σύγκριση με τους σύγχρονους τρόπους σχολικής εργασίας (προσοχή στη σημασία που αποδίδεται στη δημόσια ανάγνωση). Με αυτή την ενσυναισθητική/βιωματική προσέγγιση ενεργοποιείται το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριών:

<p>Οὕτως ὀφείλετε, παῖδες, μανθάνειν· πρῶτον μὲν γράφειν τὰ ἐκδιδόμενα ὑμῖν ἀσφαλτί, εἶτα μανθάνειν αὐτὰ ἀκριβῶς, πρὸς δὲ καὶ ἔρμηνεύειν αὐτὰ συνετῶς καὶ συντάσσειν αὐτὰ κατὰ κανόνα καὶ μέθοδον λογικὴν, ἔξαιρέτως δὲ καὶ πρόνοιαν μεγίστην τῶν ἀντιστοίχων τίθεσθαι καὶ στρέφειν ἐπὶ τῶν λογισμῶν καὶ διὰ τῶν χειλέων προφέρειν ἀείν.</p>	<p>Παιδιά, έτσι πρέπει να μελετάτε: πρώτα να γράφετε χωρίς λάθη το κείμενο της εργασίας σας, μετά να το κατανοείτε ακριβώς, στη συνέχεια να το ερμηνεύετε κριτικά, να το ταξινομείτε σύμφωνα με τους γραμματικούς κανόνες και τη λογική, κυρίως όμως να προσέχετε ιδιαίτερα τα αντίστοιχα (ομόηχα), να κάνετε διάφορους συλλογισμούς και πάντα να διαβάζετε φωναχτά.</p>
--	--

Πηγή: Hunger, 1995

Διδακτικές ενέργειες και μαθησιακές δραστηριότητες

Το σενάριο διαρθρώνεται κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να μπορεί να συμπυκνωθεί ή να αναπτυχθεί, ανάλογα με τον διαθέσιμο διδακτικό χρόνο. Αποτελείται από έναν κορμό ιστορικών πληροφοριών (βλ. Παράρτημα Ι) και ένα σύνολο κειμενικών αποσπασμάτων – γραπτών πηγών (βλ. Παράρτημα ΙΙ). Εφόσον οι μαθητές/-τριες πρέπει να αποκτήσουν έναν κορμό ιστορικών γνώσεων, αλλά και να έρθουν σε επαφή με τα ίδια τα έργα της βυζαντινής γραμματείας, τα δύο παραρτήματα είναι οργανικά μέρη του παρόντος σεναρίου.

Οι ιστορικές πληροφορίες είτε θα παρασχεθούν στους/στις μαθητές/-τριες από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα και στη συνέχεια θα επιβεβαιωθούν/τεκμηριωθούν μέσω της μελέτης των κειμένων είτε θα εξαχθούν από τους/τις μαθητές/-τριες μέσα από τα ίδια τα κείμενα με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού. Ο/Η διδάσκων/-ουσα θα λάβει την απόφαση που του/της υποδεικνύει ο διαθέσιμος διδακτικός χρόνος και η δυναμική της τάξης.

Ο/Η διδάσκων/-ουσα επιλέγει τα κείμενα που θα αξιοποιήσει διδακτικά (η αξιοποίηση του συνόλου των κειμένων είναι δυνατή μόνο κατά την εκπόνηση εργασίας μακράς διάρκειας). Τα κείμενα, ανάλογα με τον βαθμό δυσκολίας που παρουσιάζουν, προσεγγίζονται είτε από το πρωτότυπο είτε από μετάφραση. Ο/Η εκπαιδευτικός αποφασίζει τον βαθμό γλωσσικής εξομάλυνσης που απαιτείται για κάθε κείμενο, ανάλογα με τον βαθμό ανταπόκρισης των μαθητών/-τριών. Τα κείμενα της δημώδους γραμματείας μπορούν να γίνουν κατανοητά από τους/τις μαθητές/-τριες με ελάχιστη γλωσσική εξομάλυνση. Τα κείμενα της λόγιας γραμματείας είναι προτιμότερο να διαβαστούν από τη μετάφραση. Εάν όμως το επιτρέπει ο διδακτικός χρόνος, είναι σκόπιμο να προηγηθεί η ανάγνωσή τους στο πρωτότυπο, για να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές/-τριες τη γλωσσική ποικιλία και ιδιοτυπία των βυζαντινών γραμμάτων.

Ορισμένα κείμενα παρέχουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πηγές για την εξέταση διαφόρων θεμάτων της βυζαντινής ιστορίας, είναι κατάλληλα για σύνδεση με ήδη κερκτημένες από άλλες ενότητες ιστορικές γνώσεις ή είναι προσφυή για βιωματική προσέγγιση και σύγκριση με το παρόν. Το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριών συχνά ενεργοποιείται από την αμφίδρομη κίνηση της βιωματικής μάθησης (αποστασιοποίηση του/της μαθητή/-τριας από τον εαυτό του/της και την εποχή του/της και συναισθηματική ταύτιση με τα δρώντα ιστορικά

υποκείμενα, αλλά και μεταβίβαση της μάθησης σε καταστάσεις της σύγχρονης πραγματικότητας). Αυτό όμως που οφείλει να έχει κατά νου ο/η διδάσκων/-ουσα είναι ότι στην ενότητα αυτή πρέπει κυρίως να αναδειχθούν ο όγκος, η ποικιλία, η ιδιοτυπία και η αξία των βυζαντινών γραμμάτων. Με άλλα λόγια, αντικείμενο της παρούσας ενότητας είναι η βυζαντινή γραμματεία καθαυτή, και δευτερευόντως η βυζαντινή γραμματεία ως ancilla historiae (θεραπεινίδα της ιστορίας), δηλαδή ως φορέας ιστορικών πληροφοριών.

Συνοψίζοντας, οι διδακτικές ενέργειες και οι μαθησιακές δραστηριότητες έχουν ως εξής (σε παρένθεση ο εκτιμώμενος διδακτικός χρόνος):

- Αφόρμηση (βλ. ανωτέρω) (10').
- Παροχή πληροφοριών στους/στις μαθητές/-τριες από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα για τις βασικές ιδιότητες και τα κύρια χαρακτηριστικά των βυζαντινών γραμμάτων. Διάλεξη με υποστηρικτικό υλικό, χρήση εποπτικών μέσων (ppt) ή διανομή έντυπων σημειώσεων (βλ. Παράρτημα Ι) (15').
- Ανάγνωση των κειμένων από τους/τις μαθητές/-τριες (από το πρωτότυπο ή από μετάφραση). Από τα ανθολογούμενα κείμενα του παραρτήματος ΙΙ, ο/η διδάσκων/-ουσα επιλέγει ορισμένα κατά την κρίση του (15').
- Σχολιασμός, σύγκριση και κατευθυνόμενη επεξεργασία των κειμένων, με κατάλληλες ερωτήσεις από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα. Στη φάση αυτή οι μαθητές/-τριες καλούνται να εντοπίσουν στα κείμενα τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής γραμματείας που έχουν ήδη πληροφορηθεί (20').
- Γενίκευση και εξαγωγή συμπερασμάτων από τους/τις ίδιους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες με τη βοήθεια του/της διδάσκοντος/-ουσας. Διατύπωση αξιολογικών κρίσεων για τα βυζαντινά γράμματα (15').
- Εμπέδωση της αποκτηθείσας γνώσης μέσω της συνεργατικής κατασκευής εννοιολογικού χάρτη για τα είδη και τις κατηγορίες της βυζαντινής γραμματείας. Εδώ μπορούν να αξιοποιηθούν σχετικές ψηφιακές εφαρμογές εννοιολογικής χαρτογράφησης, κατά προτίμηση ελεύθερης χρήσης (15').
- Αξιολόγηση – Ανατροφοδότηση. Συμπλήρωση φύλλου εργασίας από τους/τις μαθητές/-τριες, για τον έλεγχο της δηλωτικής κυρίως γνώσης. Διανέμεται στους/στις μαθητές/-τριες σε έντυπη μορφή στην τάξη ή σε ψηφιακή μορφή μέσω ψηφιακού περιβάλλοντος συνεργατικής μάθησης και για την εξοικονόμηση χρόνου ανατίθεται ως εργασία για το σπίτι.

Διδακτικά μέσα – Διδακτικό υλικό

Σχολικό εγχειρίδιο, άλλα βιβλία, έντυπες σημειώσεις, πίνακας, βιντεοπροβολέας, διαδίκτυο, ψηφιακό λογισμικό (ppt, εννοιολογική χαρτογράφηση), ψηφιακά αποθετήρια εκπαιδευτικού υλικού, φύλλο εργασίας.

Τα κειμενικά αποσπάσματα προς επεξεργασία, που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα II, ανήκουν στα εξής έργα:

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΕΙΔΟΣ	ΑΙΩΝΑΣ
Θεόδωρος Πτωχοπρόδρομος	Στίχοι προς τον βασιλέα Μανουήλ Κομνηνό	Δημώδης ποίηση	12 ^{ος}
Ρωμανός ο Μελωδός	Κοντάκιο «Εις την Άρνησιν του Πέτρου»	Εκκλησιαστική υμνογραφία	6 ^{ος}
Προκόπιος	Υπέρ των Πολέμων	Ιστοριογραφία	6 ^{ος}
Όσιος Νικήτας	Βίος Αγίου Φιλαρέτου	Αγιολογία	9 ^{ος}
Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός	Επαρχικόν βιβλίον	Νομικές διατάξεις	10 ^{ος}
Γεώργιος Σφρατζής	Μικρόν Χρονικόν	Ιστοριογραφία	15 ^{ος}
Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός	Πανηγυρικός λόγος	Ρητορική	9 ^{ος} /10 ^{ος}
Ψευδο-Συμεών	Χρονογραφία	Χρονογραφία	10 ^{ος}
Ανώνυμος	Λεξικόν Σούδα	Λεξικό	10 ^{ος}
Γεώργιος Μοναχός	Χρονικόν Σύντομον	Χρονογραφία	9 ^{ος}
Ιγνάτιος Διάκονος	Αισωπικό Επίγραμμα	Κοσμική ποίηση	9 ^{ος}
Ψευδο-Μαυρίκιος	Στρατηγικόν	Πραγματεία στρατηγικής	6 ^{ος} /7 ^{ος}
Αγαθίας Σχολαστικός	Ιστορία	Ιστοριογραφία	6 ^{ος}
Ιουστινιανός	Νεαραί	Νομικές διατάξεις	6 ^{ος}
Κεκαυμένος	Στρατηγικόν	Πραγματεία στρατηγικής	11 ^{ος}
Ανώνυμος	Το τραγούδι της άνοιξης	Λαϊκότερο ποίηση	10 ^{ος}
Θεοφύλακτος Αχρίδος	Μαρτύριον των ΙΕ΄ Αγίων Ιερομαρτύρων της Τιβεριουπόλεως	Αγιολογία – Εγκωμιαστική ρητορική	11 ^{ος} /12 ^{ος}
Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων	Περί των εν Πελοποννήσω Πραγμάτων	Συμβουλευτικός λόγος	14 ^{ος} /15 ^{ος}
Νικήτας Στηθάτος	Περί Ψυχής	Φιλοσοφία	11 ^{ος}
Ιωάννης Μαυρόπους	Επίγραμμα «Εις τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχον»	Κοσμική ποίηση	11 ^{ος}
Μιχαήλ Ψελλός	Χαρακτήρες Γρηγορίου του Θεολόγου, Μ. Βασιλείου, του Χρυσοστόμου και Γρηγορίου του Νύσσης	Φιλολογική πραγματεία - Επιστολή	11 ^{ος}
Αγαπητός Διάκονος	Έκθεσις Κεφαλαίων Παραιναιτικών	Παραιναιτικός λόγος – Κάτοπτρο ηγεμόνος	6 ^{ος}
Άννα Κομνηνή	Αλεξιάς	Ιστοριογραφία	11 ^{ος} /12 ^{ος}
Μιχαήλ Χωνιάτης	Στίχοι «επί τη Αρχετύπω Ανιστορήσει Πόλεως Αθηνών»	Κοσμική ποίηση	12 ^{ος} /13 ^{ος}
Γεώργιος Ακροπολίτης	Χρονική Συγγραφή	Ιστοριογραφία	13 ^{ος}
Μ. Βασίλειος	Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων	Συμβουλευτικός λόγος - πραγματεία	4 ^{ος}

Φύλλο εργασίας

- I. Να αντιστοιχίσετε τις συντομογραφίες που συναντούμε στα βυζαντινά χειρόγραφα (α' στήλη) με τις λέξεις που συντομογραφούνται (β' στήλη):

ΑΝΟΣ	Μήτηρ
ΘΣ	Πνεῦμα
ΙΣ	Οὐρανός
ΚΣ	Ἄνθρωπος
ΜΗΡ	Σωτήρ
ΠΗΡ	Πατήρ
ΠΝΑ	Βασιλεύς
ΟΥΝΟΣ	Θεός
ΣΗΡ	Υἱός
ΣΤΣ	Θεοτόκος
ΥΣ	Σταυρός
ΘΚΟΣ	Ἰησοῦς
ΒΑΥΣ	Κύριος

- II. Με βάση τις γνώσεις που αποκτήσατε από την παρούσα διδακτική ενότητα, να χαρακτηρίσετε τις προτάσεις ως σωστές (Σ) ή λανθασμένες (Λ):
- Το «κανίκλειον» ήταν όργανο γραφής, με το οποίο οι γραφείς υπολόγιζαν τις αποστάσεις ανάμεσα στις γραμμές.
  - «Παλίμψητος» ονομάζεται ο κώδικας που έχει σβηστεί με ξύσιμο και έχει ξαναγραφεί.
  - Στο πρόγραμμα της βυζαντινής κοσμικής εκπαίδευσης η «τριτύς» περιλαμβάνει τη γραμματική, τη ρητορική και τη γεωγραφία.
  - «Θύραθεν» ονόμαζαν οι Βυζαντινοί την εκκλησιαστική γραμματεία.
  - Τα υλικά γραφής που χρησιμοποίησαν οι Βυζαντινοί εμφανίστηκαν με την εξής χρονική σειρά: πάπυρος, περγαμηνή, χαρτί.
- III. Ποια από τα παρακάτω γραμματειακά είδη ανήκουν στη «λόγια» και ποια στη «δημώδη» γραμματεία;
Ρητορική, Φιλοσοφία, Έπος του Διγενή Ακρίτα, Επιστολογραφία, Πτωχοπροδρομικά Ποιήματα, Υστεροβυζαντινά Ιπποτικά Μυθιστορήματα, Ιστοριογραφία.
- IV. Να κατατάξετε στον άξονα του χρόνου τις παρακάτω περιόδους των βυζαντινών γραμμάτων:
Σκοτεινοί Αιώνες, Πρωτοβυζαντινή Περίοδος ή Υστερη Αρχαιότητα, Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός ή Περίοδος τους Εγκυκλοπαιδισμού, Παλαιολόγεια Αναγέννηση, Κομνήνεια Αναγέννηση.

5. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ/ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ – ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Το διδακτικό σενάριο προσφέρεται για διαθεματικές - διεπιστημονικές συνδέσεις με τα μαθήματα της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας και των Θρησκευτικών. Η διαθεματική προσέγγιση κρίνεται απαραίτητη σε περίπτωση ανάθεσης συνθετικών/συνεργατικών εργασιών μακράς διάρκειας (project) στους/στις μαθητές/-τριες. Το corpus των πρωτογενών πηγών που προσφέρει το σενάριο μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την

εκπόνηση συνθετικών εργασιών. Με μικρές προσαρμογές, το σενάριο μπορεί να εφαρμοστεί στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, με την αξιοποίηση περιβαλλόντων σύγχρονης ή ασύγχρονης διδασκαλίας (webex meetings, e-class, e-me).

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Βλαχάκος, Π. (2008). *Θεοφύλακτος Αχρίδος: οι δεκαπέντε μάρτυρες της Τιβεριούπολης*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Δετοράκης, Θ. (1995). *Βυζαντινή Φιλολογία: τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τ. Α'. Ηράκλειο Κρήτης
- Δετοράκης, Θ. (2003). *Βυζαντινή Φιλολογία: τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τ. Β'. Ηράκλειο Κρήτης
- Καρπόζηλος, Α. (2002). *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Β'. Αθήνα: Κανάκη
- Κατσαρός, Β. & Μαυρόπουλος, Θ. Γ. (2020). *Τα πτωχοπροδρομικά ποιήματα Θεοδώρου του Προδρόμου*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Κόλια, Τ. & Χρόνη, Μ. (2010). *Το Επαρχικόν Βιβλίον Λέοντος ΣΤ' του Σοφού*. Αθήνα: Κανάκη
- Λινάρδος, Ν. (2015). Έκφρασις: Η Βυζαντινή Λογοτεχνία συναντά την Τέχνη. *Η Μελέτη*, Θ', 163-174
- Λινάρδος, Ν. (2013). Η επίδραση του Θουκυδίδειου έργου στη Βυζαντινή Ιστοριογραφία. Στο Α. Στέφος & Μ. Στεργιούλης (επιμ.), *Θουκυδίδης: ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα* (σσ. 190-195). Αθήνα: Κοράλλι
- Μπαλόγλου, Χ. (2002). *Γεώργιος Πλήθων – Γεμιστός: Επί των Πελοποννησιακών Πραγμάτων*. Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1985). *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: ΕΚΠΑ
- Πλεξίδης, Γ. & Καλομπάτσος, Ν. (2006). *Νικήτας Στηθάτος: Περί Ψυχής*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Σπυρόπουλος, Σ. (2004). *Γεώργιος Ακροπολίτης: Χρονική Συγγραφή*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Τωμαδάκης, Ν. (1993). *Βυζαντινή Επιστολογραφία*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα
- Τωμαδάκης, Ν. (1993). *Δούκα – Κριτόβουλου – Σφραντζή – Χαλκοκονδύλη: Περί Αλώσεως της Κων/πόλεως (1453)*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα
- Τωμαδάκης, Ν. (1993). *Η Βυζαντινή Υμνογραφία και Ποίησης*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα
- Adler, A. (1967-71). *Suidae Lexicon I-V*. Stuttgart: Teubner
- Beck, H. G. (1988). *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόσιας Λογοτεχνίας*, μφρ. Ν. Eideneier. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Fourmy, M. H. & Leroy, M. (1934). La vie de S. Philarete. *Byzantion*, v. 9, 113-167
- Henry, R. (2003). *Photius Bibliotheca I-IX*. Paris: Les Belles Lettres
- Hunger, H. (1987). *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμος Α', μφρ. Λ. Μπενάκης κ.α. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Hunger, H. (1992). *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμος Β', μφρ. Τ. Κόλιας κ.α. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Hunger, H. (1994). *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμος Γ', μφρ. Γ. Μακρής κ.α. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Hunger, H. (1995). *Ο κόσμος του Βυζαντινού Βιβλίου: γραφή και ανάγνωση στο Βυζάντιο*. Αθήνα: Καρδαμίτσα
- Hunger, H. (1967-70). On the imitation of Antiquity in byzantine literature. *DOP*, 23/14, 15-38.
- Kean, R. M. (2006). *Ιστορικός Άτλας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μφρ. Α. Κατσικερός. Αθήνα: Σαββάλας
- Kennedy, G. (1983). *Greek rhetoric under Christian emperors*. Princeton: Princeton University Press

- Lemerle, P. (1985). *Ο πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, μφρ. Ν. Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Mioni, E. (1985). *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία*, μφρ. Μ. Παναγιωτάκη. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Rosenqvist, J. O. (2008). *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την Άλωση της Κων/πολης*, μφρ. Ι. Βάσσης. Αθήνα: Κανάκη
- Wilson, N. (1991). *Οι λόγιοι στο Βυζάντιο*, μφρ. Ν. Κονομής. Αθήνα: Καρδαμίτσα
- http://greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html: Το Λεξικό της Μεσαιωνικής Δημόδους Γραμματείας του Ε. Κριαρά στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα
- <http://fhw.gr/chronos/gr/byzantium.html> : Σύνδεσμος του ΙΜΕ για τη Βυζαντινή Ιστορία
- www.fordham.edu/halsall/medweb : Κατάλογος ιστοσελίδων για τις Μεσαιωνικές και Βυζαντινές Σπουδές
- <https://www.mountathos.org/el-GR/HOME.aspx>: Ψηφιακό αποθετήριο και πλατφόρμα τηλεκπαίδευσης «Αθωνική Κιβωτός» (εκπαιδευτικό σενάριο «Η γέννηση ενός βυζαντινού χειρογράφου»).
- <http://photodentro.edu.gr/aggregator>: Εθνικός συσσωρευτής μαθησιακού περιεχομένου «Φωτόδεντρο».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Το παρόν παράρτημα περιέχει βασικές πληροφορίες για τα βυζαντινά γράμματα και την εκπαίδευση στο Βυζάντιο. Ορισμένες από αυτές θα περιλαμβάνονται στο σχολικό εγχειρίδιο, ενώ άλλες θα πρέπει να παρασχεθούν στους/στις μαθητές/-τριες από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα.

Γιατί προτιμούμε τον όρο «βυζαντινή γραμματεία» από τον όρο «βυζαντινή λογοτεχνία»;

Ο όρος «γραμματεία» είναι ευρύτερος και περιλαμβάνει όλα τα έργα του γραπτού λόγου που μας κληροδότησαν οι Βυζαντινοί, ενώ ο όρος «λογοτεχνία» αναφέρεται μόνο στα έργα του «έντεχνου λόγου», δηλαδή στην ποίηση και την πεζογραφία. Επομένως, ο πρώτος όρος είναι πιο εύστοχος, γιατί μπορεί να αποδώσει το σύνολο της ογκώδους ελληνόγλωσσης κειμενικής παραγωγής, στο διάστημα των χιλίων περίπου ετών της πολιτικής ύπαρξης του Βυζαντίου.

Βασικές κατηγοριοποιήσεις της βυζαντινής γραμματείας

- Κοσμική (ή θύραθεν) Γραμματεία: Ρητορική, Φιλοσοφία, Επιστολογραφία, Ιστοριογραφία, Χρονογραφία, Φιλολογικά Σχόλια, Ποίηση, Γεωγραφία, Μαθηματικά, Αστρονομία, Φυσικές Επιστήμες, Ιατρική, Νομική, Εγχειρίδια Πολεμικής Τέχνης, Εγχειρίδια Μουσικής.
- Εκκλησιαστική Γραμματεία: Θεολογικές Πραγματείες, Εγκωμιαστικοί Λόγοι, Βίοι Αγίων/Αγιολογία, Υμνογραφία.
- Λόγια Γραμματεία: Ρητορική, Φιλοσοφία, Επιστολογραφία, Ιστοριογραφία, Χρονογραφία, Φιλολογικά Σχόλια, Ποίηση, Γεωγραφία, Μαθηματικά, Αστρονομία, Φυσικές Επιστήμες, Ιατρική, Νομική, Εγχειρίδια Πολεμικής Τέχνης, Εγχειρίδια Μουσικής.
- Δημώδης (ή λαϊκότροπη) Γραμματεία: Επικά Τραγούδια, Έπος του Διγενή Ακρίτα, Ιστορικά Τραγούδια, Πτωχοπροδρομικά Ποιήματα, Πολιτική Σάτιρα, Υστεροβυζαντινό Ιπποτικό Μυθιστόρημα.

Αν επαρκεί ο διδακτικός χρόνος, και προκειμένου να αναδείξουμε την ιδιοτυπία της βυζαντινής γραμματείας, είναι σκόπιμο να σταθούμε σε τρία ιδιάζοντα είδη των βυζαντινών γραμμάτων: τη χρονογραφία, τα κάτοπτρα ηγεμόνων και την επιστολογραφία. Η χρονογραφία είναι κατά κανόνα μια σύνοψη της παγκόσμιας ιστορίας «από κτίσεως κόσμου». Απευθύνεται σε ευρύ κοινό και συγγράφεται σε απλή γλώσσα. Ο χρονογράφος συνδυάζει την ιστορία, με τον μύθο και τη θεολογία, για να δείξει ότι η ανθρώπινη ιστορία διέπεται από το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου. Αντίθετα, η ιστοριογραφία είναι η αφήγηση μιας περιορισμένης χρονικής περιόδου και απευθύνεται σε κοινό μορφωμένων. Ο ιστοριογράφος προσπαθεί να μιμηθεί κλασικά πρότυπα (κυρίως τον Θουκυδίδη) και γράφει σε λόγια γλώσσα. Το «κάτοπτρο (καθρέφτης) του ηγεμόνα» είναι ένας ρητορικός λόγος που απευθύνεται στον αυτοκράτορα και έχει στόχο να του δώσει συμβουλές για χρηστή και αποτελεσματική διοίκηση.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό είδος των βυζαντινών γραμμάτων είναι η επιστολογραφία. Το ταχυδρομείο ήταν τόσο σημαντικό για την αποτελεσματική διοίκηση της αυτοκρατορίας, ώστε υπεύθυνος για τη λειτουργία του ήταν ο υψηλότερος μετά τον αυτοκράτορα αξιωματούχος, ο «λογοθέτης του δρόμου». Οι Βυζαντινοί δεν έγραφαν όμως επιστολές μόνο για πρακτικούς λόγους, αλλά και για να επιδείξουν την ευρυμάθεια και την ευγλωττία τους. Αυτές οι επιστολές, που ανταλλάσσονταν μεταξύ των λογίων, διαβάζονταν πολλές φορές φωναχτά και σχολιάζονταν σε κύκλους μορφωμένων.

Η βυζαντινή τριγλωσσία

Η γλώσσα των λογίων του Βυζαντίου προσπαθούσε να μιμηθεί τα πρότυπα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, με αποτέλεσμα να απομακρύνεται σταδιακά από τη γλώσσα του απλού λαού. Έτσι, δημιουργήθηκε το φαινόμενο της βυζαντινής τριγλωσσίας: Άλλα έργα γράφονται σε «αττικίζουσα» ή «αρχαίζουσα» γλώσσα, άλλα στην καθομιλουμένη γλώσσα της καθημερινής επικοινωνίας και άλλα σε έναν ενδιάμεσο γλωσσικό κώδικα, που χρωστάει πολλά στη γλώσσα της Αγίας Γραφής και των εκκλησιαστικών βιβλίων και ονομάστηκε βυζαντινή κοινή.

Περίοδοι των βυζαντινών γραμμάτων

- Πρωτοβυζαντινή Περίοδος ή Ύστερη Αρχαιότητα (4^{ος} - 6^{ος} αι.)
- Οι Σκοτεινοί Αιώνες (7^{ος} - 8^{ος} αι.). Κατά την περίοδο αυτή, οι κρίσιμες ιστορικές περιστάσεις, οι εσωτερικές ταραχές και οι εξωτερικοί κίνδυνοι που αντιμετωπίζει η αυτοκρατορία προκαλούν μια κάμψη της συγγραφικής παραγωγής.
- Ο Πρώτος Βυζαντινός Ανθρωπισμός – Η περίοδος του Εγκυκλοπαιδισμού (9^{ος} - 10^{ος} αι.). Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται μια τάση συγκέντρωσης, μεταγραφής και ταξινόμησης της υπάρχουσας γνώσης.
- Η Κομνήνεια Αναγέννηση (11^{ος} - 12^{ος} αι.). Οι «αναγεννήσεις» στο Βυζάντιο χαρακτηρίζονται από την άνοδο της συγγραφικής παραγωγής και από τη στροφή στη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων.
- Η Παλαιολόγεια Αναγέννηση (13^{ος} - 14^{ος} αι.).
- Καλό είναι να υπενθυμίσουμε στους/στις μαθητές/-τριες ότι κάθε κατηγοριοποίηση και κάθε περιοδολόγηση στην ιστορία είναι συμβατική.

Μεγάλες προσωπικότητες των βυζαντινών γραμμάτων (επιλογή)

Ρωμανός ο Μελωδός (υμνογράφος του 6^{ου} αιώνα), Ανδρέας Κρήτης (υμνογράφος του 7^{ου}/8^{ου} αιώνα), Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός (λόγιος του 9^{ου} αιώνα), Πατριάρχης Φώτιος Α΄ (λόγιος του 9^{ου} αιώνα), Αρέθας Καισαρείας (λόγιος του 9^{ου}/10^{ου} αιώνα), Μιχαήλ Ψελλός (λόγιος του 11^{ου} αιώνα), Ευστάθιος Θεσσαλονίκης (λόγιος του 12^{ου} αιώνα), Θεόδωρος Μετοχίτης (λόγιος του 13^{ου}/14^{ου} αιώνα).

Παρατίθενται μόνο ορισμένα ονόματα, για να αποφευχθεί η συσσώρευση ιστορικής ύλης. Οι πιο χαρακτηριστικές ίσως περιπτώσεις Βυζαντινών λογίων είναι ο Φώτιος με την ευρυμάθειά του (στο έργο του *Μυριόβιβλος* ή *Βιβλιοθήκη* συγκεντρώνει περιλήψεις και σχόλια για 280 συγγραφείς!) και ο Μιχαήλ Ψελλός με την πολυπραγμοσύνη του (φιλόσοφος, ιστορικός, ποιητής, αστρονόμος, πολιτικός κ.ά.).

Η σχέση των Βυζαντινών με την αρχαία ελληνική γραμματεία

Η στάση των Βυζαντινών απέναντι στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς είναι περίεργη και αντιφατική. Από τη μια πλευρά τούς κατηγορούν ως ειδωλολάτρες και ψευδολόγους και από την άλλη τούς μελετούν, τους σχολιάζουν και αντιγράφουν τα έργα τους. Μάλιστα, η προσπάθεια των Βυζαντινών λογίων να μιμηθούν το ύφος των κλασικών ρητόρων, να ακολουθήσουν τους ρητορικούς «κοινούς τόπους» και να χρησιμοποιήσουν στα έργα τους πλήθος φανερών ή υπαινικτικών αναφορών στους αρχαίους συγγραφείς, κάνει τα κείμενά τους δυσνόητα και μερικές φορές αδιάφορα για τον σύγχρονο αναγνώστη. Πρέπει όμως να έχουμε κατά νου ότι για τους Βυζαντινούς συγγραφείς η βασική αρετή ενός κειμένου δεν ήταν η πρωτοτυπία αλλά η «μίμησις».

Η αντιγραφική δραστηριότητα των Βυζαντινών

Οι Βυζαντινοί έγραφαν σε παπύρους, περγαμηνές, και από τον 12ο αιώνα σε χαρτί. Οι γραφείς εργάζονταν σε αντιγραφικά εργαστήρια, τα οποία λειτουργούσαν κυρίως μέσα σε μοναστήρια, αλλά και έξω από αυτά. Ορισμένα από αυτά τα εργαστήρια ήταν φημισμένα και τα χειρόγρατά τους ξεχωρίζουν μέχρι σήμερα για την επιμελημένη γραφή τους (π.χ. η «στουδιτική γραφή», δηλαδή η γραφή του εργαστηρίου της Μονής Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη). Τα όργανα που χρησιμοποιούσαν ήταν τα εξής: η γραφίς/κάλαμος (ειδικό για γραφή ξυσμένο καλάμι) ή το κονδύλιον/κόνδυλος (πένα από φτερό χήνας), το μελανοδοχείο ή κανίκλειον, τα αναλόγιο, ο διαβήτης (για να επιτευχθούν με σύμμετρα τρυπήματα ίσες αποστάσεις μεταξύ των γραμμών), ο κανόνας, ο μολύβδινος τροχός ή κυκλομόλυβδος (για τη χάραξη των γραμμών), το μαχαίρι για το ξύσιμο του καλάμου και η σμίλη (για το ξύσιμο του κονδύλου και την απόξεση των σφαλμάτων). Ο κύλινδρος της αρχαιότητας αντικαθίσταται ήδη από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες από τον κώδικα. Ο κλασικός βυζαντινός «κώδικας» αποτελείται από τέσσερα δίφυλλα (8 φύλλα = 16 σελίδες) και ονομάζεται «τετράς ή τετράδιον». Στην αρχή χρησιμοποιείται η μεγαλογράμματη γραφή, αλλά από τον 9ο αιώνα τυποποιείται και κερδίζει έδαφος η μικρογράμματη, για λόγους συντομίας και εξοικονόμησης χώρου (άρα και γραφικής ύλης). Για τους ίδιους λόγους, σβήνουν μερικές φορές τους παλιούς κώδικες και ξαναγράφουν σε αυτούς. Αυτοί οι αποξεσμένοι και ξαναγραμμένοι κώδικες ονομάζονται «παλίμψηστοι».

Στην προσπάθειά τους να εξοικονομήσουν χρόνο και χώρο, οι Βυζαντινοί αντιγραφείς χρησιμοποιούν πολλές συντομογραφίες λέξεων και πολύπλοκα συμπλέγματα γραμμάτων. Για τους λόγους αυτούς, η ανάγνωση ενός βυζαντινού χειρογράφου δεν είναι συνήθως εύκολη υπόθεση και αποτελεί το αντικείμενο μιας ξεχωριστής τέχνης, της παλαιογραφίας. Η εντατική αντιγραφική δραστηριότητα των Βυζαντινών διέσωσε για τις μετέπειτα γενιές και μετέδωσε στην Ευρώπη όλο τον θησαυρό της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που γνωρίζουμε σήμερα.

Περγαμινό χειρόγραφο του 11ου αιώνα σε μικρογράμματη γραφή
Πηγή: ebyzantinemuseum.gr

Η βυζαντινή εκπαίδευση

Στο Βυζάντιο δεν υπήρχε ενιαίο και κεντρικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά η εκπαίδευση ήταν σε μεγάλο βαθμό ιδιωτική υπόθεση. Στη στοιχειώδη εκπαίδευση τα παιδιά μάθαιναν γραφή και ανάγνωση και ασκούσαν στην καθ' υπαγόρευση γραφή υποδειγματικών κειμένων (π.χ. μύθοι του Αισώπου ή *Προς Δημόνικον λόγος* του Ισοκράτη). Στο ανώτερο επίπεδο, η εκπαίδευση ήταν αποκλειστικό προνόμιο των ανδρών, με ελάχιστες χαρακτηριστικές εξαιρέσεις (Κασσιανή, Άννα Κομνηνή). Γενικά, το πρόγραμμα της κοσμικής (θύραθεν) παιδείας περιλάμβανε την τριάδα Γραμματική – Ρητορική – Φιλοσοφία (τριτύς ή trivium) και την τετράδα Αριθμητική – Γεωμετρία – Αστρονομία – Μουσική (τετρατύς ή quadrivium). Ιδιαίτερη έμφαση έδιναν στη Ρητορική, μέσω των ρητορικών ασκήσεων που ονομάζονταν «προγυμνάσματα». Το πιο χαρακτηριστικό ίσως από τα βυζαντινά προγυμνάσματα είναι η «Έκφρασις», δηλαδή η άσκηση στη λεπτομερή, ζωντανή και παραστατική περιγραφή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΤΟ CORPUS ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Το παράρτημα περιέχει είκοσι επτά (27) κειμενικά αποσπάσματα διαφόρων ειδών της βυζαντινής γραμματείας. Τα αποσπάσματα συνοδεύονται από σύντομες οδηγίες/προτάσεις για την αξιοποίησή τους κατά τη διδασκαλία της ενότητας «Βυζαντινά Γράμματα», αλλά και για τη χρήση τους ως πηγών σε άλλες διδακτικές ενότητες της βυζαντινής ιστορίας. Για τις βιβλιογραφικές πηγές των αποσπασμάτων, βλ. τον σχετικό κατάλογο. Όπου δεν αναφέρεται το όνομα του μεταφραστή, η απόδοση σε νεοελληνικό λόγο έχει γίνει από τον συντάκτη του σεναρίου.

1.

<p>ΣΤΙΧΟΙ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΠΤΩΧΟΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΥΡ ΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΝ ΚΟΜΝΗΝΟΝ (στ. 56-88)</p> <p>Ἀπὸ μικροῦ μὲ ἔλεγεν ὁ γέρον ὁ πατήρ μου· «Τέκνον μου, μάθε γράμματα, καὶ ὡσὰν ἑσέναν ἔχει. Βλέπεις τὸν δεῖνα, τέκνον μου; Πεζὸς περιεπάτει, καὶ τώρα ἔν διπλοεντέλινος καὶ παχυμουλαράτος. Αὐτὸς, ὅταν ἐμάνθανεν, ὑπόδησιν οὐκ εἶχεν, καὶ τώρα, βλέπε τον, φορεῖ τὰ μακρομύτικά του. Αὐτὸς μικρὸς οὐδὲν εἶδεν τὸ τοῦ λουτροῦ κατώφλι, καὶ τώρα λουτρακίζεται τρίτον τὴν ἑβδομά- δαν. (...) Αὐτὸς, ὅταν ἐμάνθανε, ποτέ του οὐκ ἐκτενίσθη, καὶ τώρα ἔν καλοκτενίστος καὶ καμαροτριχάρης». (...) Ὡς δ' ἤκουσα τοῦ γέροντος, δεσπότη, τοῦ πατρός μου, τοῖς γὰρ γονεῦσι πείθεσθαι φησὶ τὸ θεῖο γράμμα, ἔμαθα τὰ γραμματικὰ πλὴν μετὰ κόπου πόσου. Ἄφοῦ δὲ γέγονα κἀγὼ γραμματικὸς τεχνίτης, ἐπιθυμῶ καὶ τὸ ψωμὶν καὶ τοῦ ψωμοῦ τὴν μάνναν, καὶ διὰ τὴν πείναν τὴν πολλὴν καὶ τὴν στενοχωρίαν ὑβρίζω τὰ γραμματικὰ, λέγω μετὰ δακρῶν· «Ἄναθεμα τὰ γράμματα, Χριστέ, καὶ ὅπου τὰ θέλει, ἀνάθεμα καὶ τὸν καιρὸν καὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν μὲ παρεδώκασιν εἰς τὸ διδασκαλεῖον, πρὸς τὸ νὰ μάθω γράμματα, τάχα νὰ ζῶ ἀπ' ἐκεῖνα...</p> <p>Κατσαρός & Μαυρόπουλος, σελ. 134-138</p>	<p>Από μικρό μου ἔλεγε ο γέρος μου πατέρας: «Παιδί μου, μάθε γράμματα – ποιος τέτοια χάρη θα ἔχει. Βλέπεις τον τάδε, τέκνο μου; Βάδιζε με τα πόδια, τώρα έχει διπλά λουριά κι ένα παχύ μουλάρι. Ὅταν μάθαινε γράμματα, παπούτσια αυτός δεν εἶχε, και τώρα, δεσ τον που φορά τα μακρομύτικά του. Δεν εἶδε στα μικράτα του αυτός λουτροῦ κατώφλι, και τώρα μπαίνει στο λουτρό φορές τρεις τη βδομάδα· (...) Ὅταν μάθαινε γράμματα, ποτέ δεν εἶδε χτένα, τώρα καλοχτενίζεται, την κόμη καμαρώνει. (...) Ὅταν, αφέντη, ἀκουσα τον γέρο μου πατέρα, - γιατί η Γραφή βοά ν' ἀκούμε τους γονεῖς μας -, ἐμαθα τα γραμματικά, ὁμως με πολὺ κόπο. Ὅταν δε ἐγίνα κι ἐγὼ δάσκαλος των γραμμάτων, ἐπιθυμῶ και το ψωμί και του ψωμοῦ την ψίχα, και ἀπὸ την πείνα την πολλή κι ἀπὸ τις δυσκολίες, τα βλαστημῶ τα γράμματα και δακρυσμένος λέω: Ἀνάθεμα τα γράμματα, Χριστέ, σ' ὅποιον τα θέλει, ἀνάθεμα και στον καιρὸ και στην ἡμέρα ἐκείνη, που πήγαν και με κλείσανε στο σπίτι του δασκάλου, για να μάθω γράμματα, τάχα να ζω ἀπ' ἐκεῖνα...</p> <p>Μφρ. Μαυρόπουλος</p>
--	---

- ♦ Τα «πτωχοπροδρομικά» είναι «επαιτικά» ποιήματα του 12ου αιώνα, με σατιρικό και ικετευτικό περιεχόμενο, χαρακτηριστικά παραδείγματα δημώδους ποίησης σε «πολιτικό» (δηλ. ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο) στίχο. Σε αυτό το ποίημα, ο άγνωστος ποιητής (που έχει επικρατήσει να αποκαλείται Θεόδωρος Πρόδρομος) παραπονιέται για τη φτώχεια του στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό. Το απόσπασμα περιέχει πληροφορίες για διάφορες συνήθειες της καθημερινής ζωής στο ύστερο Βυζάντιο.

2.

<p>ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ, ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ (Ματθαίου κστ', 31 κ.ε.)</p> <p>...Τί λέγεις, διδάσκαλε, ὁ Πέτρος ἐβόησεν ἐγὼ σε ἀρνήσωμαι; Ἐγὼ λίπω σε καὶ φύγω; Καὶ οὐ μνήσκομαι τῆς κλήσεώς σου καὶ τῆς τιμῆς; ἀκμὴν ἐνθυμοῦμαι πῶς τοὺς πόδας μου ἔνιψας, καὶ λέγεις· "Ἀρνεῖσαί με", λυτρωτά; ...Τι οὖν λέγεις φίλε Πέτρε; Οὐκ ἀρνήση με, οὐ φεύγεις ἐμέ, οὐ καθελεῖς; Κἀγὼ τοῦτο θέλω, ἀλλ' ἡ πίστις σου ἄστατος καὶ οὐκ ἀντιβαίνεις τοῖς πειρασμοῖς. Μέμνησαι πῶς παρά μικρόν κατεποντίσθης εἰ μὴ τὴν παλάμην σοὶ ἐπέδωκα; Ἐπέzeugσας σὺν ἐμοὶ ἐν θαλάσῃ, ὥσπερ κἀγὼ, ἀλλ' εὐθέως ἐσείσθης καὶ ταχέως ἐσχίσθης. (...) Ἰδοῦ καὶ νῦν λέγω σοι, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρις ψεύσῃ με καὶ ὡς κύματα θαλάσσης περικλύζει καὶ βυθίζει τὴν ναῦν, τρίτον ἀρνήῃ...</p>	<p>...Τι λες, δάσκαλε, φώναξε ο Πέτρος, ἐγὼ να σε ἀρνηθῶ; Ἐγὼ να σε εγκαταλείψω και να φύγω; Και δεν θυμάμαι που με κάλεσες και με τίμησες; Ακόμα θυμάμαι πῶς μου ἔπλυνες τα πόδια, και λες «θα με ἀρνηθεῖς», σωτήρα μου; ...Τι λες, ἀγαπητέ Πέτρο; Δεν θα με ἀρνηθεῖς, δεν θα με ἀποφεύγεις, δεν θα με διαγράψεις; Κι ἐγὼ αὐτὸ θέλω, ἀλλὰ ἡ πίστη σου δεν εἶναι σταθερὴ και δεν ἀντιστέκεσαι στους πειρασμούς. Θυμάσαι που παρά λίγο να πνιγείς ἀν δεν σου ἔδινα το χέρι μου; Περπάτησες μαζί μου στη θάλασσα, ὅπως κι ἐγὼ, ἀλλὰ ἀμέσως ταραχτηκες και γρήγορα ἀμφιταλαντεύτηκες. (...) Να τώρα σου λέω, Ὅτι πρὶν λαλήσει ο πετεινός, θα πεις ψέματα τρεις φορές και ὅπως τα κύματα της θάλασσας κατακλύζουν και βυθίζουν το πλοῖο, τρεις φορές θα με ἀρνηθεῖς...</p>
--	--

- ♦ Ο Ρωμανός ο Μελωδός (6ος αιώνας) είναι ἴσως ο μεγαλύτερος ὑμνογράφος του Βυζαντίου. Στο παραπάνω ἀπόσπασμα του κοντακίου *Εἰς τὴν ἀρνήσιν τοῦ Πέτρου* φαίνεται ο ἀριστοτεχνικὸς τρόπος με τον ὁποῖο εἰσάγει τον διάλογο στην ὑμνογραφία και δραματοποιεῖ βιβλικές σκηνές.

3.

<p style="text-align: center;">ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ, 1.1</p> <p>Προκόπιος Καισαρεύς τούς πολέμους ξυνέγραψε, οὓς Ἰουστινιανὸς ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς πρὸς βαρβάρους διήνεγκε τούς τε ἑώους καὶ ἔσπεριους, ὧς πη αὐτῶν ἑκάστω ξυνηνέχθη γενέσθαι, ὧς μὴ ἔργα ὑπερμεγέθη ὁ μέγας αἰὼν λόγου ἔρημα χειρωσάμενος τῆ τε λήθῃ αὐτὰ καταπρόηται καὶ παντάπασιν ἐξίτηλα θῆται, ὧνπερ τὴν μνήμην αὐτὸς ᾤετο μέγα τι ἔσσεσθαι καὶ ξυνοῖσον ἐς τὰ μάλιστα τοῖς τε νῦν οὔσι καὶ τοῖς ἐς τὸ ἔπειτα γενησομένοις, εἴ ποτε καὶ αὔθις ὁ χρόνος ἐς ὁμοίαν τινὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀνάγκην διάθοιτο... Καὶ οἱ αὐτῶ ξυνηπίστατο πάντων μάλιστα δυνατὸς ὧν τάδε συγγράψαι κατ' ἄλλο μὲν οὐδὲν, ὅτι δὲ αὐτῶ ξυμβούλω ἡρημένω Βελισαρίω τῶ στρατηγῶ σχεδόν τι ἄπασι παραγενέσθαι τοῖς πεπραγμένοις ξυνέπεσε. Πρέπειν τε ἡγεῖτο ῥητορικῆ μὲν δεινότητα, ποιητικῆ δὲ μυθοποιίαν, συγγραφῆ δὲ ἀλήθειαν...».</p> <p>Δετοράκης, 38-39</p>	<p>Ο Προκόπιος από την Καισάρεια εξιστόρησε τους πολέμους που έκανε ο Ιουστινιανός, ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων, εναντίον των βαρβάρων της Ανατολής και της Δύσης, ποια έκβαση είχε καθένας από αυτούς, ώστε ο παντοδύναμος χρόνος να μην παραδώσει στη λήθη και να μη διαγράψει τελείως έργα πολύ σπουδαία, που θα τα βρει να μη μνημονεύονται με τον γραπτό λόγο. Ο ίδιος (ο συγγραφέας) έκρινε ότι η ανάμνηση αυτών των έργων θα είναι σπουδαίο πράγμα και πάρα πολύ ωφέλιμο, τόσο για τους συγχρόνους όσο και για τους μεταγενεστέρους, αν κάποτε ο χρόνος ξαναφέρει τους ανθρώπους σε παρόμοια συγκυρία... Και ήξερε καλά ότι ο ίδιος ήταν ο πλέον κατάλληλος να τα εξιστορήσει γραπτώς, όχι για άλλο λόγο αλλά επειδή ήταν σύμβουλος του στρατηγού Βελισαρίου και έτυχε να είναι αυτόπτης μάρτυρας σχεδόν όλων των γεγονότων. Και θεωρούσε ότι στην ρητορική ταιριάζει η ευγλωττία, στην ποίηση η μυθοπλασία, αλλά στην ιστορία η αλήθεια...</p>
--	---

- ♦ Ο Προκόπιος (6ος αιώνας), στο έργο του *Υπέρ των Πολέμων*, εξιστορεί τους πολέμους που διεξήγαγε ο Ιουστινιανός. Στο προοίμιο της Ιστορίας του μιμείται τον Θουκυδίδη (πρβλ. το προοίμιο της Ιστορίας του Θουκυδίδη). Στο προοίμιο εκφράζεται η πεποίθηση των Βυζαντινών ιστοριογράφων ότι το έργο τους διασώζει από τη λήθη τις πράξεις των ανθρώπων και ότι υπηρετεί την αλήθεια, και υπογραμμίζεται η σημασία της αυτοψίας για την αντικειμενικότητα και την αξιοπιστία της εξιστόρησης.

4.

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ	
<p>Ἦν τις ἄνθρωπος ἐν χώρᾳ Παφλαγόνων τοῦνομα Φιλάρετος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἦν εὐγενῆς τῶν ἀπὸ Πόντου καὶ Γαλατικῆς χώρας, υἱὸς ὑπάρχων Γεωργίου τοῦ φερωνύμου. Ἦν δὲ πλούσιος σφόδρα· καὶ ἦν αὐτῷ κτήνη πολλά· βόες ἐξακόσιοι, ζεύγη βοῶν ἑκατόν, ἵπποι νομάδες ὀκτακόσιοι, ἵπποι καὶ ἡμίονοι τῆς προμοσέλας αὐτοῦ ὄγδοῦντα, πρόβατα χιλιάδες δώδεκα, προάστια δὲ πολλῆς γῆς πεπληρωμένα τετταράκοντα ὀκτώ, μονώτατα πάντα, ὠραῖα πάνυ καὶ πολλῆς τιμῆς ἄξια... καὶ οἰκέται πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτῷ, καὶ κτήματα πολλὰ σφόδρα ...</p> <p>Δετοράκης, 416 Fourmy-Leroy, 113</p> <p>... Μετὰ δὲ χρόνον τινά, ἐλθούσης βασιλικῆς ἐπικουρίας πρὸς τὸ ἐκεῖσε στρατόπεδον, ἴνα στρατεύσωνται κατὰ τῶν Ἰσσημιτῶν, ἀδνουμιαζόντων τὸν χιλιάρχην καὶ ἑκατοντάρχη καὶ πεντηκοντάρχη ἐπιμελῶς τὸ πλῆθος τῶν στρατιωτῶν ἀπαιτοῦντας αὐτῶν τὰ τε δικάβαλλα καὶ τὰ ἄρματα αὐτῶν ἀνελλιπῶς, εἷς τῶν στρατιωτῶν ὀνόματι Μουσοῦλιος πτωχὸς πάνυ ὑπάρχων καὶ μὴ ἐκπορῶν ἄλλο τι εἰ μὴ ἓνα ἵππον καὶ τὸ ἄρμα αὐτοῦ, καὶ ἔτι τοῦ ἀδνουμίου ἐπισπουδοῦ γενομένου, στροφωθεὶς ὁ ἵππος αὐτοῦ καὶ συντρομάξας, ἄφνω κατέπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀπέθανεν. Εἷς ἀπορίαν δὲ ἐλθὼν ὁ στρατιώτης καὶ μὴ ἔχων πόθεν ἕτερον ἀγοράσει καὶ μᾶλλον μὴ παραιόντος αὐτοῦ τοῦ ἑκατοντάρχου, ἀλλὰ καὶ ὀργὴν ἀπειλοῦντος, καὶ κίνδυνον οὐ μικρὸν ἀπορῶν ἐν ἑαυτῷ, δρομαίως ἐφίσταται ἐπὶ τὸν μέγαν Φιλάρετον, διηγούμενος αὐτῷ τὸ συμβεβηκός, παρακαλῶν αὐτὸν ἵνα τέως πρὸς ὥραν δώσῃ αὐτὸν τὸν ἵππον καὶ διαβῆ τὸ ἀδνοῦμιν καὶ τὸν κίνδυνον διαδράσῃ...</p> <p>Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ γέροντας, εὐθέως μετὰ χαρᾶς ἐξενέγκας τὸν ἵππον αὐτοῦ πάνυ ὠραῖον καὶ καλὸν τῷ τε εἶδει καὶ τοῖς ἔργοις, δέδωκεν αὐτῷ τῷ στρατιώτῃ...</p> <p>M. Fourmy- M. Leroy, La vie de S. Philarete, Byzantion 9, 1934, 125-127</p>	<p>Στη χώρα των Παφλαγόνων ζούσε ένας άνθρωπος που ονομαζόταν Φιλάρετος. Και ο άνθρωπος αυτός ήταν από τους ευγενείς του Πόντου και της Γαλατίας, γιος του Γεωργίου με το όνομα. Ήταν πάρα πολύ πλούσιος. Είχε στην ιδιοκτησία του πολλά ζώα: εξακόσια βόδια, άλλα εκατό βόδια για ὄργωμα, οκτακόσια ἄλογα, ἄλλα ογδόντα ἄλογα και μουλάρια σελωμένα, δώδεκα χιλιάδες πρόβατα, σαράντα μεγάλα κτήματα, ὅλα οριοθετημένα, πολύ ωραία και μεγάλης αξίας... εἶχε και πολλοὺς υπηρέτες και πολύ μεγάλη περιουσία...</p> <p>... Μετά από λίγο καιρό, ἦρθε στο τοπικό στρατόπεδο βασιλικό επικουρικό σώμα, για να εκστρατεύσει εναντίον των Αράβων. Ενώ ο χιλιάρχος και ο εκατόνταρχος και ο πεντηκόνταρχος κατέγραφαν με επιμέλεια το πλῆθος των στρατιωτῶν, ζητώντας ὅλα τα ἄλογα και τον οπλισμό τους, ήταν ένας στρατιώτης, με το όνομα Μουσοῦλιος, ο οποίος ήταν πολύ φτωχός και δεν εἶχε παρά μόνο ένα ἄλογο και το ὄπλο του. Κατά τη διάρκεια της καταγραφῆς, το ἄλογο αρρώστησε με κωλικούς πόνους, ἔπεσε με ρίγος στο ἔδαφος και ψόφησε. Ο στρατιώτης βρέθηκε σε μεγάλη ἀμηχανία, και επειδή δεν μπορούσε να αγοράσει ἄλλο ἄλογο και ο εκατόνταρχος συνέχισε να τον απειλεῖ ὅλο και περισσότερο ὀργισμένος, συναισθανόμενος τον κίνδυνο, πήγε τρέχοντας στον μεγάλο Φιλάρετο και, διηγούμενος αὐτό που του συνέβη, τον παρακάλεσε να του δώσει προσωρινά το ἄλογό του, για να περάσει την καταγραφή και να διαφύγει τον κίνδυνο...</p> <p>Μόλις τα ἄκουσε αυτά ο γέροντας, ἀμέσως ἔβγαλε με χαρά το ἄλογό του, το οποίο ήταν πολύ ωραίο και εργατικό, και το ἔδωσε στον στρατιώτη...</p>

- ♦ Ο Βίος του Αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος (9ος αιώνας) είναι ένας προμεταφραστικός βίος, δηλαδή γράφτηκε από τον εγγονό του όσιο Νικήτα, πριν συγκεντρωθούν όλα τα αγιολογικά έργα από τον Συμεών Μεταφραστή (10ος αιώνας) και μεταγραφούν σε πιο λόγια γλώσσα. Για τον λόγο αυτό, διατηρεί τη φρεσκάδα του δημόδους λόγου και είναι πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την καθημερινή ζωή στις βυζαντινές επαρχίες. Στα παραπάνω αποσπάσματα φαίνεται η οικονομική ισχύς των «δυνατών» στο Βυζάντιο και ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του θεματικού στρατού.

5.

ΤΟ ΕΠΑΡΧΙΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΛΕΟΝΤΟΣ ΣΤ' ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ	
<p>... Ὅταβουλλάριος ὀφείλει ἐνώπιον τῶν μαρτύρων καὶ τῶν προσκεκλημένων αὐθωρὸν καὶ τὴν κόμπλαν ἐπιτιθέναι κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ συμβόλαιον ἐκπληροῦν, ὡς ἂν βέβαια εἴη τὰ πραττόμενα. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο ποιῶν διὰ δαρμοῦ καὶ κουρᾶς παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω εὐρισκόμενος...</p> <p>Ὅφείλουσιν οἱ ταβουλλάριοι λαμβάνειν ὑπὲρ μισθοῦ ἐν τῷ συμβολαίῳ, εἰ μὲν ἑκατὸν νομισμάτων τυγχάνει ἢ ὑπόθεσις τῆς γραφῆς, ὀπόση ἂν ᾦ, κερᾶτια δώδεκα, εἰ δὲ ἐπέκεινα, νόμισμα ἕν, εἰ δὲ πλέον τῶν ἐννέα λιτρῶν, νομίματα δύο ... Ὅ δὲ πλέον ἐπιζητῶν φωραθεῖς, ὁ τοιοῦτος καὶ τῆς καθέδρας ἐκδιωκέσθω καὶ διὰ παιδείας παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω...</p> <p>... Μὴ ἐξέστω τοῖς καπήλοις ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐορτῶν ἢ Κυριακαῖς μέχρι ἀρχῆς δευτέρας ὥρας τῆς ἡμέρας ὑπανοίγειν τὰ ἑαυτῶν ἐργαστήρια καὶ ἀπεμπολεῖν τινι οἶνον εἴτε καὶ ὄψα. Ἐν δὲ ταῖς νυξίν ἅμα τῷ τὴν δευτέραν ἐπιέναι ἀσφαλίζειν ταῦτα καὶ σβεννύειν τὰ λεβέτια, ἵνα μὴ διημερεύοντες οἱ εἰθισμένοι ἐν αὐτοῖς εἰσιέναι, εἰ ἐξῆ τι, καὶ πάλιν διὰ τῆς νυκτὸς τοῦ οἴνου ἐμφοροῦμενοι ἀδεῶς εἰς διαμάχας καὶ βίας καὶ διαφορὰς κατακρημνίζονται...</p> <p>Κόλιας-Χρόνη, 56, 254</p>	<p>Ο ταβουλάριος (συμβολαιογράφος) οφείλει ενώπιον των μαρτύρων και των εντολέων του αμέσως να επικυρώσει σύμφωνα με τον νόμο και να ολοκληρώσει το συμβόλαιο, ώστε να επισφραγισθούν οι πράξεις. Όποιος δεν ενεργεί με αυτόν τον τρόπο, να τιμωρείται από τον έπαρχο με δαρμό και κουρά...</p> <p>Οι ταβουλάριοι οφείλουν να εισπράττουν ως αμοιβή για κάθε συμβόλαιο, εάν μεν το αντικείμενο του συμβολαίου είναι της τάξης των εκατό νομισμάτων, όση έκταση κι αν έχει αυτό, δώδεκα κερᾶτια, εάν δε πρόκειται για αντικείμενο μεγαλύτερης αξίας, ένα νόμισμα, εάν πάλι για αντικείμενο αξίας πλέον των εννέα λιτρών, δύο νομίματα... Εκείνος δε που θα γίνει αντιληπτός να απαιτεί περισσότερα χρήματα, να διώκεται από τη θέση του και να τιμωρείται από τον έπαρχο με σωματική ποινή...</p> <p>...Να μην επιτρέπεται στους καπήλους (ταβερνιάρηδες) στις μεγάλες εορτές ή τις Κυριακές να ανοίγουν τα εργαστήριά τους πριν από την αρχή της δεύτερης ώρας της ημέρας και να πωλούν σε κάποιον κρασί ή φαγητό. Τις νύκτες πάλι, μόλις φτάσει η δεύτερη ώρα, πρέπει να τα κλείνουν και να σβήνουν τους λέβητες, ώστε οι τακτικοί θαμώνες, που περνούν όλη την ημέρα τους σε αυτά, να μην έχουν τη δυνατότητα και τη νύκτα, υπό την επήρεια του κρασιού, να ξεπέφτουν ανενδοίαστα σε διαμάχες, βιαιοπραγίες και διαπληκτισμούς...</p> <p>Μφρ. Κόλιας-Χρόνη</p>

- ♦ Το *Επαρχικό Βιβλίον* (10ος αιώνας) είναι μια συλλογή νομοθετικών διατάξεων, που ρυθμίζουν τη λειτουργία των «συστημάτων», δηλαδή των επαγγελματικών συντεχνιών στην Κωνσταντινούπολη. Η γλώσσα του βρίσκεται πολύ κοντά στην καθομιλουμένη της εποχής, για να γίνεται κατα-

νοητή από όλους τους πολίτες. Τα αποσπάσματα αποτελούν τεκμήρια του κρατικού παρεμβατισμού στις εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες και της διασφάλισης της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς με αυστηρές ποινές. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως αφορμή για τη μελέτη του νομισματικού και χρονολογικού συστήματος στο Βυζάντιο (νομίσματα και μέτρηση της ώρας).

6.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΦΡΑΝΤΖΗ ΜΙΚΡΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ	
<p>... καὶ τῆ δ' τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἦλθεν πάλιν ἀμηρᾶς καὶ παρέπεσε τὴν πόλιν πολιορκῶν αὐτὴν πᾶσι τρόποις καὶ πάσαις μηχαναῖς, διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης περικυκλώσας καὶ τὰ ἰη' μίλια τῆς πόλεως, τετρακοσίων πλευσίμων ὄντων ἀπὸ θάλασσαν μικρῶν καὶ μεγάλων, διακοσίων δὲ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπὸ τῆς στερεᾶς, ἐχούσης τῆς πόλεως τῆς τοσαύτης εἰς μέγεθος, ἄνδρας πρὸς ἀντιπαρατάξιν διψ ὡς ἄνευ τῶν ξένων μόλις ὄντων σ' ἢ μικρόν τι πρὸς...</p> <p>...Καὶ τῆ κθ' Μαΐου, ἡμέρα γ' ὥρα τῆς ἡμέρας ἀρχῆ, ἀπῆρε τὴν πόλιν ὁ ἀμηρᾶς ἐν ἧ' ὥρᾳ καὶ ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου κῦρ Κωνσταντῖνος βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν, ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῆ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς Πόλεως· ἰοὺ ἰοὺ κάμοι, τῆς προνοίας οὐκ οἶδα εἰς τίνα με κερὸν φυλαττούσης. Ἦν δὲ ἡ πᾶσά ζωὴ αὐτοῦ δὴ τοῦ μακαρίτου βασιλέως καὶ μάρτυρος χρόνοι μθ' καὶ μῆνες γ' καὶ ἡμέραι κ', ἀφ' ὧν ἦν βασιλεὺς χρόνους δ', μῆνας δ' καὶ ἡμέρας κδ', ὄγδοος βασιλεὺς τοῦ γένους αὐτοῦ τῶν Παλαιολόγων ὑπάρχων·</p> <p>Τωμαδάκης, 167</p>	<p>... και στις 4 Απριλίου του ίδιου έτους ήρθε πάλι ο Αμηράς και επιτέθηκε στην πόλη και την πολιορκησε με όλους τους τρόπους και με όλα τα μέσα, αφού την περικύκλωσε από στεριά και θάλασσα κατά μήκος των δεκαοκτώ μιλίων της πόλης, με τετρακόσια μικρά και μεγάλα πλοία από τη θάλασσα και με διακόσιες χιλιάδες άνδρες από τη στεριά. Από την άλλη πλευρά, η πόλη, αν και ήταν τόσο μεγάλη, μπορούσε να αντιπαρατάξει τέσσερις χιλιάδες επτακόσιους άντρες, χωρίς τους ξένους που ήταν διακόσιοι ή λίγο περισσότεροι...</p> <p>...Και στις 29 Μαΐου, ημέρα Τρίτη το πρωί, πήρε την πόλη ο Αμηράς. Εκείνη τη στιγμή της Άλωσης της Πόλης σκοτώθηκε και ο μακαρίτης ο αφέντης μου, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Εγώ την ώρα εκείνη δεν βρέθηκα κοντά του, αλλά ήμουν κατά διαταγή του σε άλλο μέρος της Πόλης, δῆθεν για να το επιθεωρήσω. Αλίμονο, δεν ξέρω γιατί προνόησε να με προφυλάξει. Όλη η ζωή του μακαρίτη βασιλιά και μάρτυρα ήταν 49 χρόνια, 3 μήνες και 20 μέρες, από τα οποία ήταν βασιλιάς 4 χρόνια, 4 μήνες και 24 μέρες, ο 8ος βασιλιάς της δυναστείας των Παλαιολόγων.</p>

- ♦ Ο Γεώργιος Σφραντζής ή Φραντζής (15ος αιώνας) είναι ένας από τους ιστορικούς της Αλώσεως. Αφηγείται ως αυτόπτης μάρτυρας και συμμετέχων στα γεγονότα, με δραματικό και βιωματικό τρόπο, τις τελευταίες στιγμές της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης. Και στο απόσπασμα αυτό φαίνεται ο ρόλος της αυτοψίας στη βυζαντινή ιστοριογραφία. Άξια σχολιασμού είναι η τεράστια ανισορροπία δυνάμεων και μέσων μεταξύ των αμυνόμενων και των επιτιθέμενων. Το απόσπασμα μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως αφορμή για τη μελέτη του ελληνικού (αρχαίου και μεσαιωνικού) αριθμητικού συστήματος.

7.

<p>ΛΕΟΝΤΟΣ ΣΤ΄ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ</p> <p>... γέγραπται που σὺν ἑκείνοις μήτηρ ἄφθορος, βρέφος χερσί κρατοῦσα, καὶ ὄψει κεκραμένη ἕκ παρθενικοῦ καταστήματος καὶ μητρικῆς συμπαθείας αὐτῶ ἀνείζουσα· δόξαις ἄν καὶ χεῖλη διανοιγόμενα ταύτην ὄρᾳν, καὶ φωνὴν μητρικὴν ἐπαφιέντα τῷ παιδί· οὕτως ὥσπερ οὐκ ἄμοιρα πνοῆς ὑπάρχει τὰ εἰκονίσματα...</p> <p>Ακακίου Ιερομονάχου, Λέοντος του Σοφού πανηγυρικοί λόγοι, Αθήνα 1868, 246</p>	<p>...έχει απεικονιστεί μαζί με εκείνους και η αγνή μητέρα, η οποία κρατά στα χέρια της το βρέφος και το κοιτάζει με βλέμμα που συνδυάζει την αγνότητα με τη μητρική αγάπη. Θα σου φαινόταν ότι τη βλέπεις να ανοίγει τα χείλη και να απευθύνει μητρικά λόγια στο παιδί. Δεν λείπει λοιπόν η ζωή από τα εικονίσματα...</p>
---	--

- ♦ Απόσπασμα «εκφράσεως», δηλαδή λεπτομερούς περιγραφής μιας ψηφιδωτής παράστασης της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, από τον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό (9ος/10ος αι.). Μπορεί να εξεταστεί συγκριτικά με μία εικόνα Παναγίας Βρεφοκρατούσας, για να αναδειχθεί η στενή σχέση των βυζαντινών «εκφράσεων» με την τέχνη. Οι συγγραφείς «εκφράσεων» στο Βυζάντιο επαναλαμβάνουν συχνά ότι ανταγωνίζονται τους ζωγράφους στην ενάργεια και την ακρίβεια της αναπαράστασης.

8.

<p>ΨΕΥΔΟΣΥΜΕΩΝ, ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ</p> <p>... Ὅμως τὸν Μιχαὴλ εἰρκτὴ καὶ δεσμὰ εἶχον· καὶ ἐπεὶ ἐβούλετο αὐτὸν μετὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Χριστοῦ γέννων ἀνελεῖν, δηλοῖ ὁ Μιχαὴλ τοῖς συμβούλοις, μεθ' ὧν ἦν καὶ ὁ τοῦ παλατιοῦ πατίας, ὡς εἰ μὴ σπουδάσητε ἐξελεῖν με τῆς φρουρᾶς, πάντας ἡμᾶς καταμηνύω τῷ βασιλεῖ. Οἱ δὲ συναχθέντες καὶ φελόνια ὡς ἱερεῖς φορέσαντες, καὶ ἔνδοθεν τὰ ξίφη φοροῦντες, ἐπεὶ τὸ παλάτιον ἀνέωχθη καὶ ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν ναὸν εἰσῆλθεν, αὐτοὶ εἰσπηδήσαντες τοῦτον μεληδὸν κατέκοψαν καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐν τῇ Πρώτῃ νήσῳ ἔχωσαν. καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ λύουσι τῶν δεσμῶν τὸν Μιχαὴλ, καὶ εἰσάγουσιν ἐν τῇ ἐορτῇ ἀντὶ δεσμοφόρου στεφηφόρον...</p> <p>Καρπόζηλος, 437</p>	<p>...Ὁμως ο Μιχαήλ ήταν κλεισμένος στη φυλακή. Και επειδή (ο αυτοκράτορας) ήθελε μετά την εορτή των Χριστουγέννων να τον θανατώσει, είπε ο Μιχαήλ στους συνωμότες, μεταξύ των οποίων ήταν και ο κλειδοκράτορας του παλατιού, ότι «αν δεν φροντίσετε να με βγάλετε από τη φυλακή, θα σας φανερώσω όλους στον βασιλιά». Εκείνοι, αφού συγκεντρώθηκαν και φόρεσαν φελόνια τάχα ως ιερείς, έχοντας μέσα από τα ενδύματα τα ξίφη, όταν άνοιξαν οι θύρες του παλατιού και μπήκε στον ναό ο βασιλιάς, όρμησαν, τον έσφαξαν και έθαψαν το σώμα του στη νήσο Πρώτη. Και την ίδια στιγμή, απελευθέρωσαν τον Μιχαήλ και τον οδήγησαν στην εορτή όχι ως κρατούμενο αλλά ως εστεμμένο...</p>
--	--

- ♦ Χρονογραφία άγνωστου συγγραφέα του 10^{ου} αιώνα (έχει ονομαστεί συμβατικά ψευδο-Συμεών, γιατί αποδόθηκε αρχικά στον Συμεών Λογοθέτη), που αφηγείται τα γεγονότα από «κτίσεως κόσμου» μέχρι το έτος 963 μ.Χ. Στο απόσπασμα περιγράφεται με δραματικό τρόπο η δολοφονία του αυτοκράτορα Λέοντα Ε΄ Αρμενίου (820 μ.Χ.) από τον Μιχαήλ τον εξ Αμορίου.

9.

ΛΕΞΙΚΟ ΣΟΥΔΑ	
<p>[Μνήμη·] ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ μὲν προσδοκωμένου ἐστὶν ἐλπίς, τοῦ δὲ παρόντος αἴσθησις, τοῦ δὲ ἀπόντος μνήμη. ... μνήμη γάρ ἐστὶν ἡ τῶν πάλαι ἐγνωσμένων κατοχή. μνήμη δ' ἐστὶν ἕξις καθεκτικῆ ὑπολήψεως. ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τόπους τινὰς καὶ ἐν τῷ Περί μνήμης καὶ ὕπνου καὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς παρέθετο, δι' ὧν ἀναμιμνήσκεσθαι καὶ ἀπὸ ἐναντίων καὶ ἀπὸ τῶν ὁμοίων καὶ ἀπ' ἄλλων τινῶν. οἱ γὰρ τόποι οὗτοι αἴτιοι τοῦ ἀναμιμνήσκεσθαι ἡμῖν γίνονται. δι' ἐναντίων γὰρ φέρε εἰπεῖν εὐθύς εἰς τὸ εἰρημένον τῶν ἐναντίων μεταβάλλει ἀναμιμνησκόμεθα τούτου, ἀπὸ πικροῦ γλυκέος, ἀπὸ λευκοῦ μέλανος, ἀπὸ ψύχους καύματος. ὅτι τρία μέρη εὐμαθείας ἀγχίνου, μνήμη, ὀξύτης. καὶ μνήμη μὲν ἐστὶ τήρησις ὧν ἔμαθέ τις, ὀξύτης δὲ ἡ ταχύτης τῆς διανοίας, ἀγχίνου δὲ τὸ ἐξ ὧν ἔμαθε θηρεύειν καὶ ἃ μὴ ἔμαθε.</p> <p>Bekker, 720</p>	<p>Μνήμη: Στην ψυχή υπάρχει η ελπίδα αυτού που προσδοκούμε, η αίσθηση του παρόντος και η μνήμη του απόντος... Η μνήμη είναι η κατοχή αυτών που έχουμε γνωρίσει από παλιά. Η μνήμη είναι ἕξις ικανή να κατέχει την αντίληψη. Ο Αριστοτέλης παρέθεσε κάποιες περιστάσεις και στο Περί Μνήμης και στο Περί Ὑπνου και στο Περί τῆς καθ' ὕπνον Μαντικῆς, μέσω των οποίων μπορούμε να ανακαλούμε στη μνήμη μας και από τα αντίθετα και από τα όμοια και από κάποια άλλα. Αυτές οι περιστάσεις γίνονται αιτίες της μνημονικής ἀνάκλησης. Για παράδειγμα, μέσω των αντιθέτων μεταβαίνουμε αμέσως στο αντίθετο απ' αυτό που είπαμε και το ανακαλούμε στη μνήμη μας, δηλ. από το πικρό το γλυκό, από το λευκό το μαύρο, από το ψυχρό το καυτό. Τρία είναι τα μέρη της ὀρθῆς μάθησης, η ἀγχίνου, η μνήμη και η ὀξύτητα. Η μνήμη είναι η διατήρηση αυτών που κάποιος ἔμαθε, η ὀξύτητα είναι η ταχύτητα της σκέψης, και η ἀγχίνου είναι το να επιδιώκει κάποιος αυτά που δεν ἔμαθε μέσω αυτών που ἔμαθε.</p>

- ♦ Η Σούδα είναι μεγάλο εγκυκλοπαιδικό λεξικό του 10ου αιώνα, το οποίο επιχειρεί να συγκεντρώσει όλη την κεκτημένη μέχρι εκείνη τη στιγμή γνώση. Είναι το πιο χαρακτηριστικό έργο της εποχής του βυζαντινού «εγκυκλοπαιδισμού». Σε αυτό το απόσπασμα παρατίθεται το λήμμα «μνήμη». Η απομνημόνευση διαδραμάτιζε πρωτεύοντα ρόλο στην εκπαίδευση των Βυζαντινών. Μπορεί να σχολιαστεί η επίδραση της αριστοτελικής φιλοσοφίας στη σκέψη των Βυζαντινών και γενικότερα η στάση των Βυζαντινών απέναντι στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

10.

<p>ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΣΥΝΤΟΜΟΝ</p> <p>Τῷ ἐνιαυτῷ ἀπὸ τοῦ κόσμου ἐξάκις χιλιοστῷ τριακοσιοστῷ εἰκοστῷ ἔκτῳ, τῆς δὲ θείας σαρκώσεως ωκς', ἐβασίλευσεν Θεόφιλος ἔτη ιβ'... Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Εὐφροσύνη ἀποστείλασα ἐν πᾶσι τοῖς θέμασιν ἤγαγε κόρας εὐπροσώπους πρὸς τὸ νυμφοστολῆσαι Θεόφιλον τὸν υἱὸν αὐτῆς. Ἀγαγοῦσα δὲ πάσας ταύτας ἐν τῷ παλατίῳ εἰς τὸ λεγόμενον Μαργαρίτου τρίκλινον δέδωκε τῷ Θεοφίλῳ χρυσοῦν μῆλον, εἰποῦσα «εἰς ἣν ἄρεσθῆς, ἐπίδος τοῦτο αὐτῇ». Ἦν δε τις ἐξ εὐγενῶν ἐν αὐταῖς κόρη, ὄνοματι Εἰκασία, ὠραιότατη πάνυ· ἦν ἰδὼν Θεόφιλος καὶ ὑπεραγασθεὶς αὐτὴν τοῦ κάλλους ἔφη ὡς ἄρα διὰ γυναικὸς ἐρρῦη τὰ φαῦλα. Ἡ δὲ μετ' αἰδοῦς πως ἀντέφησεν· «ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρείττονα». Ὁ δὲ τῷ λόγῳ τὴν καρδίαν πληγείς ταύτην μὲν εἶασεν, Θεοδώρῳ δὲ τὸ μῆλον ἐπέδωκεν, οὕσῃ ἐκ Παφλαγόνων...</p> <p>Δετοράκης, 501</p>	<p>Το ἔτος 6326 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, 826 ἀπὸ τῆς Σάρκωσης τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸν 12ο χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου... ἡ μητέρα τοῦ Εὐφροσύνη ἔστειλε υπαλλήλους σε ὅλα τα θέματα καὶ ἔφερε (στὴν Κωνσταντινούπολη) ὁμορφες κοπέλες γιὰ νὰ παντρέψῃ τὸν γιο τοῦ Θεοφίλου. Ἀφοῦ τὶς οδήγησε στὸ παλάτι, στὸ τρίκλινο «τῶν Μαργαριταριῶν», ἔδωσε στὸν Θεόφιλο ἕνα χρυσοῦ μῆλο καὶ τοῦ εἶπε «πρόσφερε το σε ὅποια σου ἀρέσει». Μεταξύ τους ἦταν καὶ μιὰ κόρη ευγενικῆς καταγωγῆς ποὺ ὀνομαζόταν Εἰκασία, πάρα πολὺ ὁμορφῆ. Ὃταν τὴν εἶδε ὁ Θεόφιλος, τοῦ ἀρεσε πάρα πολὺ καὶ τῆς εἶπε ὅτι ἀπὸ τῆς γυναίκα πηγάζουν ὅλα τὰ κακά. Αὐτὴ μὲ κάποια συστολὴ τοῦ ἀπάντησε «ἀλλὰ ἀπὸ τῆς γυναίκα πηγάζουν καὶ ὅλα τὰ καλύτερα». Εκείνος πληγώθηκε ἀπὸ τὰ λόγια αὐτά, ἀφήσε τὴν Εἰκασία καὶ ἔδωσε τὸ μῆλο στὴ Θεοδώρα, ἡ ποῖα καταγόταν ἀπὸ τὴν Παφλαγονία...</p>
--	--

- ♦ Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ (9ος αἰώνας), περιγράφεται ἡ διαδικασία τῶν βυζαντινῶν «καλλιστείων», μέσω τῆς ὁποίας ὁ αυτοκράτορας Θεόφιλος ἐπέλεξε τὴ σύζυγό του. Ἡ «Εἰκασία» ποὺ ἀναφέρεται στὸ κείμενο εἶναι ἡ Κασσία ἢ Κασσιανή, σημαντικὴ ὑμνογράφος τοῦ Βυζαντίου. Ἄξιο σχολιασμοῦ εἶναι τὸ βυζαντινὸ χρονολογικὸ σύστημα μέτρησης τῶν ἐτῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς εἴτε στὸ 5508/9 εἴτε στὸ 5492/3 π.Χ.

11.

<p>ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΙΣΩΠΙΚΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ</p> <p>Ἔθαλπε τις γεωργὸς ἐν κόλποις ὄφιν ὄρρα κρύους· ἐπεὶ δὲ ἦσθετο θερμῆς, ἔπληξε τὸν θάλψαντα καὶ κτεῖνε τάχος.</p> <p>Οὕτω κακοὶ ποιοῦσι τοῖς εὐεργέταις.</p> <p>Δετοράκης, 461</p>	<p>Ζέσταινε ἕνας γεωργὸς στὸν κόρφο τοῦ ἑνα φίδι ἐνῶ ἔκανε κρύο· καὶ ἀφοῦ αὐτὸ ζεστάθηκε, δάγκωσε αὐτὸν ποὺ το ζέστανε καὶ τὸν σκότωσε ἀμέσως. Ἔτσι κάνουν οἱ κακοὶ στοὺς ευεργέτες τοὺς.</p>
---	---

- ♦ Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος (9ος αἰ.) ἐμπνέεται σε αὐτὸ τὸ τετράστιχο ἐπιγράμμα ἀπὸ ἕνα μῦθο τοῦ Αἰσώπου. Τα ἐπιγράμματα εἶναι χαρακτηριστικὰ ἔργα τῆς κοσμικῆς (θύραθεν) ποίησης. Καὶ ἐδῶ μποροῦμε νὰ σχολιάσουμε τὴ σχέση τῶν Βυζαντινῶν μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία, καὶ εἰδικότερα τὸ γεγονός ὅτι οἱ μῦθοι τοῦ Αἰσώπου χρησιμοποιοῦνταν συχνά ὡς ἀναγνώσματα στὴ σχολικὴ πρακτικὴ.

12.

<p style="text-align: center;">ΨΕΥΔΟ-ΜΑΥΡΙΚΙΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΝ</p> <p style="text-align: center;">Πῶς δεῖ ἀρμόζεσθαι τοῖς ξανθοῖς ἔθνεσιν, οἷον Φράγγοις, Λογγοβάρδοις, καὶ λοιποῖς ὁμοδιαίτοις αὐτῶν.</p> <p>Τὰ ξανθὰ ἔθνη... θρασέα εἰσὶ καὶ ἀκατάπληκτα ἐν τοῖς πολέμοις, τολμηρὰ τε καὶ προπετῆ ὄντα, τὴν δευλίαν καὶ τὴν πρὸς μικρὸν ἀναχώρησιν εἰς ὄνειδος ἔχοντα εὐκόλως θανάτου περιφρονοῦσιν... Ὀπλίζονται δὲ σκουταρίοις καὶ κονταρίοις καὶ σπαθίοις κοντοῖς ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν ἀναβασταζόμενοι. Χαίρουσι δὲ τῇ πεζομαχίᾳ καὶ τοῖς μετ' ἑλασσίας ἐμπέτοις... Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς καβαλλαρικῆς μάχης ἐναντιοῦνται αὐτοῖς τόποι δύσβατοι καὶ δασεῖς. Ὑπομένουσι δὲ καὶ ἐνέδρες εὐκόλως κατὰ τε τῶν πλαγίων καὶ τοῦ νώτου τῆς παρατάξεως, μὴ πάνυ φροντίζοντες σκούλκας καὶ τῆς λουιτῆς ἀσφαλείας. Διαλύονται δὲ εὐκόλως καὶ ὑπὸ φυγῆς ἐσχηματισμένης καὶ ἄφνων κατ' αὐτῶν ἀντιστροφομένης. Πολλάκις δὲ καὶ νυκτερικαὶ ἔφοδοι ὑπὸ τοξωτῶν βλάπτουσιν αὐτούς, χύδην αὐτῶν ἀπληκεύοντων.</p> <p>Δετοράκης, 189</p>	<p>Πῶς πρέπει να αντιμετωπίζουμε τα ξανθὰ ἔθνη, δηλαδή τους Φράγγους, τους Λογγοβάρδους και τους υπόλοιπους που ἔχουν τον ἴδιο τρόπο ζωῆς με αὐτούς.</p> <p>Τα ξανθὰ ἔθνη... ἔχουν θράσος και δε χάνουν την ψυχραιμία τους στον πόλεμο, ἀλλὰ, επειδὴ εἶναι τολμηρὰ και ριψοκίνδυνα, και επειδὴ θεωροῦν ντροπὴ την υποχώρηση, εὐκόλα περιφρονοῦν τον θάνατο... Ὀπλίζονται με ασπίδες, δόρατα και κοντά σπαθιά, που τα μεταφέρουν στους ὤμους τους. Τους ἀρέσει η πεζομαχία και οι επελάσεις με το υπικό... Κατὰ την ἐφιππη μάχη, τους ἐμποδίζουν οι δύσβατοι και δασωμένοι τόποι. Πέφτουν εὐκόλα σε ἐνέδρες στα πλάγια και στα νῶτα της παρατάξεώς τους, επειδὴ δε φροντίζουν πολύ τις σκοπιές και την υπόλοιπη ἀσφάλεια. Διαλύονται εὐκόλα, αν ο ἀντίπαλος προσποιηθεῖ ὅτι υποχωρεῖ και ξαφνικά στραφεῖ ἐναντίον τους. Πολλές φορές τούς βλάπτουν και οι νυχτερινές ἐπιθέσεις ἀπὸ τους τοξότες, γιατί στρατοπεδεύουν χωρὶς οργάνωση.</p>
---	--

- ♦ Τα «στρατηγικά» ἦταν ἐιδικές πραγματείες με συμβουλές πολεμικῆς τακτικῆς. Το κείμενο αὐτὸ γράφτηκε στο τέλος του 6ου ἢ στις ἀρχές του 7ου αἰώνα και, παρότι σώζεται με το ὄνομα του αυτοκράτορα Μαυρικίου, εἶναι ἀγνωστου συγγραφέα. Στο ἀπόσπασμα αὐτὸ διατυπώνονται συμβουλές για την ἀντιμετώπιση των φυλῶν της βόρειας Ευρώπης. Αποτελεῖ τεκμήριο για την οργάνωση του βυζαντινοῦ στρατεύματος και το πρακτικὸ πνεῦμα των Βυζαντινῶν.

13.

ΑΓΑΘΙΑ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΙ	
<p>Τούτων δὲ οὐ πολλῶν ἔμπροσθεν πάλιν ἐν Βυζαντίῳ ἐξαισίον τι σεισμοῦ χρῆμα ἐνέσκηψεν, ὡς μικροῦ ἄπασαν ἀνατετράφθαι καὶ διαρρηῖναι τὴν πόλιν. Γέγονε μὲν γὰρ καὶ καθ' αὐτὸν μέγιστος ἡλικὸς καὶ ὀποῖος, οἶμαι, οὐπώποτε πρότερον, τῆ τε τραχύτητι τοῦ βρασμοῦ καὶ τῶ μονίμῳ τοῦ σάλου... Τότε δὲ ἀμφὶ μέσσην τῆς νυκτὸς φυλακὴν ἕπνων μὲν οἱ ἄστοι εἶχοντο καὶ ἡρεμίᾳ, ἐνέπεσε δὲ ἐξαπίνης τὸ δεινόν, καὶ ἄπαντα εὐθύς ἐκ βάθρων αὐτῶν ἐδονεῖτο· ἢ τε κινήσεις βιαιότατα κατ' ἀρχᾶς εἰσβαλοῦσα ἐπὶ μεῖζον ἔτι ηὔξανετο καὶ ἐπηυξάνετο, ὥσπερ ἐς ἐπίδοσιν τινα καὶ ὑπερβολὴν τοῦ πάθους χωροῦντος. Οὕτω δὴ οὖν ἀπάντων ἀφυπνισθέντων κωκυτὸς ἠκούετο πάντοθεν καὶ ὀλολυγὴ καὶ ἡ πρὸς τὸ θεῖον ἀναβοᾶσθαι αὐτομάτως ἐν τούτοις εἴωθυῖα φωνή· ἐπεὶ καὶ ἦχος τις βαρῦς καὶ ἄγριος, ὥσπερ χθονία βροντή, ἐκ τῆς γῆς ἀναπεμπομένη ἐπηκολούθει τῶ κλόνῳ καὶ ἐδιπλασίαζε τὰς ἐκπλήξεις... Συχναὶ μὲν οὖν ἐκείνης τῆς νυκτὸς οἰκίαι καταβέβληνται, καὶ μάλιστα ἐν τῶ Ῥηγίῳ, ἐπίνειον δὲ τοῦτο τῆς πόλεως, πολλὰ τε καὶ ἄπιστα θαύματα ξυνηέχθη... Συχνοὶ δὲ ἄνθρωποι τεθνήκασιν τῶν πολλῶν τε καὶ ἠγνοημένων· τῶν γε μὴν δυνατῶν καὶ ἐν τῇ συγκλήτῳ βουλῇ ἀναγεγραμμένων Ἀνατόλιον μόνον διαφθαρῆναι ξυνέβη...</p> <p>Δετοράκης, 63</p>	<p>Λίγο πριν από αυτά, πάλι στο Βυζάντιο, ενέσκηψε πολύ μεγάλος σεισμός, με αποτέλεσμα να καταστραφεί και σχεδόν να ισοπεδωθεί όλη η πόλη. Νομίζω ότι δεν είχε γίνει ποτέ ξανά στο παρελθόν τόσο μεγάλος, και ως προς τη σφοδρότητα και ως προς τη διάρκεια της κίνησης... Τότε, περίπου τα μεσάνυχτα, οι κάτοικοι της πόλης κοιμόντουσαν και ηρεμούσαν, και ξαφνικά ενέσκηψε η συμφορά, και τα πάντα δονούνταν εκ βάθρων. Ο σεισμός όρμησε στην αρχή με μεγάλη βιαιότητα και σταδιακά αυξανόταν, με αποτέλεσμα η συμφορά να γίνεται υπερβολική. Έτσι λοιπόν, όλοι ξύπνησαν και ακούγονταν από παντού κραυγές και θρήνοι και οι αυτόματες επικλήσεις προς τον Θεό που συνηθίζονται σε τέτοιες περιπτώσεις. Γιατί και ένας βαρῦς και άγριος ήχος, που έβγαινε από τη γη σαν υπόγεια βροντή, ακολουθούσε τον σεισμό και διπλασίαζε την ταραχή... Εκείνη τη νύχτα γκρεμίστηκαν πολλά σπίτια, κυρίως στο Ρήγιο, που ήταν λιμάνι της πόλης, και πολλά άπίστευτα και θαυμαστά συνέβησαν... Σκοτώθηκαν και πολλοί άνθρωποι από τους απλούς και άσημους. Από τους δυνατούς και από τους συγκλητικούς σκοτώθηκε μόνο ο Ανατόλιος...</p>

- ♦ Ο Αγαθίας Σχολαστικός (6ος αι.) περιγράφει με ενάργεια τον σεισμό που έπληξε την Κωνσταντινούπολη το 557 μ.Χ. Το κείμενο προσφέρεται για συγκρίσεις με το παρόν. Οι επιπτώσεις μιας φυσικής καταστροφής στην ψυχολογία των ανθρώπων παραμένουν οι ίδιες, ανεξαρτήτως κοινωνίας και εποχής. Ενδιαφέρουσα σημείωση: Η φυσική καταστροφή πλήττει πολύ περισσότερο τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

14.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ	
<p>Ἰπὸ δὲ τοὺς χρόνους τούτους λοιμὸς γέγονεν, ἐξ οὗ δὴ ἅπαντα ὀλίγου ἐδέησε τὰ ἀνθρώπεια ἐξίτηλα εἶναι... Οὐ γὰρ ἐπὶ μέρους τῆς γῆς οὐδὲ ἀνθρώπων τισὶ γέγονεν οὐδέ τινα ὥραν τοῦ ἔτους ἔσχεν, ὅθεν ἂν καὶ σοφίσματα αἰτίας εὐρέσθαι δυνατὰ εἶη, ἀλλὰ περιεβάλλετο μὲν τὴν γῆν σύμπασαν, βίους δὲ ἀνθρώπων ἅπαντας ἔβλαψε, καίπερ ἀλλήλων ἐς τοῦναντίον παρὰ πολὺ διαλλάσσοντας, οὔτε φύσεώς τινος οὔτε ἡλικίας φεισάμενον... Ἀρξαμένη δὲ αἰὲ ἐκ τῆς παραλίας ἡ νόσος ἦδε, οὕτω δὴ ἐς τὴν μεσόγειον ἀνέβαινε χώραν. δευτέρω δὲ ἔτει ἐς Βυζάντιον μεσοῦντος τοῦ ἥρος ἀφίκετο, ἔνθα καὶ ἐμοὶ ἐπιδημεῖν τινικαῦτα ξυνέβη... Ἡ μὲν οὖν νόσος ἐν Βυζαντίῳ ἐς τέσσαρας διῆλθε μῆνας, ἦκμασε δὲ ἐν τρισὶ μάλιστα. καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔθνησκον τῶν εἰωθότων ὀλίγω πλείους, εἶτα ἔτι μᾶλλον τὸ κακὸν ἦρετο, μετὰ δὲ ἐς πεντακισχίλιους ἡμέρῃ ἐκάστη ἐξικνεῖτο τὸ τῶν νεκρῶν μέτρον, καὶ αὖ πάλιν ἐς μυρίους τε καὶ τούτων ἔτι πλείους ἦλθε. τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῆς ταφῆς αὐτὸς ἕκαστος ἐπεμελεῖτο τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν νεκρῶν, οὓς δὴ καὶ ἐς ἀλλοτρίας θήκας ἐρρίπτουν ἢ λανθάνοντες ἢ βιαζόμενοι· ἔπειτα δὲ πάντα ἐν ἅπασι ξυνεταράχθη. δοῦλοί τε γὰρ ἔμειναν δεσποτῶν ἔρημοι, ἄνδρες τε τὰ πρότερα λίαν εὐδαίμονες τῆς τῶν οἰκετῶν ὑπουργίας ἢ νοσοῦντων ἢ τελευτηκότων ἐστέρηντο, πολλοὶ τε οἰκίαι παντάπασιν ἔρημοι ἀνθρώπων ἐγένοντο. διὸ δὴ ξυνέβη τισὶ τῶν γνωρίμων τῇ ἀπορίᾳ ἡμέρας πολλὰς ἀτάφοις εἶναι...</p>	<p>Εκείνον τον καιρό, εξαπλώθηκε επιδημία, από την οποία σχεδόν αφανίστηκε ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα... Δε συνέβη μόνο σε ἓνα μέρος τῆς γῆς οὔτε σε μερικούς ἀνθρώπους οὔτε σε συγκεκριμένη εποχὴ τοῦ ἔτους, για να εἶναι δυνατόν να βρεῖ κάποιος τὴν αἰτία, ἀλλὰ εξαπλώθηκε σε ὅλη τὴ γῆ καὶ ἔβλαψε τὴ ζωὴ ὅλων τῶν ἀνθρώπων, παρότι διαφέρουν πάρα πολὺ μεταξύ τους, χωρὶς να υπολογίζει οὔτε τὴ φύση οὔτε τὴν ἡλικία τοῦ καθενός... Αφοῦ ἐκδηλωνόταν πρῶτα στα παράλια μέρη, στη συνέχεια ἀνέβαινε στα μεσόγεια. Το δεύτερο ἔτος, στα μέσα τῆς ἀνοιξῆς, ἐφτάσε στο Βυζάντιο, ὅπου συνέβη να βρισκομαι καὶ ἐγώ... Ἡ ἐπιδημία λοιπὸν στο Βυζάντιο εἶχε διάρκεια τεσσάρων μηνῶν, ἀλλὰ στους τρεῖς μῆνες ἐφτάσε στην κορυφὴ τῆς. Κατ' ἀρχὰς πέθαιναν λίγο περισσότεροι ἀπ' ὅτι συνήθως, ἔπειτα το κακὸ αὐξήθηκε καὶ οἱ νεκροὶ ἐφτάσαν καθημερινὰ τους πέντε χιλιάδες, καὶ ἀργότερα τους δέκα χιλιάδες καὶ ἀκόμα περισσότερους. Στην ἀρχὴ καθένας φρόντιζε για τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν τῆς οικογένειάς του, τους οποίους μερικοὶ ἐρίχναν σε ξένους τάφους ἢ κρυφὰ ἢ διὰ τῆς βίας. Ἐπειτα επικράτησε ἀπόλυτο χάος. Οἱ δούλοι ἐμείναν χωρὶς ἀφέντες, ἀντρες που προηγουμένως ἦταν πολὺ εὐτυχεῖς στερήθηκαν τὴ φροντίδα τῶν υπηρετῶν τους, γιατί ἐκεῖνοι εἴτε ἀρρώστησαν εἴτε πέθαναν, καὶ πολλὰ σπίτια ἐρημώθηκαν τελείως. Μάλιστα, συνέβη κάποιοι να μείνουν για πολλὰς ἡμέρες ἀτάφοι, γιατί δεν εἶχαν γνωστοῦς...</p>
Δετοράκης, 41	

- ♦ Για τον Προκόπιο, βλ. ανωτέρω, αρ. 3. Στο απόσπασμα αυτό ο ιστορικός περιγράφει με συγκλονιστικές λεπτομέρειες την επιδημία βουβωνικής πανώλης που ἐπληξε το Βυζάντιο το 541 μ.Χ. Αξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀκρίβεια τῆς περιγραφῆς. Πρότυπο τοῦ Προκόπιου εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ λοιμοῦ τῆς Αθήνας ἀπὸ τον Θουκυδίδη (430 π.Χ.). Το ἀπόσπασμα προσφέρεται για ἀντιπαραβολὴ με το θουκυδίδειο πρότυπό του καὶ γενικότερα για σχολιασμό τῆς ἐπίδρασης που ἀσκήσε ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ ιστοριογραφία, καὶ ἐιδικότερα ο Θουκυδίδης, στους βυζαντινοὺς ιστορικούς.

15.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΝΕΑΡΑΙ	
<p>... οὐ τῆ πατρίῳ φωνῆ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτη δὴ τῆ κοινῆ καὶ ἐλλάδι, ὥστε ἄπασιν αὐτὸν εἶναι γνῶριμον διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἑρμηνείας.</p> <p>... τῆς μὲν τῆ Ἑλλήνων φωνῆ γεγραμμένης διὰ τὸ τῷ πλήθει κατάλληλον, τῆς δὲ τῆ Ῥωμαίων, ἥπερ ἔστι καὶ κυριωτάτη, διὰ τὸ τῆς πολιτείας σχῆμα.</p> <p>Δετοράκης, 30</p>	<p>...δεν γράψαμε τον νόμο στην πατροπαράδοτη γλώσσα, αλλά σε αυτή την κοινή ελληνική, για να γίνει γνωστός σε όλους, επειδή είναι εύκολο να τον καταλάβουν.</p> <p>...γραμμένης στην ελληνική γλώσσα, που είναι πιο κατάλληλη για τον λαό, και στη ρωμαϊκή γλώσσα, που είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους, σύμφωνα με τη θεσμική μορφή του πολιτεύματος.</p>

- ♦ Τα παραπάνω αποσπάσματα προέρχονται από τις εισηγητικές εκθέσεις των «Νεαρών», δηλαδή των νέων νόμων που εξέδωσε ο Ιουστινιανός (6ος αι.). Αποτελούν τεκμήρια του σταδιακού γλωσσικού εξελληνισμού του βυζαντινού κράτους.

16.

ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΝ	
<p>... Εὐχου μὴ ἔμπεσεῖν σε εἰς χεῖρας ἰατροῦ, εἰ καὶ σφόδρα ἔστιν ἐπιστήμων· εἴπῃ γάρ σοι τὰ μὴ δέοντα. καὶ εἰ ἔστιν ἡ ἀρρωστία σου μικρά, μεγαλύνει αὐτὴν ὑπέρογκα καὶ πολλοῦ, εἴπῃ, τιμήματος βοτάνων χρειαί σοι ἔστιν· πλὴν ἐγὼ σε ἰάσομαι... εἴπερ οὖν οὐ θέλῃς ἔμπεσεῖν εἰς χεῖρας ἰατρῶν, φαγῶν ἀρίστῳ εἰς κόρον, ἀπέχου δεῖπνων, καὶ οὐκ ὀχλήσει σε ὕλη ἐγκειμένη τῷ στομάχῳ σου. ἀλλὰ καὶ εἰ ἐπέλθῃ σοι ἀρρωστία, νήστευσον καὶ ἰαθήσῃ χωρὶς ἰατροῦ. Σκόπει δὲ πόθεν ἡ ἀρρωστία σοι προσέβαλεν· εἰ μὲν ἀπὸ ψύχους, θέρμανον σεαυτόν, εἰ δ' ἀπὸ γαστριμαργίας, ἐγκρατεύθητι, εἰ δ' ἀπὸ κόπου εἴτε ἡλίου, ἀναπαύθητι, καὶ ἔσῃ, μετὰ Θεόν, ἑαυτὸν ἰώμενος...</p> <p>Μπαμπινιώτης, 210-211</p>	<p>Να εύχεται να μην πέσεις στα χέρια γιατρού, ακόμα κι αν γνωρίζει πολύ καλά την τέχνη του. Θα σου πει αυτά που δεν πρέπει. Κι αν η αρρώστια σου είναι μικρή, θα την επιδεινώσει πάρα πολύ και θα σου πει ότι έχεις ανάγκη πολύ ακριβά βότανα· «όμως εγώ θα σε θεραπεύσω»... Αν λοιπόν δε θέλεις να πέσεις στα χέρια γιατρών, να τρως καλά το μεσημέρι και καθόλου τα βράδυ, και δε θα σε ενοχλήσουν οι τροφές που βρίσκονται στο στομάχι σου. Αλλά, ακόμα κι αν αρρωστήσεις, νήστευε και θα θεραπευτείς χωρίς γιατρό. Πρόσεχε από ποια αιτία σε προσεβαλε η αρρώστια. Αν είναι από ψύχος, ζέστανε τον εαυτό σου, αν είναι από το πολύ φαγητό, συγκρατήσου, αν είναι από κούραση ή από ηλίαση, ξεκουράσου και με τη βοήθεια του θεού θα γίνεις καλά...</p>

- ♦ Το στρατηγικό του Κεκαυμένου (11ος αι.) δε δίνει μόνο συμβουλές για θέματα πολεμικής τακτικής, αλλά και για διάφορα άλλα ζητήματα της κοινωνικής και οικογενειακής ζωής. Το απόσπασμα αυτό, που καταφέρεται εναντίον των γιατρών, μας επιτρέπει να ρίξουμε μια ματιά στην καθημερινότητα των Βυζαντινών.

17.

Ἰδοῦ τὸ ἔαρ τὸ γλυκὺ πάλιν ἐπανατέλλει
χαρὰν, ὑγείαν καὶ ζωὴν καὶ τὴν εὐημερίαν,
ἀνδραγαθίαν ἐκ θεοῦ τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων
καὶ νίκην θεοδώρητον κατὰ τῶν πολεμίων.

Μπαμπινιώτης, 151

- ♦ «Το τραγούδι της άνοιξης», που μάς διασώζει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (10ος αι.) στο *Περί βασιλείου τάξεως*, είναι ένα απλό λαϊκό τετράστιχο με ευχές για τους βασιλείς του Βυζαντίου. Οι μαθητές μπορούν εύκολα να το μεταφράσουν, διότι βρίσκεται πολύ κοντά στη νεότερη γλώσσα.

18.

<p>ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ ΑΧΡΙΔΟΣ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΕΝΔΟΞΩΝ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΩΝ ΙΕ΄ ΤΩΝ ΕΝ ΤΙΒΕΡΙΟΥΠΟΛΕΙ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ</p> <p>... Ἐγὼ δὲ ἔοικα ἀνθρώπῳ ἀντλοῦντι τῆ κοτύλη τὴν ἄβυσσον καὶ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ ἀριθμοῦντι καὶ σταγόνας ὑετοῦ καὶ ψάμμον παράλιον καὶ τὴν σκιὰν αὐτοῦ καταδιώκοντι καὶ μὴ καταλαμβανόμενῳ, ἀλλ’ εἰς κενὸν καὶ μάτην κοπιῶντι καὶ μηδὲν ὄνουμένῳ, ἀνόνητα μοχθοῦντι καὶ ἀτελέστατα ἴσον γὰρ τοιοῦτοις ἐπιχειρεῖν καὶ πειρᾶσθαι τῶν ἁγίων ἐφεξῆς διηγέσθαι τὰ θαύματα. Ἄλλ’ ἐγὼ μὲν ἐνταῦθα, πέρασ λαβὼν τοῦ λόγου, στήσομαι τὴν διήγησιν...</p> <p>Κατσαρός-Βλαχάκος, 376-378</p>	<p>ΘΕΦΥΛΑΚΤΟΥ ΑΧΡΙΔΟΣ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΕΝΔΟΞΩΝ ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΩΝ ΠΟΥ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝ ΣΤΗΝ ΤΙΒΕΡΙΟΥΠΟΛΗ</p> <p>... Εγώ βέβαια μοιάζω με άνθρωπο που προσπαθεί να αντλήσει την άβυσσο με το καυκί και να μετρήσει τα άστρα του ουρανού και τις σταγόνες της βροχής και την άμμο του γυαλού, και να κυνηγήσει τη σκιά του, και που δεν αντιλαμβάνεται, αλλά κοπιάζει στο κενό και άδικα και δεν ωφελεί σε τίποτε, γιατί κάνει πράγματα ανώφελα και ανεκπλήρωτα, με το να επιχειρεί να μιλήσει ισάξια για τέτοια πράγματα και να προσπαθεί να διηγηθεί συνεχώς τα θαύματα των αγίων. Εγώ λοιπόν εδώ τελειώνω τον λόγο μου και θα σταματήσω τη διήγησή...</p> <p>Μφρ. Βλαχάκος</p>
--	---

- ♦ Το εγκώμιο του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Θεοφύλακτου (11ος/12ος αι.) στους Δεκαπέντε Μάρτυρες της Τιβεριούπολης είναι παράδειγμα εκκλησιαστικού επαινετικού λόγου. Η γλώσσα του είναι επηρεασμένη από τον αττικισμό. Σε αυτό το απόσπασμα ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη ρητορική υπερβολή και έναν ρητορικό «κοινό τόπο» (δεν μπορεί κανείς να μετρήσει τα άστρα του ουρανού ή την άμμο του γυαλού), για να τονίσει ότι είναι αδύνατον να μπορέσει να διηγηθεί με επάρκεια τα θαύματα των αγίων. Η χρήση κοινών τόπων ήταν ένα από τα βασικά στοιχεία της ρητορικής παιδείας των Βυζαντινών.

19.

<p>ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΕΙΣ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ</p> <p>... Πρώτον μὲν δὴ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χώρας, ὡς περὶ πλείστου ποιητέα ὑμῖν, βραχέ' ἄττα μοι εἰρήσεται, οὐχ ὅτι μὴ καὶ αὐτοὺς ὑμᾶς περὶ ταύτης ἐπιμέλειαν ἔσπουδακότας ὀρώ, ἀλλ' αὐτοῦ γέ τοι τοῦ λόγου ἔνεκα ὡς διὰ τῶν δεόντων δὴ χωροῖη. Ἔσμέν γὰρ οὖν ὧν ἠγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἦ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ· Ἕλησι δὲ οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἧτις ἄλλη οἰκειότερα χώρα οὐδὲ μᾶλλον προσήκουσα ἢ Πελοπόννησός τε καὶ ὄση δὴ ταύτη τῆς Εὐρώπης προσεχῆς τῶν τε αὔ νήσων αἱ ἐπικείμενα... Συμπάσης δὲ ταύτης τῆς χώρας αὐτῆ Πελοπόννησος ὁμολογεῖται τὰ πρῶτά τε καὶ γνωριμώτατα ἐνεγκοῦσα τῶν Ἑλλήνων γένη, καὶ ἀπὸ ταύτης ὀρμώμενοι τὰ μέγιστα τε καὶ ἐνδοξότατα Ἕλληνες ἔργα ἀπεδείξαντο· καὶ μὲν δὴ καὶ τῆς μεγάλης ταυτησὶ πόλεως τῆς πρὸς Βοσπόρῳ, ἥπερ νῦν ὑμῖν βασιλείον ἔστι, τήνδε τὴν χώραν εἶη ἂν λογιζομένοις οἷον μητέρα τε καὶ ἀφορμὴν τινα ἰδεῖν, τοῦτο μὲν ἐπειδὴ Βυζάντιον οἱ προενοκηκότες Ἕλληνες τε καὶ Δωριεῖς, Δωριεῖς δὲ Πελοποννήσιοι περιφανῶς...</p> <p>Μπαλόγλου, 212-214</p>	<p>ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΣΤΟΝ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ ΓΙΑ ΤΙΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ</p> <p>...Κατὰ πρότον μεν βεβαίως θα πω λίγα για αυτή την χώρα, την οποία πρέπει ιδιαίτερα να φροντίζουμε, και αυτό όχι ότι δε βλέπω πως σεις ο ίδιος τη φροντίζετε με ιδιαίτερο ζήλο, αλλά για να συμβάλλω τα δέοντα. Γιατί εμείς, τους οποίους σεις κυβερνάτε και είσθε ηγεμόνες και βασιλείς, είμαστε Ἕλληνες στην καταγωγή, όπως μαρτυρεῖ και η γλώσσα και η πατροπαράδοτη παιδεία. Δεν μπορεί δε να βρεθεί οικειότερη χώρα για τους Ἕλληνες ούτε περισσότερο οικεία και συγγενής από την Πελοπόννησο, καθώς και από το τμήμα της Ευρώπης το οποίο γειτνιάζει με την Πελοπόννησο και από τις προσκείμενες νήσους... Απ' ὅλη δε αυτή τη χώρα ὁμολογεῖται ὅτι η Πελοπόννησος ἔδωσε τις πρώτες και πιο γνωστές φυλές, και ξεκινώντας απ' αυτήν ἐπράξαν οι Ἕλληνες τα μεγαλύτερα και ἐνδοξότερα ἔργα. Και αυτή μεν βεβαίως η μεγάλη πόλη του Βοσπόρου, η οποία είναι τώρα πρωτεύουσά σας, αυτή ἐδῶ τη χώρα ἔπρεπε καθώς τη σκέπτεται να τη βλέπει ως μητέρα και ἀφετηρία, ἐπειδὴ οι Ἕλληνες και Δωριεῖς ἦσαν οι πρώτοι κάτοικοι του Βυζαντίου. Δωριεῖς ἦσαν οι Πελοποννήσιοι με υπερηφάνεια...</p> <p>Μφρ. Μπαλόγλου</p>
---	--

- ♦ Ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (14ος/15ος αι.), πλατωνικός φιλόσοφος που ἔζησε στον Μυστρά, στον συμβουλευτικό λόγο του προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγο, μιλάει με υπερηφάνεια για την ελληνική καταγωγή του. Καθώς το κράτος συρρικνώνεται και περιορίζεται σε εδάφη της ελληνικής χερσονήσου, οι Βυζαντινοί αποκτούν σταδιακά ελληνική εθνική ταυτότητα και βλέπουν πλέον τους αρχαίους Ἕλληνες ως ἐνδοξους προγόνους.

20.

<p style="text-align: center;">ΝΙΚΗΤΑ ΣΤΗΘΑΤΟΥ ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ</p> <p>...Ἀμέλει καὶ διὰ μὲν τοῦ διανοητικοῦ αὐτῆς ἢ ψυχῆ ποιεῖται τὰς κρίσεις τῶν λογισμῶν καὶ τὰς ὁρμὰς πρὸς τὰς πράξεις τοῦ σώματος, λαμβάνει δὲ καὶ τὰς ἀφορμὰς ἀπὸ τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἀποφεύγει τὰς καλὰς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου διεξέρχεται τὰς γνώσεις καὶ ἐν σιωπῇ χειλέων τῶν ὄντων αὐτῶν ἐξετάζει τοὺς λόγους καὶ λόγον ὅλον παρ' ἑαυτῇ συντίθεται· διὰ γὰρ τοῦ ἐνδιαθέτου τούτου ἄνευ τινὸς ἐκφωνήσεως πολλάκις κὰν τοῖς ὄνειροις ἑαυτῇ λαλεῖ καὶ μεθ' ἑτέρων τινῶν διαλέγεται. Κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ λογικὸς ὁ ἄνθρωπος λέγεται...</p> <p>Πλεξίδης – Καλομπάτσος, 146-148</p>	<p>Και με το λογιστικό μεν μέρος της η ψυχή κρίνει τις σκέψεις και το αν τις ορμές του σώματος θα τις κάνει πράξη ή όχι, και γι' αυτά βασίζεται στην ορθή κρίση και έχει τη δυνατότητα να αποφεύγει τις κακές πράξεις. Με τη φιλοσοφική διάθεση δε και την ικανότητα στοχασμού ερευνά με λεπτομέρεια τις γνώσεις και σιωπηλά εξετάζει τους λόγους της ύπαρξης των όντων και, στο τέλος, κατασταλάζει και συνθέτει μέσα της ένα ολοκληρωμένο συμπέρασμα· διότι, με τη στοχαστική αυτή διάθεση, χωρίς καθόλου να μιλάει, πολλές φορές και στα όνειρα συνομιλεί με τον εαυτό της και, επίσης, κάνει διάλογο και με τους άλλους· γι' αυτό, άλλωστε, ο άνθρωπος λέγεται και λογικό ον.</p> <p>Μφρ. Καλομπάτσος</p>
--	---

- ♦ Στο απόσπασμα αυτό από τη φιλοσοφική πραγματεία του Νικήτα Στηθάτου *Περί Ψυχής* (11ος αι.), φαίνεται η επίδραση που άσκησε στη βυζαντινή φιλοσοφία και θεολογία η αρχαία ελληνική φιλοσοφία, και κυρίως ο πλατωνισμός και ο αριστοτελισμός.

21.

<p style="text-align: center;">ΙΩΑΝΝΗ ΜΑΥΡΟΠΟΔΟΣ, ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΝ</p> <p>Εἶπερ τινὰς βούλοιο τῶν ἀλλοτρίων τῆς σῆς ἀπειλῆς ἐξελέσθαι, Χριστέ μου, Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλοίό μοι· ἄμφω γὰρ εἰσὶ καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον τοῖς σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπεφυκότες. εἰ δ' ἠγνόησαν ὡς θεὸς σὺ τῶν ὅλων, ἐνταῦθα τῆς σῆς χρηστότητος δεῖ μόνον, δι' ἣν ἅπαντας δωρεὰν σώζεις θέλεις</p> <p>P. De Lagarde, Iohannis Euchaitorum, quae in codice Vaticano Graeco 676 Supersunt, Gottingen 1882, 24.</p>	<p>Αν βέβαια ήθελες κάποιους από τους ξένους να εξαίρεσεις, Χριστέ μου, από την απειλή σου, εξαίρεσε για χάρη μου τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχο· γιατί και οι δύο και στα λόγια και στις πράξεις έχουν βρεθεί πολύ κοντά στους δικούς σου νόμους.</p> <p>Κι αν δεν ήξεραν ότι εσύ είσαι ο Θεός των πάντων, εξαρτάται μόνο από τη δική σου χρηστότητα, με την οποία θέλεις να χαρίζεις σε όλους τη σωτηρία.</p>
---	--

- ♦ Στο επίγραμμα αυτό, ο Ιωάννης Μαυρόπουλος (11ος αι.), επίσκοπος Ευχαΐτων, παρακαλεί τον Θεό να σώσει τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχο! Κάνει εντύπωση η αγάπη που εκφράζει ένας ιεράρχης για τους αρχαίους συγγραφείς. Το απόσπασμα μπορεί να αποτελέσει τη βάση για να σχολιαστεί γενικότερα η σχέση των Βυζαντινών με τα αρχαία ελληνικά γράμματα και την αρχαία ελληνική σκέψη.

22.

<p>ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΝΥΣΣΗΣ</p> <p>Ἡρώτησας, λογιώτατε ἀδελφέ, τίνες τε καὶ πόσοι τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας πρὸς τὴν τέχνην τοῦς οἰκείους λόγους ἀπέξεσαν, καὶ εἰ ἀξιολογώτατοί εἰσι τοῖς περὶ Λυσίαν καὶ Δημοσθένην διαμιλληθῆναι... Φημί γοῦν πρὸς ὃ πυνθάνη ἀποκρινόμενος, ὅτι πολὺς μὲν καὶ ὁ ἡμέτερος κύκλος ὁπόσοι τὴν εὐγλωττίαν ἐζήλωσαν· τέσσαρας δὲ τοῦ σύμπαντος χοροῦ τίθημι κορυφαίους· τὴν σάλπιγγα τῆς θεολογίας, Γρηγόριον, καὶ τὸν ἑταῖρον καὶ μέγαν Βασίλειον, καὶ τὸν ἕκ τῶν αὐτῶν σπερμάτων αὐτῶ φύντα Γρηγόριον, καὶ τὴν χρυσοῦν λύραν τοῦ πνεύματος. Τοῦτων γὰρ ἕκαστος αὐτάρκης ὄτω δὴ βούλει τῶν παρ' Ἑλλησι σοφιστευσάντων παραβαλεῖν· οὐχ ὡς ἑκάστου πᾶσι πάντας ὑπερβαλόντος, ἀλλὰ τὰ μὲν μέρεσι τισὶν ἀμιλλωμένου πρὸς ἕκαστον τῶν παρ' ἐκείνοις εὐδοκμησάντων, τὰ δὲ κατόπιν ἐλθόντος (δεῖ γὰρ τάληθές λέγειν), τοῖς δὲ πλείοσι καὶ παραδραμόντος...</p> <p>P.G. 122, 901-908</p>	<p>Με ρώτησες, λογιώτατε ἀδελφέ, ποιοι καὶ πόσοι ἀπὸ τοὺς δικούς μας φιλοσόφους ἐπιμελήθηκαν με τὴ (ρητορική) τέχνη τοὺς λόγους τοὺς, καὶ ἀν εἶναι τόσο ἀξιόλογοι, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ συναγωνισθοῦν τὸν Λυσία καὶ τὸν Δημοσθένη... Ὑποστηρίζω λοιπὸν, ἀπαντώντας σε αὐτὸ που ζητᾶς νὰ πληροφορηθεῖς, ὅτι εἶναι μέγας καὶ ὁ δικός μας κύκλος ὅσων ἐπιδίωξαν τὴν εὐγλωττία. Ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν ομάδα, τέσσερις θεωρῶ κορυφαίους: τὴ σάλπιγγα τῆς θεολογίας Γρηγόριο, τὸν φίλο τοῦ Μέγα Βασίλειο, τὸν Γρηγόριο που γεννήθηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους γονεῖς, καὶ τὴ χρυσοῦν λύρα τοῦ πνεύματος. Καθένας ἀπὸ αὐτοὺς μπορεῖ ἀπὸ μόνος του νὰ συγκριθεῖ με ὅποιον θέλεις ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς τῶν Ἑλλήνων. Ὅχι ἐπειδὴ καθένας τοὺς ξεπερνᾶ ὅλους σε ὅλα, ἀλλὰ ἐπειδὴ σε ἄλλα σημεία συναγωνίζεται καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς που ξεχώρισαν μεταξύ τῶν Ἑλλήνων, σε ἄλλα σημεία υπολείπεται (γιατὶ πρέπει νὰ λέμε τὴν ἀλήθεια), στα περισσότερα ὁμως τοὺς ξεπερνᾶ...</p>
--	---

- ♦ Στην πραγματεία αυτή, που είναι γραμμένη με μορφή επιστολής, ο Μιχαήλ Ψελλός (11ος αι.) συγκρίνει τη γλώσσα και το ύφος του Γρηγορίου Θεολόγου, του Μεγάλου Βασιλείου, του Γρηγορίου Νύσσης και του Ιωάννη Χρυσοστόμου με τους κλασικούς ρήτορες. Το απόσπασμα αποτελεί άλλο ένα τεκμήριο της επίδρασης των κλασικών ρητόρων στα βυζαντινά γράμματα.

23.

<p>ΑΓΑΠΗΤΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ, ΕΚΘΕΣΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΠΑΡΑΙΝΕΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ</p> <p>...Ἡγοῦ τούτους εἶναι φίλους ἀληθεστάτους, μὴ τοὺς ἐπαινοῦντας ἅπαντα τὰ παρὰ σοῦ λεγόμενα, ἀλλὰ τοὺς κρίσει δικαίᾳ πάντα πράττειν σπουδάζοντας, καὶ συνηδομένους μὲν ἐπὶ τοῖς χρηστοτέροις, ἐπισυγνάζοντας δὲ ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις. Οὔτοι γὰρ ὄντως ἀψευδεστάτης φιλίας δεικνύουσι τεκμήριον...</p> <p>...Ὁ μεγάλης ἐξουσίας ἐπιλαβόμενος, τὸν δοτῆρα τῆς ἐξουσίας μιμείσθω κατὰ δύναμιν· εἰ γὰρ πῶς τὴν εἰκόνα φέρει τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ κατέχει τὴν ἐπὶ πάντων ἀρχήν, ἐν τούτῳ δὴ μάλιστα τὸν Θεὸν μιμήσεται, ἐν τῷ μηδὲν ἡγεῖσθαι τοῦ ἔλεειν προτιμώτερον...</p> <p>P.G. 86, 1164-1176</p>	<p>Να θεωρεῖς ἀληθινούς φίλους ὄχι αὐτοὺς που ἐπαινοῦν ὅλα ὅσα λες, ἀλλὰ αὐτοὺς που προσπαθοῦν να κάνουν τα πάντα με δίκαιη κρίση, και χαίρονται μαζί σου για τα καλά, ενώ λυποῦνται μαζί σου για τα αντίθετα. Αὐτοὶ πράγματι ἀποδεικνύουν τὴν εὐλικρινέστατη φιλία τους...</p> <p>... Αὐτὸς που ἔχει ἀποκτήσει μεγάλη ἐξουσία, να μιμείται ὅσο μπορεῖ αὐτὸν που του ἔδωσε τὴν ἐξουσία. Αν, κατὰ κάποιον τρόπο, φέρει τὴν εἰκόνα του παντοδύναμου Θεοῦ, και χάρη σ' αὐτὸν διοικεῖ τα πάντα, σε αὐτὸ ακριβῶς να μιμηθεῖ τὸν Θεό, δηλαδή στο ὅτι δε θεωρεῖ τίποτα προτιμώτερο ἀπὸ τὸ ἔλεος.</p>
---	---

- ♦ Ο Αγαπητὸς Διάκονος (6ος αι.) ἀπευθύνει ἕναν παραινετικὸ λόγὸ πρὸς τὸν αυτοκράτορα Ἰουστινιανό. Το κείμενο ἀνήκει στο εἶδος τῶν βυζαντινῶν «κατόπτρων ἡγεμόνος», που ἔδιναν συμβουλές στους βασιλεῖς για χρηστὴ και ἀποτελεσματικὴ διοίκηση.

24.

ANNHΣ THΣ KOMNHNHΣ AΛEΞIAΣ	
<p>Ῥέων ὁ χρόνος ἀκάθεκτα καὶ αἰεὶ τι κινούμενος παρασύρει καὶ παραφέρει πάντα τὰ ἐν γενέσει καὶ ἐς βυθὸν ἀφανείας καταποντοῖ ὅπου μὲν οὐκ ἄξια λόγου πράγματα, ὅπου δὲ μεγάλα τε καὶ ἄξια μνήμης, καὶ τὰ τε ἄδηλα φύων κατὰ τὴν τραγωδίαν καὶ τὰ φανέντα ἀποκρυπτόμενος. Ἄλλ' ὁ γε λόγος ὁ τῆς ἱστορίας ἔρυμα καρτερώτατον γίνεται τῷ τοῦ χρόνου ρεύματι καὶ ἴσθησι τρόπον τινὰ τὴν ἀκάθεκτον τούτου ῥοὴν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ γινόμενα πάντα, ὅποσα ὑπερέλιφε, ξυνέχει καὶ περισφίγγει καὶ οὐκ ἔῃ διολισθαίνειν εἰς λήθης βυθοῦς. Ταῦτα δὲ διεγνωκυῖα ἐγὼ Ἄννα, θυγάτηρ μὲν τῶν βασιλέων Ἀλεξίου καὶ Εἰρήνης, πορφύρας τιθήνημά τε καὶ γέννημα, οὐ γραμμάτων οὐκ ἄμοιρος, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπουδακυῖα καὶ ῥητορικῆς οὐκ ἀμελετήτως ἔχουσα καὶ τὰς Ἀριστοτελικὰς τέχνας εὖ ἀναλεξαμένη καὶ τοὺς Πλάτωνος διαλόγους καὶ τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς τετρακτύος τῶν μαθημάτων πυκάσασα ... βούλομαι διὰ τῆσδέ μου τῆς γραφῆς τὰς πράξεις ἀφηγήσασθαι τούμοῦ πατρὸς οὐκ ἀξίας σιγῆ παραδοθῆναι οὐδὲ τῷ ρεύματι τοῦ χρόνου παρασυρῆναι καθάπερ εἰς πέλαγος ἀμνημοσύνης, ὅσας τε τῶν σκήπτρων ἐπειλημμένος κατεπράξατο καὶ ὅσας πρὸ τοῦ διαδήματος ἔδρασεν ἑτέροις βασιλεῦσιν ὑπηρετούμενος...</p> <p>el.wikisource.org/wiki/Αλεξιάς/Προοίμιο</p>	<p>Ακάθεκτος κυλώντας ο χρόνος και συνεχώς κινούμενος, παρασύρει και παραλλάζει τα πάντα και τα καταποντίζει στον βυθό της αφάνειας, πότε πράγματα ανάξια λόγου και πότε μεγάλα και αξιομνημόνευτα και, κατά την τραγωδία, φέρνει στο φως τα άδηλα και κρύβει τα φανερά. Αλλά ο λόγος της ιστορίας γίνεται εμπόδιο πανίσχυρο για το ρεύμα του χρόνου και σταματάει κατά κάποιον τρόπο την ακάθεκτη ροή του, κι απ' όσα συμβαίνουν μέσα σ' αυτόν, συγκρατεί και περισφίγγει όλα όσα επιπλέουν και δεν τ' αφήνει να βυθιστούν στη λήθη. Έχοντας διαπιστώσει αυτά, εγώ η Άννα, κόρη των βασιλέων Αλεξίου και Ειρήνης, γέννημα και θρέμμα της πορφύρας, όχι άμοιρη γραμμάτων, αλλά έχοντας σπουδάσει σε βάθος τα ελληνικά και έχοντας μελετήσει τη ρητορική και έχοντας διαβάσει καλά τις αριστοτελικές τέχνες και τους διαλόγους του Πλάτωνα και έχοντας περιβάλει τον νοου με τα μαθήματα της τετρακτύος... θέλω με αυτό το έργο μου να αφηγηθώ τις πράξεις του πατέρα μου, που δεν αξίζει να παραδοθούν στη σιωπή ούτε να παρασυρθούν από το ρεύμα του χρόνου στο πέλαγος της λήθης, όσες έκανε αφού είχε λάβει τα σκήπτρα και όσες έκανε πριν φορέσει το στέμμα, υπηρετώντας άλλους βασιλιάδες...</p>

- ♦ Η Άννα Κομνηνή (11ος/12ος αι.), κόρη του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού, καταγράφει στην *Αλεξιάδα* την ιστορία του πατέρα της. Η γλώσσα του κειμένου είναι αττικίζουσα. Και στο προοίμιο αυτό φαίνεται η πεποίθηση των Βυζαντινών ιστοριογράφων ότι η ιστορία διασώζει από τη λήθη τα έργα των ανθρώπων. Η Άννα Κομνηνή είναι σπάνια περίπτωση εξαιρετικά μορφωμένης γυναίκας στο Βυζάντιο. Το απόσπασμα παρέχει επίσης πληροφορίες για το πρόγραμμα και τα αντικείμενα της βυζαντινής εκπαίδευσης.

25.

<p>ΣΤΙΧΟΙ ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΥΡΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥ ΧΩΝΙΑΤΟΥ ΕΠΙ ΤΗ ΑΡΧΕΤΥΠΩ ΑΝΙΣΤΟΡΗΣΕΙ ΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ</p> <p>Φεῦ! οἷα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω. Οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας που βλέπω, κόνιν δὲ λυπρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν. Ποῦ νῦν τὰ σεμνὰ, τλημονεστάτη πόλις; Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατάλληλα μύθοις, δίκαι, δικασταί, βήματα, ψῆφοι, νόμοι, δημηγορίαί (τε) πειθανάγκη ῥητόρων, βουλαί, πανηγύρεις τε καὶ στρατηγίαι τῶν πεζομάχων ἅμα καὶ τῶν ναυμάχων, ἢ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος. Ὅλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηναίων τὸ κλέος· γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδῃ. Συγγνωστός οὐκοῦν, εἴπερ οὐκ ἔχων βλέπειν τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀοίδημον πόλιν, ἴνδαλμα ταύτης γραφικὸν ἔστησάμην.</p> <p>N. B. Τωμαδάκης, Σύλλαβος Βυζ. Μελετῶν καὶ Κειμένων, Αθήνα 1961, 378-379.</p>	<p>Αλίμονο, τι παθαίνω, και λέγω και γράφω! Ενώ κατοικῶ στην Αθήνα, την Αθήνα δε βλέπω, ελεεινή σκόνη και κενότητα. Πού είναι τώρα τα άξια σεβασμού, δυστυχισμένη πόλη; Χαμένα όλα και κατάλληλα για μύθους, οι δίκες, οι δικαστές, τα βήματα, τα ψηφίσματα, οι νόμοι, οι δημηγορίες και η πειθῶ των ρητόρων, οι βουλές, οι πανηγύρεις και οι στρατηγίες του πεζικού και του ναυτικού, η κάθε είδους τέχνη, η δύναμη των λόγων. Έχει χαθεί ὅλη η δόξα της Αθήνας· οὔτε ένα αμυδρό γνώρισμά της δεν μπορεί κανείς να δει. Συγγνώμη λοιπόν, αφού δεν μπορώ να δω τη φημισμένη πόλη της Αθήνας, ἔστησα ένα ομοίωμα με τη γραφή μου.</p>
---	--

- ♦ Ο Μιχαήλ Χωνιάτης (12ος/13ος αι.), μητροπολίτης Αθηνών, θρηνεί στο ποίημα αυτό για την παρακμή της Αθήνας. Το ποίημα αποπνέει αγάπη και θαυμασμό για την ελληνική αρχαιότητα από έναν εκκλησιαστικό άνδρα! Πρβλ. και το ποίημα του Ιωάννη Μαυρόποδα για τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχο. Ενδιαφέροντα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από τη σύγκριση της Αθήνας ως ένδοξου πνευματικού κέντρου της ύστερης αρχαιότητας και των πρωτοβυζαντινών χρόνων με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η πόλη τον 12ο αιώνα.

26.

<p>ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ</p> <p>...οὔτε γοῦν πρὸς χάριν οὔτε πρὸς φθόνον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὐνοίαν συγγράφειν χρεῶν ἔστι τὸν συγγράφοντα, ἀλλ' ἰστορίας μόνον χάριν καὶ τοῦ μὴ λήθης βυθῶ, ἦν ὁ χρόνος οἶδε γεννᾶν, παραδοθῆναι τὰ ὑπὸ τινων γεγενημένα, εἴτ' ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα τυγχάνοιεν. ἀρχὴ δὲ ἡμῖν γενέσθω ἡ τῆς Κωνσταντίνου πόλεως ἄλωσις, οὕτω τοι περιφανῆς καὶ γνώριμος οὔσα σύμπασιν ὡς μὴδὲ ἔν εἶναι τῶν ἔθνῶν, ὃ μὴ ταύτην ἐγνώρισεν...</p> <p>Σπυρόπουλος, 74-76</p>	<p>...Ο συγγραφέας οφείλει να γράφει όχι με κίνητρο την ευγνωμοσύνη ή τον φθόνο, ούτε για να εκδηλώσει το μίσος του ή να ευνοήσει κάποιους, αλλά μόνο για χάρη της ιστορικής αλήθειας και για να μην καταποντιστούν στα βάθη της λήθης, την οποία η πάροδος του χρόνου ξέρει να προκαλεί, τα όσα έπραξαν ορισμένοι είτε καλά είτε άθλια έτυχε να είναι. Αρχή λοιπόν της εξιστόρησής μας ως γίνεται η άλωση της Κωνσταντινούπολης, η οποία είναι τόσο φημισμένη και πασίγνωστη, ώστε δεν υπάρχει ούτε ένας λαός που να μην τη γνώρισε...</p> <p>Μφρ. Σπυρόπουλος</p>
---	---

- ♦ Ο Γεώργιος Ακροπολίτης (13ος αι), στο έργο του *Χρονική Συγγραφή*, καταγράφει την ιστορία της περιόδου της Λατινοκρατίας (1204-1261). Άλλος ένας Βυζαντινός ιστοριογράφος διατυπώνει στο προοίμιο του έργου του την άποψη ότι η ιστορία πρέπει να υπηρετεί την αλήθεια και να διασώζει από τη λήθη τα έργα των ανθρώπων. Η ιστοριογραφία είναι ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα των βυζαντινών γραμμάτων, διότι οι Βυζαντινοί ιστορικοί, με αξιοσημείωτη συνέπεια, παραλαμβάνουν τη σκυτάλη ο ένας από τον άλλον σε μια σχεδόν αδιάσπαστη συνέχεια ιστορικής καταγραφής περίπου χιλίων ετών!

27.

<p style="text-align: center;">ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ</p> <p>...Καὶ ῥητόρων δὲ τὴν περὶ τὸ ψεύδεσθαι τέχνην οὐ μμησόμεθα. Οὐτε γὰρ ἐν δικαστηρίοις, οὐτ' ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσιν ἐπιτήδειον ἡμῖν τὸ ψεῦδος, τοῖς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν καὶ ἀληθῆ προελομένοις τοῦ βίου, οἷς τὸ μὴ δικάζεσθαι νόμῳ προστεταγμένον ἔστιν. Ἄλλ' ἐκεῖνα αὐτῶν μᾶλλον ἀποδεξόμεθα, ἐν οἷς ἀρετὴν ἐπήνεσαν, ἢ πονηρίαν διέβαλον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθέων τοῖς μὲν λοιποῖς ἄχρι τῆς εὐωδίας ἢ τῆς χροᾶς ἔστιν ἡ ἀπόλαυσις, ταῖς μελίτταις δ' ἄρα καὶ μέλι λαμβάνειν ἀπ' αὐτῶν ὑπάρχει, οὕτω δὴ κἀναναῦθα τοῖς μὴ τὸ ἥδὺ καὶ ἐπίχαρι μόνον τῶν τοιούτων λόγων διώκουσιν ἔστι τινὰ καὶ ὠφέλειαν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἀποθέσθαι. Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖνα τε γὰρ οὐτε ἅπασι τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὐτε μὴν οἷς ἂν ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν· ἡμεῖς τε, ἦν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκείον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον...</p> <p>users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/basil_the_great_de_legendis_gentilium_libris.htm</p>	<p style="text-align: center;">ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ, ΠΩΣ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΑΝ ΝΑ ΩΦΕΛΗΘΟΥΝ ΑΠΟ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ</p> <p>...Επίσης, δε θα μιμηθούμε τους ρήτορες στην τέχνη του ψεύδους. Διότι το ψέμα δεν είναι ωφέλιμο ούτε στα δικαστήρια ούτε στις άλλες πράξεις, για μας που επιλέξαμε τον σωστό κι αληθινό δρόμο της ζωής, για μας για τους οποίους έχει καθοριστεί με νόμο να μη συμμετέχουμε σε δίκες. Από αυτά θα αποδεχτούμε μόνο εκείνα τα χωρία στα οποία επαινούν την αρετή και κατηγορούν την κακία. Όπως για τους υπόλοιπους η απόλαυση των λουλουδιών φτάνει μόνο μέχρι το άρωμα και το χρώμα, ενώ οι μέλισσες μπορούν να παίρνουν από αυτά και το μέλι, έτσι κι εδώ, όσοι δεν επιζητούν σε τέτοιους λόγους μόνο τη γλυκύτητα και την ευχαρίστηση, μπορούν ν' αποκομίσουν και κάποια ωφέλεια για την ψυχή τους. Πρέπει, λοιπόν, αυτούς τους λόγους να τους μελετούμε ακολουθώντας το παράδειγμα των μελισσών. Εκείνες δεν πετούν σε όλα τα λουλούδια, ούτε προσπαθούν να πάρουν τα πάντα από τα λουλούδια στα οποία θα καθίσουν, αλλά, αφού πάρουν όσο χρειάζεται για τη δουλειά τους, αφήνουν το υπόλοιπο. Έτσι κι εμείς, αν είμαστε συνετοί, αφού πάρουμε από αυτά ό,τι μας είναι οικείο και συγγενές με την αλήθεια, θα προσπεράσουμε το υπόλοιπο...</p>
--	--

- ♦ Σε αυτή την πραγματεία, ο Μέγας Βασίλειος (4ος αι.) συμβουλεύει τους νέους σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να προσεγγίζουν τους αρχαίους συγγραφείς και προσπαθεί να συμβιβάσει τα διδάγματα της νέας θρησκείας με την αρχαία πνευματική κληρονομιά. Παρά την επιφυλακτική και, σε ορισμένα σημεία, επικριτική στάση του για τους αρχαίους συγγραφείς, το έργο δείχνει την επιρροή που άσκησε η αρχαία γραμματεία στην παιδεία των Βυζαντινών. Εξάλλου, η αναλογία που χρησιμοποιεί (εικόνα της μέλισσας) προέρχεται από τον λόγο *Προς Δημόνικον* του Ισοκράτη.

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Παράδειγμα 1ο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος

«Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας»

Δημιουργός

Κωνσταντίνος Π. Μπέλης

Τάξη

Γ' Γυμνασίου

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση μπορεί να συνδεθεί γόνιμα με τη Νεοελληνική Γλώσσα, τη Νεοελληνική Λογοτεχνία, τα Καλλιτεχνικά, την Πληροφορική, την Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Επιπλέον υπάρχει συμβατότητα με το ΠΣ. Ειδικότερα, αναφορικά με τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκονται:

- να μάθουν για την οργάνωση του νεοελληνικού κράτους από τον Ιωάννη Καποδίστρια
- να αποτιμούν το έργο του
- να προσδιορίζουν τα αίτια της αντίδρασης στην προσπάθεια αυτή

Χρονική διάρκεια

Μία (1) διδακτική ώρα

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ-ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Το προτεινόμενο διδακτικό σενάριο στην ενότητα *Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας* επιχειρεί να εφαρμόσει, εν είδει παραδείγματος, τη διδακτική μεθοδολογία που προτείνεται στα νέα ΠΣ για το μάθημα της Ιστορίας στο Γυμνάσιο. Το παρελθόν του πρώτου κυβερνήτη, η καταγωγή, η σταδιοδρομία, η θέση του στο διεθνές στερέωμα, ο λιτός τρόπος ζωής του, η εμπλοκή του στα πολιτικά πράγματα της πατρίδας, οι επιλογές του αναφορικά με την εξωτερική πολιτική και τη διαχείριση των μεγάλων εσωτερικών ζητημάτων (εκπαίδευση, οικονομία, διοίκηση, στρατός) αλλά και η ίδια η δολοφονία του αποτελούν διδακτική πρόκληση.

Το σενάριο εστιάζει επιλεκτικά σε μερικά από τα σημαντικότερα ζητήματα της καποδιστριακής περιόδου, λαμβάνοντας υπόψη τόσο αντικειμενικούς παράγοντες, όπως η ηλικία των μαθητών/-τριών και τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όπως αυτά προσδιορίζονται στο ΠΣ, όσο και τις δυνατότητες που μπορούν ενίοτε οι εκπαιδευτικοί να εκμεταλλευτούν, ανάλογα με τις διαθέσιμες υλικολογικές υποδομές και άλλων ιδιαίτερων παραγόντων, εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η εκπαιδευτική πράξη. Υπό αυτή την έννοια το παρόν διδακτικό σενάριο αποτελεί πρόταση ενδεικτική, πάντα επιδεκτική προσαρμογής στις εκάστοτε αντικειμενικές συνθήκες.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Η διδακτική αξιοποίηση της συγκεκριμένης ενότητας εκκινεί από την πρότερη αφομοιωμένη γνώση (βλ. Θεματική Ενότητα: *Η ελληνική επανάσταση και τα επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα*, και ιδιαίτερα το κεφάλαιο: *Πολιτειακή οργάνωση των επαναστατημένων Ελλήνων*). Η καποδιστριακή περίοδος (1828-1831) αποτελεί ένα κρίσιμο μεταβατικό στάδιο ανάμεσα στο τέλος της Επανάστασης του 1821 και τη διαμόρφωση των όρων ζωής (σύνορα και βαθμός ανεξαρτησίας) του νεότευκτου ελληνικού κράτους. Η αφομοίωση της προηγούμενης ιστορικής γνώσης σε συνδυασμό με την απαιτούμενη εξοικείωση στη χρήση του διαδικτύου μπορούν να οδηγήσουν στην πρόσληψη του νέου μαθήματος με όρους ανακαλυπτικής και διερευνητικής μάθησης.

4. ΣΚΟΠΟΣ-ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ως προς τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται ειδικότερα:

Σε επίπεδο γνώσεων

- να γνωρίσουν τις αντικειμενικές δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ο Ι. Καποδίστριας
- να γνωρίσουν την εκπαιδευτική, οικονομική πολιτική που ακολούθησε
- να κατανοήσουν τις δυσκολίες που αντιμετώπισε ιδιαίτερα στη χάραξη εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής
- να γνωρίσουν τα αποτελέσματα της εξωτερικής πολιτικής που χάραξε
- να μάθουν τις συνθήκες του θανάτου του και τις συνέπειές του

Σε επίπεδο δεξιοτήτων

- να εξοικειωθούν με τη χρήση και επεξεργασία ιστορικών πηγών και πολυτροπικών κειμένων
- να καλλιεργήσουν ιστορικό αφηγηματικό λόγο
- να χρησιμοποιούν μέσω των ΤΠΕ σύγχρονα διδακτικά εργαλεία (ψηφιακές θεματικές πύλες, μαθησιακά αντικείμενα κ.λπ.)

Σε επίπεδο στάσεων

- να αναπτύξουν συνεργατική συμπεριφορά και υπευθυνότητα
- να συνειδητοποιήσουν τη συνθετότητα των ιστορικών ζητημάτων τόσο ως προς τις αιτίες των γεγονότων που τα καθορίζουν και ως προς τις συνέπειες αυτών
- να εκτιμήσουν την αξία κατανόησης και της συναίνεσης στην επίλυση των σύνθετων και συχνά συγκρουσιακών-κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Το παρόν διδακτικό σενάριο προτείνεται να εφαρμοστεί στο εργαστήριο Η/Υ του σχολείου ή, εφόσον έχει δημιουργηθεί, στο εργαστήρι Ιστορίας. Στην περίπτωση που χρησιμοποιηθεί ψηφιακό υλικό και ο/η εκπαιδευτικός επιθυμεί να αναθέσει εργασίες στη βάση της ιστορικής έρευνας (πλοήγηση στο διαδίκτυο κατόπιν υπόδειξης αξιόπιστων και εγκεκριμένων πηγών πληροφόρησης), τότε η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών με σύνδεση στο διαδίκτυο (ένας για κάθε ομάδα) είναι απαραίτητη. Ένας/Μία μαθητής/-τρια επωμίζεται τότε τον ρόλο του πλοηγού, ο/η δεύτερος/-η αναλαμβάνει να καταγράψει τα ευρήματα της ομάδας, ο/η τρίτος/-η και ο/η τέταρτος/-η να συνθέσουν τις πληροφορίες που καταγράφηκαν, και ο/η πέμπτος/-η να παρουσιάσει το έργο της ομάδας στην ολομέλεια. Εναλλακτικά, σε περίπτωση αδυναμίας χρήσης υπολογιστή η διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών πηγών από τον/την εκπαιδευτικό μπορεί να γίνει με έντυπο υλικό.

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η μεθοδολογία του συγκεκριμένου σεναρίου στηρίζεται αφενός στην ομαδοσυνεργατική διδασκαλία που στοχεύει στην ανακαλυπτική/διερευνητική μάθηση και αφετέρου στην εμπλουτισμένη διδασκαλία, όπου ο/η εκπαιδευτικός-εμπνευστής παρέχει αρχικά το προς εξέταση εκπαιδευτικό υλικό (ιστορικές πηγές ή άλλο πληροφοριακό υλικό) στους/στις μαθητές/-τριες.

Επιχειρείται πολυεπίπεδη παρουσίαση και επεξεργασία της διδακτικής ενότητας με τη συνδρομή επαρκούς και πολυτροπικού διδακτικού υλικού, προσαρμοσμένη στην ηλικία των μαθητών/-ιών και τις ιδιαιτερότητες της κάθε τάξης. Βασικός άξονας είναι η διδακτική αξιοποίηση ιστορικών πηγών και μαθησιακών αντικειμένων (βλ. *Φωτόδεντρο*). Για τον λόγο αυτό, επιλέγονται πηγές (πρωτογενείς και δευτερογενείς, εικόνες, πολυτροπικά κείμενα) και εν συνεχεία, με κατάλληλα ερωτήματα, επιδιώκεται η ανάκληση της προηγούμενης γνώσης, η σύνθεση με τη νέα, η εξαγωγή συμπερασμάτων και η ενεργοποίηση της κρίσης των μαθητών/-τριών. Σε αυτή την κατεύθυνση, για τη διδακτική αξιοποίηση και τον εμπλουτισμό των διδακτικών προτάσεων, προτείνεται η δημιουργική αξιοποίηση του ΠΣ (βλ. τις αντίστοιχες στην ενότητα *Ενδεικτικές δραστηριότητες*).

Η αφήγηση από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα μπορεί να παρέχει με συντομία και ακρίβεια τις απαραίτητες πληροφορίες για την ενεργοποίηση και τον προβληματισμό των μαθητών/-τριών και να κινησει το ενδιαφέρον τους. Επίσης, ο/η διδάσκων/-ουσα χρησιμοποιεί γραπτές πηγές, υλικά και άυλα κατάλοιπα, οπτικοακουστικά μέσα, το διαδίκτυο, συναφή λογισμικά και ιστορικές αφηγήσεις. Εναλλακτικά, μπορεί να εφαρμόσει και ενεργητικές διδακτικές τεχνικές και βιωματικές δράσεις, όπως η δραματική αναπαράσταση ιστορικών σκηνών, η επιτόπια έρευνα, οι επισκέψεις σε αρχαιολογικούς-ιστορικούς χώρους, σε μουσεία, σε αίθουσες τέχνης. Στο πλαίσιο των ομάδων οι μαθητές/-τριες μαθαίνουν να μελετούν, να επεξεργάζονται το ιστορικό υλικό και να αξιοποιούν τις Νέες Τεχνολογίες, γεγονός που συμβάλλει στην προώθηση της ιστορικής μάθησης και στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης.

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Αφόρμηση (5 λεπτά)

Προτείνεται σύντομη ανάκληση της προηγούμενης γνώσης από τη Θεματική Ενότητα *Η ελληνική επανάσταση και τα επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα* σύνδεση με έμφαση στον ελληνικό αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας. Ακολουθεί προβολή-παρουσίαση χρονογραμμής-ιστοριογραμμής (<https://capodistriasmuseum.com/ioannis-capodistrias/>) σχετικά με τον βίο του Ι. Καποδίστρια και εστίαση στην περίοδο που διετέλεσε κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831).

Δημιουργία ομάδων και ανάθεση έργου στα μέλη της κάθε ομάδας (5 λεπτά)

Δημιουργούνται πέντε ομάδες από πέντε (εν προκειμένω) ή έξι μέλη (δεδομένου ότι πλέον οι σχολικές τάξεις του Γυμνασίου έχουν συνήθως άνω των είκοσι πέντε μαθητών/-τριών). Σε κάθε ομάδα επιλέγουμε να συμμετάσχει και ένας/μία μαθητής/-τρια με χαμηλές επιδόσεις, έτσι ώστε να ενισχύσουμε και τη δική του/της αυτοεκτίμηση, αλλά και για να εφαρμόσουμε την αρχή της ανομοιογένειας που πρέπει να χαρακτηρίζει την ομαδοσυνεργατική μάθηση και τις αρχές της διαφοροποιημένης διδασκαλίας. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει μία συγκεκριμένη αποστολή, διάρκειας περίπου 15 λεπτών, η οποία διατυπώνεται με σαφήνεια σε *φύλλα εργασίας* (βλ. Παράρτημα).

Ανακεφαλαίωση-Αξιολόγηση

Λίγο πριν την ολοκλήρωση την διδακτικής ώρας ο/η καθηγητής/-τρια καλεί τις ομάδες να ορίσουν εκπροσώπους και να ανακοινώσουν στην ολομέλεια τα πορίσματα της έρευνάς τους (10-15 λεπτά). Μετά το πέρας της σύντομης παρουσίασης, ο/η εκπαιδευτικός ανακεφαλαιώνει με συνεχή ιστορική αφήγηση το μάθημα (5 λεπτά), συγκεντρώνει τα φύλλα εργασίας για να αξιολογηθεί το έργο που παρήχθη, καθώς και η επίτευξη των μαθησιακών στόχων που ετέθησαν εξαρχής.

Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου η αξιολόγηση είναι συνεχής και διαμορφωτική, ατομική και ομαδική, ελέγχοντας τον βαθμό επίτευξης των μαθησιακών στόχων που τέθηκαν εξαρχής. Ειδικότερα, εμπεριέχει προφορική εξέταση που με κατάλληλα και σαφή ερωτήματα εστιάζει στην κατανόηση των ιστορουμένων, την τεκμηριωμένη ερμηνεία τους και την εκφραστική-γλωσσική ικανότητα. Παράλληλα αξιολογείται η συμμετοχή και προσφορά έργου στις ομαδικές ερευνητικές δραστηριότητες που ανατίθενται με τα φύλλα εργασίας. Η ατομική αξιολόγηση στο «μάθημα της ημέρας» συμπεριλαμβάνει και τις τυχόν εργασίες ή γραπτές δοκιμασίες (βλ. Παράρτημα), οι οποίες, προσομοιάζουν με τις δραστηριότητες που έχουν γίνει στην τάξη και δεν ελέγχουν μόνο τη δηλωτική αλλά και τη διαδικαστική γνώση.

8. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ-ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ

Δεν μπορεί να υπάρξει -ούτε και είναι αυτός ο σκοπός- πλήρης ανάλυση των ζητημάτων που παρουσιάζονται σε ένα σχολικό βιβλίο ιστορίας. Κατά συνέπεια, πρέπει να γίνουν επιλογές και προσαρμογές σε συνάφεια με τη διδακτέα ύλη και το ΠΣ, με γνώμονα την ιστορική σημαντικότητα και τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα. Οι πηγές και το ιστορικό υλικό που θα επιλεγεί προς επεξεργασία και, κατ' επέκταση, οι σχετικές δραστηριότητες αποβλέπουν στο να απελευθερώσουν πληροφορίες, να κεντρίσουν το ενδιαφέρον, να προκαλέσουν ιστορικά ερωτήματα, να κινητοποιήσουν τους/τις μαθητές/-τριες και, εν κατακλείδι, να οδηγήσουν στην ανακάλυψη της γνώσης και την κριτική επεξεργασία της ιστορικής πληροφορίας. Ενδεικτικά, η ένταξη της ενότητας σε μία ερευνητική εργασία μακράς διάρκειας (project) ή στο πλαίσιο λειτουργίας ενός ομίλου-ιστορικού εργαστηρίου θα μπορούσε να έχει ευεργετικά αποτελέσματα με κατάλληλο σχεδιασμό και οργάνωση.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Βερέμης Θ., «Ελληνική πολιτεία, 1828-1831», 30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975. Τα Ελληνικά Συντάγματα από το Ρήγα έως σήμερα, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2004

Ιστορία του ελληνικού έθνους, τ. ΙΒ', Εκδοτική Αθηνών

Κρεμμυδάς, Β. (2000). Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης. Αθήνα: Τυπωθήτω

Πρωτοψάλτης Ε. (επιμ.). (1955-1957). Απομνημονεύματα αγωνιστών του 21. Αθήνα: Γ. Τσουκαλά.

Τις, Φ., Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της, τ. 1, μτφρ. Α. Σπήλιος, Τολίδη. Αθήνα χ.χ.

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9389>

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9594>

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9595>

http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/

<https://capodistriasmuseum.com/psifiako-arxeio/>

https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα Εργασίας

Σημείωση: Τα φύλλα εργασίας δίνονται στους/στις μαθητές/-τριες σε ψηφιακή/έντυπη μορφή.

1η Ομάδα

Αποστολή: Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που παρέχονται από τις παρακάτω πηγές, να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα (60-80 λέξεις):

1. Σε ποια κατάσταση βρισκόταν η χώρα, και ιδιαίτερα ο Μοριάς, μετά την απελευθέρωση (παραγωγή, πληθυσμός, διοίκηση, υποδομές, παρουσία εχθρού);
2. Ποιοι ήταν οι βασικοί άξονες της εσωτερικής πολιτικής που ήθελε να εφαρμόσει και κατά πόσο, κατά τη γνώμη σας, αυτοί ήταν εφικτοί; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

Πηγή 1

«Όταν ο Καποδίστριας πάτησε για πρώτη φορά τα χώματα της Ελλάδος (7/19 Γενάρη 1828 αποβιβάστηκε στ' Ανάπλι από αγγλικό πολεμικό) η χώρα, όση είχε απελευθερωθεί ως εκείνη τη στιγμή, έμοιαζε μ' ένα σωρό ερείπια που καπνίζουν ύστερα από μια καταστρεπτική πυρκαϊά. Στη στεριά επικρατούσε το δίκαιο της αρπακτικότητας του τοπάρχη κοτζαμπάση και στη θάλασσα η πειρατεία. Ο Μοριάς ήταν ρημαδιό. Κάθε μεγαλοκαπετάνιος που κρατούσε ένα κάστρο (Μονεμβασία ο Πετρόμπεης, Ακροκόρινθο ο Κίτσος Τζαβέλλας, Παλαμηδι ο Γρίβας και Στράτος) τυραννούσε σαν κατακτητής το γυμνό και άστεγο πληθυσμό. Παραγωγή δεν υπήρχε, ούτε χέρια να επιδοθούν στην καλλιέργεια της γης λόγω της ανασφάλειας. Ο πληθυσμός είχε καταφύγει στα βουνά και τις σπηλιές. Εικοσιπέντε χιλιάδες μαχητές περιπλανιόνταν χωρίς καμιά μισθοτροφοδοσία ή ενίσχυση, ενώ οι μοναδικές δημόσιες πρόσοδοι, (δεκάτη και τελωνειακές εισπράξεις του Αναπλιού) δε λειτουργούσαν. Κράτος, δηλαδή, και στην πιο υποτυπώδη του έννοια δεν υπήρχε».

Τις, Φ., *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της*, τ. 1, μτφρ. Α. Σπήλιος, Τολίδη, Αθήνα χ.χ., σ. 55.

Πηγή 2

«[...] Όταν ξέσπασε η ελληνική Επανάσταση, ο Καποδίστριας εγκαταστάθηκε στην Ελβετία για να συντρέξει ως ιδιώτης τον Αγώνα των Ελλήνων. Θιασώτης του Διαφωτισμού, χωρίς εμπιστοσύνη στο αντιπροσωπευτικό σύστημα, προσπάθησε να δημιουργήσει εκσυγχρονισμένο συγκεντρωτικό κράτος και να υπονομεύσει την τοπική βάση εξουσίας των προκρίτων και των στρατιωτικών. Απέβλεπε στην ενσωμάτωση των ακτημόνων στον εθνικό κορμό με τη διανομή της κρατικής γης και στη δημιουργία ενιαίου συστήματος δικαίου. Έτσι, οι μικροϊδιοκτήτες χωρικοί θα αποκτούσαν σοβαρά κίνητρα να ενταχθούν στο νέο σύστημα και ο τοπικισμός που ενίσχυαν οι πρόκριτοι και οι ένοπλες ομάδες θα έχανε τα ερείσματά του».

Βερέμης Θ., «Ελληνική πολιτεία, 1828-1831», *30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975. Τα Ελληνικά Συντάγματα από το Ρήγα έως σήμερα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2004, σ.25.

2η Ομάδα

Αποστολή: Πληκτρολογείτε την ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9389> και εκμεταλλεύεστε το εμφανιζόμενο μαθησιακό αντικείμενο αναφορικά με την εκπαιδευτική πολιτική του Ι. Καποδίστρια. Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που παρέχονται να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα (60-80 λέξεις):

1. Να καταγράψετε σε δύο στήλες τα κρατικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που ιδρύθηκαν κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ι. Καποδίστρια, σημειώνοντας (στήλη Α) τον τόπο και (στήλη Β) τον σκοπό.
2. Πώς κρίνετε τις συγκεκριμένες επιλογές λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση της χώρας μετά από έναν μακροχρόνιο απελευθερωτικό πόλεμο;

3η Ομάδα

Αποστολή: Λαμβάνοντας υπόψη τις παρακάτω πηγές αναφορικά με την οικονομική πολιτική του Ι. Καποδίστρια, να απαντήσετε γραπτώς (60-80 λέξεις) στα εξής ερωτήματα:

1. Σε ποιες συγκεκριμένες ενέργειες προέβη ο Ι. Καποδίστριας για την αντιμετώπιση του οξύτατου οικονομικού προβλήματος της χώρας και με ποια αποτελέσματα;
2. Να αξιολογήσετε τη σημασία της πρωτοβουλίας του κυβερνήτη για την κοπή εθνικού νομίσματος και την ίδρυση Εθνικής Χρηματιστικής Τράπεζας.

Πηγή 1

«Αντιμέτωπος με την κατάσταση αυτή ο Καποδίστριας προσπάθησε από την αρχή να εξασφαλίσει δάνειο από τη γαλλική κυβέρνηση ύψους 60.000.000 φράγκων. Με τα χρήματα αυτά θα στήριζε την ανασυγκρότηση και τη λειτουργία της κρατικής διοίκησης καθώς και το πρόγραμμα της οικονομικής ανασυγκρότησης. Το δάνειο αυτό δεν δόθηκε και έτσι ο Κυβερνήτης αναγκάστηκε να στηριχτεί σε μικρά ποσά που δίνονταν μηνιαία βάση από τη Ρωσία και τη Γαλλία μεταξύ του 1828 και του 1830. Με τα χρήματα αυτά καλύπτονταν η στοιχειώδης λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και κυρίως οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων, των ενόπλων, απαραίτητη προϋπόθεση για τη συγκρότηση μίας ισχυρής και λειτουργικής κεντρικής διοίκησης. [...] Στην κατεύθυνση αυτή μπορούμε να αναφέρουμε την κυκλοφορία του πρώτου ελληνικού νομίσματος στα 1829 [...] Την ίδια χρονιά δημιουργήθηκε η Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα, στην οποία θα επενδύονταν, με σχετικά επωφελές επιτόκιο, κεφάλαιο από το εσωτερικό αλλά και από τους Έλληνες του εξωτερικού».

Ελληνική Ιστορία-ΙΜΕ, 1821-1833, Η οικονομική πολιτική του Καποδίστρια, στο http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/14.html

Πηγή 2

4η Ομάδα

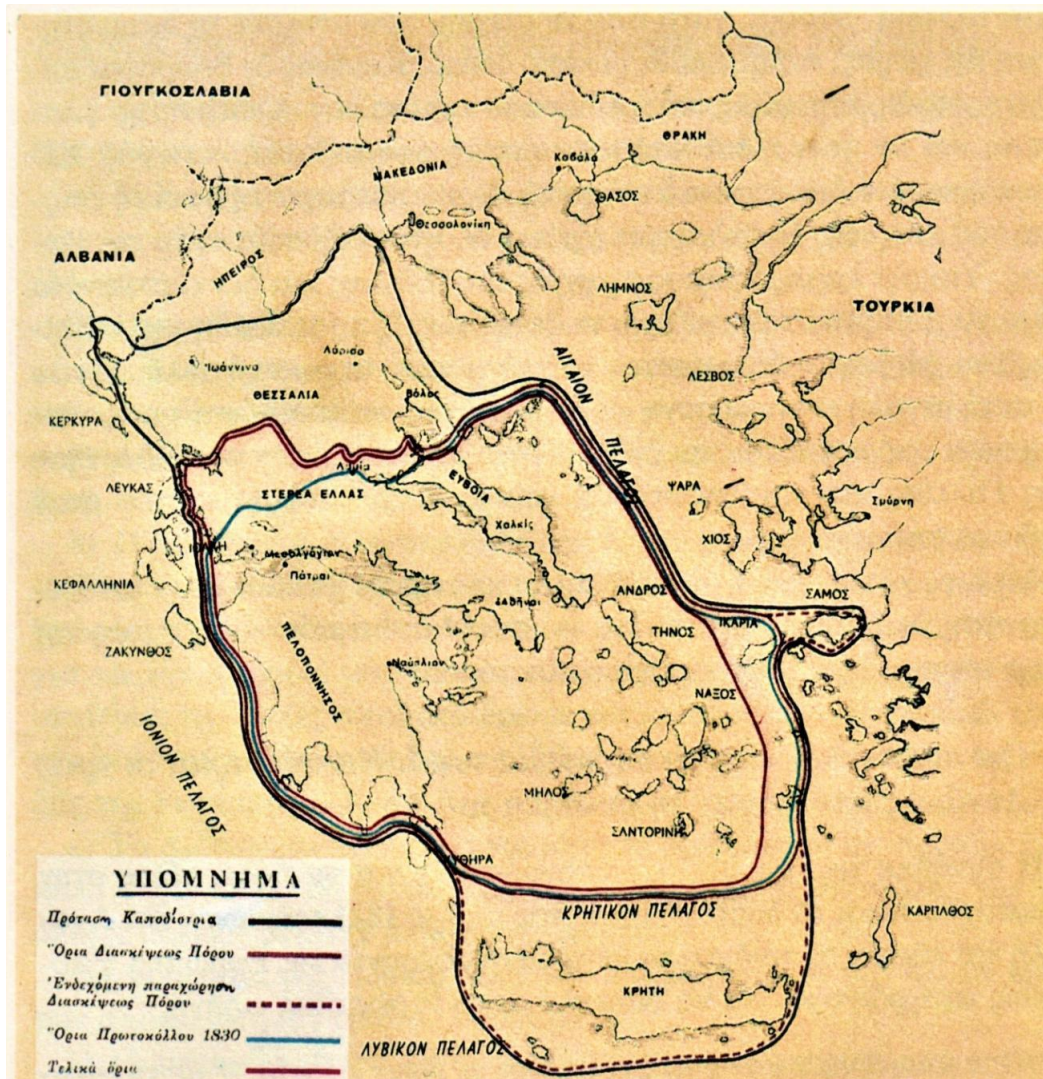
Αποστολή: Πληκτρολογείτε την ηλεκτρονική διεύθυνση

http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1821_1833/diethni/06.html

αναφορικά με τον διπλωματικό αγώνα του Ι. Καποδίστρια για τη συνοριακή διευθέτηση του ελληνικού ζητήματος. Λαμβάνοντας υπόψη: (α) τις πληροφορίες που παρέχονται και (β) τον χάρτη που σας δίνεται, να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποιες διπλωματικές πρωτοβουλίες έλαβε ο Ι. Καποδίστριας για τον καθορισμό συνοριακής γραμμής και τι αποτελέσματα είχαν;
2. Παρατηρώντας τον χάρτη, να συγκρίνετε την πρόταση Καποδίστρια, με τις αποφάσεις τις Διάσκεψης του Πόρου (1828), τα όρια του Πρωτοκόλλου της Ανεξαρτησίας (1830) και την τελική ρύθμιση των ελληνικών συνόρων (1832). Εν συνεχεία, να δημιουργήσετε δύο στήλες όπου θα αντιστοιχίζονται τα παραπάνω με το γεωγραφικό τους αποτύπωμα στον χάρτη.

Χάρτης

Η διευθέτηση των ορίων του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, όπου παρουσιάζονται και οι διεκδικήσεις του Ιωάννη Καποδίστρια, με ανάλογο υπόμνημα που είχε υποβάλει προς τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων. Σκληράκη Ε., *Η διδασκαλία της νεότερης και σύγχρονης ιστορίας από τις πηγές*, Σμίλη, Αθήνα 1987.

5η Ομάδα

Αποστολή: Πληκτρολογείτε την ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9595>

και εκμεταλλεύεστε το εμφανιζόμενο μαθησιακό αντικείμενο αναφορικά με τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια. Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που παρέχονται (Πηγές Α, Β, Γ, Δ), να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα (60-80 λέξεις):

- 1. α)** Πότε και πού συντελέστηκε η δολοφονία του Κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια;
β) Ποιοι ήταν οι δράστες και ποια η τύχη τους; **γ)** Πώς αντέδρασε ο λαός στη δολοφονία;
- 2.** Ποια ήταν η υποδοχή του γεγονότος από τον Τύπο και την τέχνη; Να τεκμηριώσετε τις κρίσεις σας με αναφορές από τις πηγές που παρατίθενται.

Γραπτή εξέταση**ΟΜΑΔΑ Α΄**

1. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο των ιστορικών όρων: *Πανελλήνιον*, *Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας*.
Μονάδες 4
2. Να αναφέρετε το σκεπτικό και τα μέτρα του Ι. Καποδίστρια για την οικονομία.
Μονάδες 4
3. Να ελέγξετε την ορθότητα των παρακάτω προτάσεων σημειώνοντας *Σωστό (Σ)* ή *Λάθος (Λ)*:

α) Ο Ι. Καποδίστριας επιχείρησε να δημιουργήσει ένα συγκεντρωτικό κράτος.	Σ / Λ
β) Οι πολιτικές επιλογές του Ι. Καποδίστρια δεν προκάλεσαν ιδιαίτερες αντιδράσεις.	Σ / Λ
γ) Ο <i>φοίνικας</i> ήταν το πρώτο ελληνικό νόμισμα.	Σ / Λ
δ) Ο Ι. Καποδίστριας δικαιώθηκε ως προς το ζήτημα των πρώτων ελληνικών συνόρων.	Σ / Λ

Μονάδες 2**ΟΜΑΔΑ Β΄**

1. Να αποτιμήσετε την εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια με δύο παραδείγματα, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση της χώρας και τις επιλογές του.
Μονάδες 5
2. Να συγκρίνετε τις παρακάτω δύο ιστορικές πηγές και να καταγράψτε τα συμπεράσματά σας αναφορικά με την πρόσληψη της πολιτικής του Ι. Καποδίστρια. Ποια επιχειρήματα προβάλλουν οι δύο πολιτικοί παράγοντες;

Μονάδες 5**Πηγή 1.****Η άποψη του Ιωάννη Κωλέττη, αρχηγού του γαλλικού κόμματος**

«...Απομάκρυνε [ο Καποδίστριας] από τα πράγματα όλους τους αρχηγούς των Ελλήνων, όλους τους επιρροή έχοντας και όλους τους πεπαιδευμένους [...], κατεπάτησεν [...] τα ψηφίσματα της εν Άργει Εθνοσυνελεύσεως, καταφρόνησε τα δίκαια του πολίτου, κατέτρεξε την ελευθεροτυπία, σύστησε και διωργάνωσε δικαστηρια καθ' όλην την έκτασιν εξηρημένα από την θέλησίν του· εμπύχωσε την κακοθήθεια, την επιβουλήν, την προδοσία».

Κρεμμυδάς, Β. (2000). *Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης*. Αθήνα: Τυπωθήτω, σ. 165.

Πηγή 2.**Η άποψη του Εϋνάρδου, φιλέλληνα συνεργάτη του Καποδίστρια**

«...Ο ενάρτεος ανήρ [...] όστις εθυσίασεν το παν διά την πατρίδα του, απέθανε θύμα ιδιαίτερας εκδικήσεως [...]. Οι Έλληνες πάσης φατριάς θέλουν γνωρίσει αργότερα την αμέτρητον ζημίαν, την οποίαν υπέφερον, θέλουν ιδεί εντός ολίγου, ότι δεν υπάρχει άνθρωπος ικανός ν' αναπληρώση την έλλειψιν του Κόμητος Καποδίστρια, και όταν εξετάσουν όλα όσα έπραξε διά την πατρίδα του, θέλουν τον αναγνωρίσει ως τον αγαθώτερον άνθρωπον...»

Ιστορία του ελληνικού έθνους, τ. ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, σ. 562.

Παράδειγμα 2ο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος

«Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, η Ελλάδα και οι ελπίδες του μεταπολεμικού κόσμου»

Δημιουργός

Κωνσταντίνος Π. Μπέλσης

Τάξη

Γ΄ Γυμνασίου

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση μπορεί να συνδεθεί γόνιμα με την Καλλιτεχνική Παιδεία (Εικαστικά και Θέατρο), τη Μουσειακή αγωγή, την Τεχνολογία, την Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, τη Λογοτεχνία, την Ελληνική Γλώσσα αλλά και την Τοπική Ιστορία, την Προφορική Ιστορία, τη Δημόσια Ιστορία. Επιπλέον υπάρχει συμβατότητα με το ΠΣ. Ειδικότερα, αναφορικά με τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι μαθητές/-τριες επιδιώκονται:

- να κατανοήσουν τα αίτια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- να διακρίνουν τις κύριες φάσεις του από το 1939 ως το 1945
- να κατανοήσουν τα αίτια και τις επιπτώσεις του Ολοκαυτώματος
- να αντιληφθούν τη σημασία της συμμετοχής της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
- να διαπιστώσουν τα δεινά της Κατοχής και τη σημασία της Εθνικής Αντίστασης
- να γνωρίσουν τις επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- να αποτιμήσουν το ρόλο του ΟΗΕ και τη σημασία του για την αποτροπή πολεμικών ενεργειών

Εκτιμώμενη χρονική διάρκεια

3-4 διδακτικές ώρες (135-180 λεπτά)

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ-ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Διδάσκοντας *ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ* και στο πλαίσιο της Θεματικής Ενότητας *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα*, επιλέγεται ως μέθοδος παρουσίασης το διδακτικό σενάριο. Η συγκεκριμένη επιλογή θεωρήθηκε ως η πιο κατάλληλη ώστε η θεματική να παρουσιαστεί ενιαία, με τη δυνατή πληρότητα αλλά και διαδραστικότητα. Έτσι, με την επιλογή του σεναρίου επιχειρήθηκε εν πολλοίς αφενός ο συνδυασμός της αυτενέργειας του/της εκπαιδευτικού με την ανάπτυξη κριτικής σκέψης των μαθητών/-τριών, και αφετέρου η επίτευξη των μαθησιακών στόχων. Επιπλέον η μέθοδος αυτή εμπλέκει ενεργητικά τις ΤΠΕ στην καλλιέργεια δεξιοτήτων «ιστορικού γραμματισμού». Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, τα αίτια και οι συνέπειές του, οι κύριες φάσεις και τα σημαντικότερα στρατιωτικά γεγονότα του, το Ολοκαύτωμα και οι ελπίδες του μεταπολεμικού κόσμου συνθέτουν ένα ελκυστικό πεδίο με απεριόριστες εκπαιδευτικές δυνατότητες και διδακτικές προκλήσεις. Ταυτόχρονα η συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτόν, η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση παρέχουν ακόμη περισσότερες ευκαιρίες για διδακτική εκμετάλλευση και ανάδειξη της τοπικής ιστορίας και γενικότερα της ελληνικής συνεισφοράς στη συμμαχική νίκη.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Το παρόν διδακτικό σενάριο αντλεί από την προηγούμενη γνώση των μαθητών/-τριών, τη βαριά κληρονομιά του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τις συνέπειες για νικητές και ηττημένους (Συνθήκη Βερσαλλιών), τις συνθήκες εκδήλωσης της *οικονομικής κρίσης* του 1929 και της ύφεσης που ακολούθησε, αλλά και τις ιδιαίτερες, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις αυτής της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο, με αποκορύφωμα την εμφάνιση και την άνοδο του φασισμού και του ναζισμού.

Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της προηγούμενης Θεματικής Ενότητας *Η εποχή του μεσοπολέμου (1919-1939)* οι μαθητές/-τριες μελέτησαν τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και γνώρισαν τις συνέπειες της μεγάλης οικονομικής κρίσης του 1929 (1 διδακτική ώρα). Παράλληλα, διδάχθηκαν για την Ελλάδα του Μεσοπολέμου και τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 (1 διδακτική ώρα). Κατά συνέπεια, οι μαθητές/-τριες έχουν αποκτήσει όχι απλώς μία αίσθηση της χρονικής αλληλουχίας ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους, αλλά είναι σε θέση να «διαβάσουν» τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε συνάρτηση με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές-ιδεολογικές συνθήκες που αποτέλεσαν τη μήτρα του.

4. ΣΚΟΠΟΣ-ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ως προς τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα οι μαθητές/-τριες επιδιώκεται ειδικότερα:

Σε επίπεδο γνώσεων

- να παρακολουθήσουν τις στρατιωτικές επιλογές των αντιπάλων (δυνάμεις του Άξονα-Σύμμαχοι) από την πρώτη φάση των επιχειρήσεων ως το τέλος του πολέμου
- να παρακολουθήσουν τη γεωγραφική διασπορά του ναζισμού και τη γεωγραφική-στρατιωτική διάσταση της αντεπίθεσης των Συμμάχων εναντίον των δυνάμεων του Άξονα
- να γνωρίσουν κορυφαίες στιγμές του πολέμου αυτού (ενδεικτικά, μάχη της Αγγλίας, μάχη του Στάλινγκραντ, επιχειρήσεις στη βόρεια Αφρική, επίθεση στο Περλ Χάρμπορ, απόβαση στη Νορμανδία, μάχη του Βερολίνου, ρίψη ατομικής βόμβας σε Χιροσίμα και Ναγκασάκι)
- να μάθουν για την πολεμική περιπέτεια της Ελλάδας στα βουνά της Ηπείρου, τη νίκη επί των Ιταλών, τη συνθηκολόγηση με τη Γερμανία, τη συνεισφορά της στη συμμαχική νίκη, την Κατοχή και την Αντίσταση
- να γνωρίσουν τα βασικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται με τη Διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ

Σε επίπεδο δεξιοτήτων

- να ασκηθούν στη δημιουργική αξιοποίηση των ΤΠΕ (ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο, δημιουργία τεχνημάτων και ψηφιακών διαφανειών, αναζήτηση και έλεγχος πληροφορίας)
- να εμπλουτίσουν την αισθητική τους εμπειρία και να καλλιεργήσουν την κριτική τους σκέψη
- να ασκηθούν στην «ανάγνωση εικόνας» (οπτικός γραμματισμός)
- να αναπτύξουν «ερευνητικές» δεξιότητες μέσα από την αναζήτηση, καταγραφή και παρουσίαση ιστορικού υλικού (προφορικές ή γραπτές μαρτυρίες, οικογενειακά κειμήλια, φωτογραφίες, έγγραφα, εφημερίδες, αρχεία κ.λπ.)

Σε επίπεδο στάσεων

- να καλλιεργήσουν αντιπολεμική στάση
- να καλλιεργήσουν πνεύμα συνεργασίας και αλληλεγγύης μέσα από την παραγωγή κοινού έργου

- να εντάξουν την ελληνική περίπτωση (Κατοχή και Αντίσταση) στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο του πολέμου
- να εκτιμήσουν τον αγώνα του ελληνικού λαού για ελευθερία
- να εκτιμήσουν τη σημασία της διπλωματικής διευθέτησης των διακρατικών διαφορών
- να αντιληφθούν τη σημασία της κατοχύρωσης και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- να αναπτύξουν κριτική σκέψη τεκμηριώνοντας αποστασιοποιημένα και «ιστορικοποιώντας» το παρελθόν

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Το παρόν διδακτικό σενάριο ενδείκνυται να πραγματοποιηθεί στο εργαστήριο Η/Υ του σχολείου ή, εφόσον έχει δημιουργηθεί, στο εργαστήριο Ιστορίας. Θα αξιοποιηθούν κατάλληλα εκπαιδευτικά λογισμικά και οι υπηρεσίες των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ). Εν προκειμένω, θα χρησιμοποιηθούν διαδραστικός πίνακας (προαιρετικά), ιστορικός ή γεωφυσικός άτλας, πίνακας καταγραφής, ιστορική βιβλιοθήκη, επεξεργαστής κειμένου (Word), λογισμικό Παρουσίασης (Power Point), ηλεκτρονικοί υπολογιστές με πρόσβαση στους πόρους ή/και τα αποθετήρια εκπαιδευτικού υλικού (βλ. *Φωτόδεντρο, Αίσωπος, e-yliko, Ελληνικός Κόσμος-ΙΜΕ* κλπ), βιντεοπροβολέας και ζεύγος ηχείων.

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η μεθοδολογία του συγκεκριμένου διδακτικού σεναρίου στηρίζεται αφενός στην ομαδοσυνεργατική διδασκαλία που στοχεύει στην ανακαλυπτική/διερευνητική μάθηση και στην εμπλουτισμένη μαθητοκεντρική διδασκαλία. Σε αυτήν ο/η εκπαιδευτικός παρέχει ο/η ίδιος/-α στους/στις μαθητές/-τριες πολυτροπικό εκπαιδευτικό υλικό (γραπτές πηγές, υλικά και άυλα κατάλοιπα, οπτικο-ακουστικά μέσα, το διαδίκτυο, συναφή λογισμικά και ιστορικές αφηγήσεις) και, εν συνεχεία, αναθέτει ερευνητικές αποστολές με ομαδικά φύλλα εργασίας. Αξιοποιούνται ερμηνευτικά εναλλακτικές αναπαραστάσεις των ιστορικών γεγονότων με τη δημιουργική και προσεκτική αξιοποίηση των ΤΠΕ, ώστε να επιτρέπει την αυτενέργεια, χωρίς όμως αυτή να εκπίπτει σε ελευθεριότητα, με κατάληξη την υπεραπλούστευση ή την εξαγωγή ανιστόρητων και αντιεπιστημονικών συμπερασμάτων. Ο/Η διδάσκων/-ουσα μπορεί να εκμεταλλευτεί το υλικό το οποίο υπάρχει (βλ. ενδεικτικά, στα αποθετήρια *Φωτόδεντρο, Αίσωπος, e-yliko, Ελληνικός Κόσμος-ΙΜΕ*, και ψηφιοποιημένες μουσειακές συλλογές), αναθέτοντας ερευνητικές εργασίες και ομαδικές δραστηριότητες. Προτείνονται ακόμη εναλλακτικοί τρόποι εμπλουτισμού του διδακτικού σεναρίου με βιωματικές δράσεις εκτός σχολείου, όπως η δραματική αναπαράσταση ιστορικών σκηνών, η παρακολούθηση κινηματογραφικών ταινιών, η επιτόπια έρευνα, οι επισκέψεις σε αρχαιολογικούς-ιστορικούς χώρους, σε μουσεία και τόπους μνήμης, σε αίθουσες τέχνης. Με αυτές τις τεχνικές και διδακτικές μεθόδους επιχειρείται μία ολιστική προσέγγιση του γεγονότος και της ιστορικής γνώσης που το πλαισιώνει.

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Αφόρμηση

- Σύντομη αναδρομή στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση της Ευρώπης στη διάρκεια του Μεσοπολέμου [βλ. *Η Εποχή του Μεσοπολέμου (1919-1939)*].
- Σύνδεση της κατάστασης στην ευρωπαϊκή ήπειρο με το φαινόμενο της ραγδαίας ανόδου του φασισμού και του ναζισμού. (πρβλ. προηγούμενες ενότητες *Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι κοινωνικές και πολιτικές της διαστάσεις και Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936*).
- Ενθάρρυνση των μαθητών/-τριών ώστε να οδηγηθούν αβίαστα στο ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από τις πραγματικές του αιτίες και όχι ως αποτέλεσμα μίας «ασήμαντης» ή «τυχαίας» αφορμής. Πρέπει να αντιληφθούν ότι η ερμηνεία στην ιστορία υπακούει σε σύνθετα, πολυαιτιακά -και όχι μονοαιτιακά- σχήματα και «αβασάνιστες» απαντήσεις.

Ως εναλλακτικοί τρόποι αφόρμησης και ανάδυσης της προϋπάρχουσας γνώσης, προτείνονται:

- α) να καταγράψουν οι μαθητές/-τριες τις αυθόρμητες σκέψεις τους, σχετικά με τις συνέπειες της Συνθήκης των Βερσαλλιών και τις πιθανές αιτίες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με «ιδεοθύελλα» (brainstorming), ώστε η προηγούμενη κατακτημένη γνώση να οδηγήσει ευκολότερα στο υπό εξέταση ζήτημα. Εν συνεχεία, τα αίτια του πολέμου καταχωρίζονται/ομαδοποιούνται σε οικονομικά-κοινωνικά-πολιτικά/ιδεολογικά και αναγράφονται πρόχειρα στον πίνακα
- β) να προβάλει ο/η εκπαιδευτικός, με τη βοήθεια του υπολογιστή, ενός βιντεοπροβολέα και των συνοδευτικών ηχείων, σχετικό αρχαιακό, κινηματογραφικό υλικό (επιλογές από το *Πανόραμα του αιώνα*, 31°-32° επεισόδιο, στο <https://www.ert.archives.gr/> ή το φιλμ *World War II in Europe: Every Day* στο <https://www.youtube.com/watch?v=WOVEy1tC7nk>) αναφορικά με τον πόλεμο, την εξάπλωση του ναζισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο (1939-1941) και, εν συνεχεία, την αναδίπλωση του Άξονα (1942-1945) ως την τελική ήττα από τις *Συμμαχικές Δυνάμεις*. Κατά τη διάρκεια της προβολής ο/η εκπαιδευτικός εστιάζει στις σημαντικότερες στιγμές του πολέμου,
- γ) ένας συνδυασμός των δύο προηγούμενων.

Σε κάθε περίπτωση, προτείνεται προηγουμένως η διανομή στην ολομέλεια της τάξης ενός περιεκτικού και σύντομου χρονολογίου (ή χρονογραμμής-ιστοριογραμμής) με τις φάσεις του πολέμου και τις σοβαρότερες επιχειρήσεις ή/και μάχες, ώστε να υπάρχει, παράλληλα με τη χρήση του χάρτη, καλύτερη αντίληψη της διασύνδεσης χώρου και χρόνου.

Δημιουργία ομάδων και ανάθεση έργου στα μέλη της κάθε ομάδας

Δημιουργούνται πέντε ομάδες από τέσσερα ή/και πέντε μέλη με εναλλασσόμενους κατά τη διάρκεια του διδακτικού σεναρίου ρόλους (γραμματέας, ερευνητές, εκπρόσωπος). Καθεμία από αυτές αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας συγκεκριμένες αποστολές με δραστηριότητες που αποτυπώνονται σε ξεχωριστά ομαδικά φύλλα εργασίας (βλ. Παράρτημα). Επίσης, κάθε ομάδα εργασίας επιλέγει ελεύθερα (για την 1η και 2η διδακτική ώρα) ένα ιδιαίτερο όνομα (εν προκειμένω, *Ιστορικοί/Ερευνητές, Πολιτικοί/Στρατιωτικοί, Ρεπόρτερς/Πολεμικοί Ανταποκριτές, Αντιστασιακοί, Καλλιτέχνες*). Οι ομάδες αυτές αναλαμβάνουν να ανασύρουν, να αναδείξουν, να επεξεργαστούν και να ερμηνεύσουν, με τη βοήθεια επιλεγμένων πηγών (πρωτογενών ή/και δευτερογενών, οπτικών ή κειμενικών) μία ξεχωριστή, πρωτότυπη και, ενδεχομένως, αντιφατική, αλλά πάντα ρεαλιστική, διάσταση του πολέμου.

Ανακεφαλαίωση-Αξιολόγηση

Στο τέλος κάθε διδακτικής ώρας γίνεται σύντομη ανακεφαλαίωση (10-15'). Οι μαθητές/-τριες κάθε ομάδας ανακοινώνουν τα αποτελέσματα ή πορίσματα της έρευνάς τους και παραδίδουν τα φύλλα εργασίας στον/στην εκπαιδευτικό. Εναλλακτικά, μπορούν να παρουσιάσουν τη δουλειά τους στην επόμενη συνάντηση της ολομέλειας, εν είδει αφόρμησης, ή, εφόσον ανατεθεί, να την εμπλουτίσουν στο σπίτι με δημιουργία διαφανειών (Power Point), πολυτροπικών κειμένων ή κάποιου τεχνήματος.

Προτείνεται ένας συνδυασμός δηλωτικής και διαμορφωτικής αξιολόγησης, στην οποία ελέγχεται ο βαθμός επίτευξης των αρχικών ειδικών στόχων που τέθηκαν και στους τρεις άξονες (γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις). Ταυτόχρονα ο/η εκπαιδευτικός αξιολογεί τις διδακτικές και παιδαγωγικές πρακτικές που ακολούθησε (αυτοαξιολόγηση) σχεδιάζοντας διορθωτικές κινήσεις και βελτιώσεις.

Κατά τη διάρκεια του παρόντος διδακτικού σεναρίου η αξιολόγηση είναι συνεχής και πολύπρισματική. Επιτυγχάνεται μέσα από τη συνολική εκπαιδευτική διαδικασία κατά την πορεία του σεναρίου, δηλαδή τη συμμετοχή, την αποτελεσματικότητα και τη συνεισφορά των μαθητών/-τριών στο κοινό έργο της ομάδας, όπως αυτό αποτυπώνεται στην προφορική διατύπωση (ιστορική αφήγηση), την ομαδική δραστηριότητα (φύλλα εργασίας) και την εν γένει εμπλοκή στη μαθησιακή διαδικασία. Ο/Η εκπαιδευτικός «ενορχηστρώνει», διευκολύνει και παρακολουθεί διακριτικά.

Η αξιολόγηση μπορεί να λάβει συμπληρωματικά τη μορφή γραπτής δοκιμασίας με ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου, με τις οποίες αξιολογείται όχι μόνο η εμπέδωση της ύλης αλλά και η συνθετική-συνδυαστική ικανότητα, η κριτική σκέψη και η αφηγηματική ικανότητα στην εκφορά ιστορικού λόγου μέσα από την επεξεργασία ποικίλων ιστορικών πηγών.

8. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ-ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ

Το διδακτικό σενάριο (που θα μπορούσε εναλλακτικά να επεκταθεί συμπεριλαμβάνοντας και την εποχή του Μεσοπολέμου) εκμεταλλεύεται την «αιτιακή» σχέση ανάμεσα στα δύο γεγονότα και προχωρεί στην παρουσίαση της νέας γνώσης, αναδεικνύοντας τον ρόλο της Ελλάδας στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και διερευνώντας τα αποτελέσματά του στην οικοδόμηση του μεταπολεμικού κόσμου. Προτείνεται δε, κατά περίπτωση, η προέκταση ή τροποποίηση του παρόντος κατά την ελεύθερη κρίση του/της εκπαιδευτικού ανάλογα με τις αντικειμενικές συνθήκες (πχ. εξ αποστάσεως διδασκαλία) ή/και τις δυνατότητες που δημιουργούν τα ίδια τα ΠΣ σε συνδυασμό με τη λειτουργία του σχολείου (όμιλοι, διαγωνισμοί, πειραματικές διδασκαλίες, συνεργασίες σχολείων, επετειακές εκδηλώσεις κ.λπ). Κοντολογίς, συνιστά μία εξαιρετική αλλά και απαιτητική πρόταση για ερευνητικές διεπιστημονικές-διαθεματικές εργασίες μακράς διάρκειας (project) και εναλλακτικές καινοτόμες δραστηριότητες (επισκέψεις σε τόπους ιστορικής μνήμης, μουσεία, συνεντεύξεις, δημιουργία σχολικών ιστορικών αρχείων προφορικών μαρτυριών, ένταξη σε θεματικά δίκτυα ομίλων προφορικής ιστορίας, εκθέσεις, θεατρικές παραστάσεις, κινηματογραφικές προβολές, ημερίδες) ή άλλες εκδηλώσεις σχολικής εξωστρέφειας.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- Hobsbawm, Eric (1995). *Η εποχή των άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης. Αθήνα: Θεμέλιο
- Kershaw, Ian (2005). *Χίτλερ, Νέμεσις 1936-1945*, μτφρ. Γρ. Κονδύλης. Αθήνα: Scripta
- Woodhouse C.M. (1976). *Το μήλον της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*. Αθήνα:Εξάντας

- Βαρών - Βασάρ, Ο. (2012). *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*. Αθήνα: Εστία
- Κανελλόπουλος, Π. (1964). *Τα χρόνια του Μεγάλου Πολέμου, 1939-1944*. Αθήνα
- Κούνιο-Αμαρίλιο, Ε. (2006). *50 χρόνια μετά... Αναμνήσεις μιας θεσσαλονικιώτισσας Εβραίας*. Θεσσαλονίκη: Ιανός
- Κρέσιμιρ Ερντέλια (επιμ.) (2005). *Εναλλακτικό εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της Νεότερης Ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Βιβλίο Εργασίας 4, Θεσσαλονίκη: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (CDRSEE)
- Λέβι, Π. (2009). *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη. Αθήνα: Άγρα
- Μαζάουερ, Μ. (1994). *Η Ελλάδα του Χίτλερ*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Μαργαρίτης, Γ. (2000-2001). *Ιστορία του Ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1946-1949)*, τ. 1-2. Αθήνα: Βιβλιόραμα
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος - Νικολακόπουλος, Ηλίας - Φλάισερ, Χάγκεν (επιμ.) (2006). *Εχθρός εντός των τειχών. Όψεις του Δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μπενβενίστε, Ρ. (επιμ.) (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Πρακτικά γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. Θεσσαλονίκη : Βάνιας
- Νάκου, Ει. (2009). *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*. Αθήνα: Νήσος
- Πυρομάγλου, Κ. (1978). *Ο Δούρειος Ίππος*. Αθήνα: Δωδώνη
- Σβολόπουλος, Κ. (1992). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*. Αθήνα: Εστία
- Στρούμσα, Ι. (1997). *Διάλεξα τη ζωή... Από τη Θεσσαλονίκη στο Άουσβιτς*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής
- Φλάισερ, Χ. (2001-2002). *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τ.1-2. Αθήνα: Παπαζήση
- Χάγκεν Φλάισερ, Ηλίας Νικολακόπουλος, Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.). (2012). *Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*. Αθήνα: ΔΟΛ
- Χατζηβασιλείου, Ευ. (2010). *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*. Αθήνα: Πατάκης
- <http://62.103.28.111/photographic/>
- <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>
- http://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/file/Mikra_istorika/Katoxi/1.pdf
- <http://photodentro.edu.gr/>
- <http://ts.sch.gr/repo/online-packages/gym-istoria-a-c/g04-web/section3/home.htm>
- <http://www.elia.org.gr/archives-collections/photographic-archive/>
- http://www.e-yliko.gr/Lists/List6/b_polemos.aspx
- http://www.ime.gr/chronos/14/gr/1940_1945/b_world_war/index.html
- <http://www.occupation-memories.org/oral-history/Literatur/index.html>
- http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=33
- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/world-war-ii-in-europe-abridged-article>
- <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/modsbook45.asp>
- <https://www.hpert.archives.gr/>
- <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/world-war-ii/>
- <https://www.nhmuseum.gr/el/ektheseis/b-pagkosmios-polemos-diadromos-13/>
- <https://www.ushmm.org/el>
- www.ert-archives.gr
- www.kostasbalafas.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1η διδακτική ώρα: Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Φύλλα Εργασίας

Σημείωση: Τα φύλλα εργασίας δίνονται στους/στις μαθητές/-τριες σε ψηφιακή/έντυπη μορφή.

1η Ομάδα: Ιστορικοί/Ερευνητές

Αποστολή: Μελετάτε το έντυπο υλικό που παρέχεται και αξιολογείτε την αντίδραση του Τσόρτσιλ μετά τη συμφωνία του Μονάχου (1938) και τον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας, καθώς και τις θέσεις των Χίτλερ και Στάλιν λίγο πριν την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1939).

1. Ποια η αντίδραση της Μεγάλης Βρετανίας μπροστά στον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας (Πηγή 1) και ποια η αντίστοιχη στάση της ΕΣΣΔ μπροστά στον κίνδυνο που συνιστούσε η γερμανική απειλή για την Πολωνία; (Πηγή 2) Πώς κρίνετε τις επιλογές των ηγετών των δύο χωρών; (60-80 λέξεις)
2. Στον λόγο του Χίτλερ προς τους στρατηγούς του (Πηγή 3) αποτυπώνεται ο ολοκληρωτισμός της ναζιστικής ιδεολογίας. Σχολιάστε εν συντομία (40-50 λέξεις) τα επιχειρήματά του.

ΠΗΓΗ 1

Ο Τσόρτσιλ και η συνθήκη του Μονάχου (Δήλωση του Ουίνστον Τσόρτσιλ στον Τύπο μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Μονάχου τον Σεπτέμβριο του 1938)

«...Ο διαμελισμός της Τσεχοσλοβακίας ισοδυναμεί με μία ολοκληρωτική υποταγή των δυτικών δημοκρατιών μπροστά στην απειλή των Ναζί ότι θα κηρύξουν πόλεμο. Μία τέτοια παραχώρηση δεν θα φέρει ούτε την ειρήνη ούτε την ασφάλεια στην Αγγλία και στη Γαλλία. Αντίθετα τοποθετεί αυτά τα δύο κράτη σε μία κατάσταση πολύ πιο επικίνδυνη... Το να πιστεύουμε ότι κερδίσαμε την ασφάλειά μας με το να παραδίδουμε ένα μικρό κράτος στα δόντια των λύκων είναι μία θανάσιμη ψευδαίσθηση».

Β. Σκουλάτου-Ν. Δημακοπούλου-Σ. Κόνδη (2002). *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, τ. Β΄, Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 237

ΠΗΓΗ 2

Σχόλιο του Ρίμπεντροπ, υπουργού Εξωτερικών της Γερμανίας

«Το να επιδιώξουμε τη συνεννόηση με τη Ρωσία ήταν μία δική μου ιδέα [...] επειδή σκόπευα να δημιουργήσω ένα αντίβαρο στη Δύση αλλά και επειδή ήθελα να εξασφαλίσω τη ρωσική ουδετερότητα σε περίπτωση γερμανοπολωνικής σύγκρουσης [...]. Ο Στάλιν μίλησε συνοπτικά, με ακρίβεια, χωρίς πολλά λόγια. Αλλά τα όσα είπε ήταν σαφή και πεντακάθαρα δείχνοντας ότι κι εκείνος επιθυμούσε τη συνεννόηση και τη διευθέτηση με τη Γερμανία. Ο Στάλιν είχε χαρακτηριστικά ότι, αν και για πολλά χρόνια είχαμε ανάμεσά μας «χυμένους κάδους βρομιάς», τώρα δεν υπήρχε κανένας λόγος για τον οποίο δεν θα έπρεπε να ξεπεράσουμε αυτή την αντιδικία μας».

Joachim von Ribbentrop, *Memoirs* (1953). Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

ΠΗΓΗ 3

Ο Χίτλερ απευθύνεται στους στρατηγούς του την παραμονή του πολέμου (22 Αυγούστου 1939)

«...Στην αρχή των εχθροπραξιών θα χρησιμοποιήσω μία πρόφαση. Το αν είναι αληθοφανής ή όχι λίγο ενδιαφέρει. Δεν ελέγχεται ποτέ ο νικητής για το αν λέει ή όχι την αλήθεια. Όταν αρχίζεις έναν πόλεμο, κι όταν τον διεξάγεις, δεν είναι το δίκαιο που λογαριάζεται μα νίκη. Κλείστε τις καρδιές σας στον οίκτο. Ενεργήστε με σκληρότητα. Ο ισχυρότερος έχει πάντα δίκιο...»

Β. Σκουλάτου-Ν. Δημακοπούλου-Σ. Κόνδη (2002). *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, τ. Β΄, Αθήνα: ΟΕΔΒ, σ. 235.

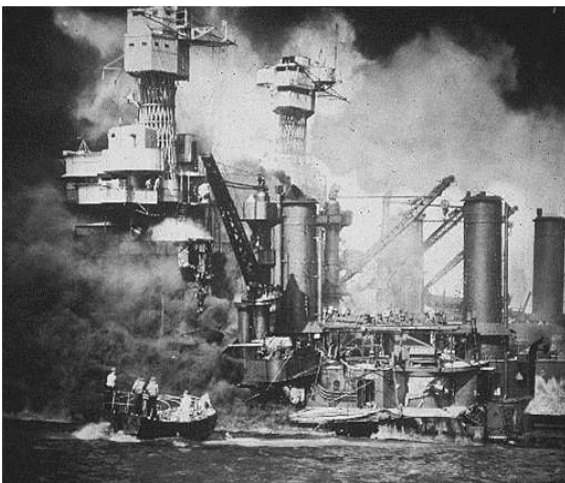

2η Ομάδα: Πολιτικοί/Στρατιωτικοί

Αποστολή:

1. Να εντοπίσετε με τη βοήθεια του χάρτη της Ευρώπης τις εδαφικές ανακατατάξεις που προκάλεσε η προέλαση των Δυνάμεων του Άξονα στο διάστημα 1939-1945. Να κρατήσετε σημειώσεις για κάθε έτος του πολέμου και να καταγράψετε αναλυτικά την αντεπίθεση των Συμμάχων (χρόνος, τόπος, σπουδαιότερες μάχες).
2. Να βάλετε λεζάντες στις φωτογραφίες που σας δίνονται (ΠΗΓΗ) και, στη συνέχεια, να τις τοποθετήσετε με χρονολογική σειρά. Προαιρετικά, να εντοπίσετε με τη χρήση διαδικτύου επιπλέον φωτογραφικό υλικό από τις μάχες του Στάλινγκραντ («επιχείρηση Μπαρμπαρόσα»), των Αρδενών, του Ελ-Αλαμίν, την απόβαση στη Νορμανδία («επιχείρηση Ποσειδών»), την ιαπωνική επίθεση στο Περλ Χάρμπορ, τον βομβαρδισμό στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι δημιουργώντας ένα ψηφιακό κολάζ.

ΠΗΓΗ

ΧΑΡΤΗΣ

3η Ομάδα: Ρεπόρτερς/Πολεμικοί Ανταποκριτές

Αποστολή: Καλύπτετε δημοσιογραφικά ένα σύγχρονο αφιέρωμα σε τόπους ιστορικής μνήμης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Να χρησιμοποιήσετε το φωτογραφικό υλικό το οποίο σας δίνεται (ΕΙΚΟΝΑ 1, Νορμανδία και ΕΙΚΟΝΑ 2, Άουσβιτς), εστιάζοντας στην αντίθεση ανάμεσα στα πολεμικά γεγονότα του παρελθόντος και στις αντιπολεμικές σκηνές του παρόντος. Πιο συγκεκριμένα:

1. Σε ένα κείμενο, το οποίο θα δημοσιευτεί ως ανταπόκριση στον Τύπο της χώρας σας, να σχολιάσετε τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί με την πάροδο του χρόνου και να καταγράψετε με συνοπτικότητα τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας (60-80 λέξεις).
2. Με αφορμή τις δύο φωτογραφίες από το ναζιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Άουσβιτς (ΕΙΚΟΝΑ 2), να γράψετε ένα κείμενο (60-80 λέξεις) με τίτλο: «Χθες και σήμερα...».

ΕΙΚΟΝΑ 1

ΕΙΚΟΝΑ 2

4η Ομάδα: Αντιστασιακοί

Αποστολή: Μελετάτε τις παρακάτω ιστορικές πηγές και συζητάτε για τα γεγονότα και τα συναισθήματα που προκαλούν σήμερα.

- α)** Τι θα προσθέτατε ή τι θα παραλείπατε εσείς σε ένα γράμμα, όπως εκείνο του Spartaco; (ΠΗΓΗ 1)
 1) Να δικαιολογήσετε τις επιλογές σας.
 β) Να σχολιάσετε την περίοδο «Μην κατηγορήσεις κανέναν άλλον για τον θάνατό μου, γιατί εγώ ο ίδιος διάλεξα τη μοίρα μου». Πώς αντιλαμβάνεστε σήμερα αυτά τα λόγια; (40-60 λέξεις)
- Να αναζητήσετε στον χάρτη της Ελλάδας τον Γοργοπόταμο. Εν συνεχεία, λαμβάνοντας υπόψη τις ΠΗΓΕΣ 2 και 3 (α) να εξηγήσετε ποιος ήταν ο αντικειμενικός σκοπός του σαμποτάζ που πραγματοποιήθηκε εκεί. (β) Τι σημασία νομίζετε ότι είχε η επιτυχία της ενέργειας αυτής για τον πόλεμο εναντίον του Άξονα; (60-80 λέξεις)

ΠΗΓΗ 1

Το τελευταίο γράμμα ενός Γάλλου αντιστασιακού

«Αγαπητή μου Μαμά,

Απ' όλους που γνωρίζω εσύ θα με νιώσεις καλύτερα, γι' αυτό σου αφιερώνω τις τελευταίες μου σκέψεις. Μην κατηγορήσεις κανέναν άλλον για τον θάνατό μου, γιατί εγώ ο ίδιος διάλεξα τη μοίρα μου. Δεν ξέρω τι να σου γράψω, γιατί, αν και το μυαλό μου είναι καθαρό, δεν μπορώ να βρω τις σωστές λέξεις. Κατατάχτηκα στον απελευθερωτικό Στρατό και πεθαίνω την ώρα που το φως της νίκης έχει αρχίσει ήδη να φέγγει (...) Πολύ σύντομα θα με τουφεκίσουν μαζί με άλλους είκοσι τρεις συντρόφους. Μετά τον πόλεμο πρέπει να διεκδικήσεις τα δικαιώματά σου για σύνταξη. Θα σ' αφήσουν να πάρεις τα πράγματά μου από τη φυλακή. Κρατάω μόνο τη φανέλα του Μπαμπά, γιατί δε θέλω το κρύο να με κάνει να τρέμω (...) Και πάλι σου λέω αντίο! Κουράγιο! Ο γιος σου Spartaco

(Spartaco Fontanot, εργάτης μεταλλουργίας, 22 ετών, μέλος της γαλλικής αντίστασης)»

ΠΗΓΗ 2

Στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου συνεργάστηκαν ελληνικές ανταρτικές δυνάμεις και βρετανικό κλιμάκιο υπό την αρχηγία του συνταγματάρχη Μάγερς, που συνεργάστηκε με τους αρχηγούς των ελληνικών δυνάμεων (Άρη Βελουχιώτη και Ναπολέοντα Ζέρβα).

«...Στις 25 Νοεμβρίου, τα μεσάνυχτα του 1942, η γέφυρα του Γοργοποτάμου ανετινάχθη ύστερα από μάχη δύο ωρών. Οι αρχές κατοχής έμειναν κατάπληκτες από το "θράσος" των ληστών...Η ανατίναξης μετεδόθη με πρωτοφανή ταχύτητα σε όλη την Ελλάδα σαν ένα πολεμικό γεγερτήριο. Ο Βρετανός πρωθυπουργός το είχε χαρακτηρίσει τότε σαν μία μεγάλη επιτυχία, ως εκείνη τη στιγμή, το μεγαλύτερο "σαμποτάζ" της Ευρώπης....»

Πυρομάγλου, Κομνηνός. *Ο Δούρειος Ίππος*, σσ. 42-43

ΠΗΓΗ 3

«Η καταστροφή της γέφυρας περιλαμβανόταν στον γενικότερο σχεδιασμό της μεγάλης συμμαχικής επίθεσης στο Μέτωπο της Βόρειας Αφρικής και είχε εξαιρετική στρατηγική σημασία, καθώς αποσκοπούσε στη διακοπή της λειτουργίας της μοναδικής σιδηροδρομικής γραμμής, που έφθανε μέχρι τον Πειραιά, απ' όπου γινόταν εφοδιασμός των εχθρικών στρατευμάτων του Μετώπου αυτού [...] Οι Έλληνες αντάρτες, που συντέλεσαν αποφασιστικά στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, είχαν σημαντική συμβολή στη στρατηγική εκμετάλλευση από τους Συμμάχους της νίκης τους στη Μάχη του Ελ Αλαμίν και στην ολοκλήρωση της επιτυχίας της μεγάλης τότε επίθεσής τους στο Μέτωπο της Βόρειας Αφρικής».

Δεσποτόπουλος, Αλ. (1996). *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων*. Εκδοτική Αθηνών, σ. 152.

5η Ομάδα: Καλλιτέχνες

Αποστολή: Πρόκειται να παρουσιάσετε σε Power Point ένα θέμα της δικής σας επιλογής αναφορικά με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και πρέπει να δουλέψετε συλλογικά, προκειμένου να παρουσιάσετε τη δουλειά σας στην ιστοσελίδα του σχολείου ή της τάξης σας.

1. Να αναζητήσετε σχετικό κινηματογραφικό υλικό από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ στη διεύθυνση: www.ert-archives.gr. Με ποιο «θέμα» θα επιλέγατε να ασχοληθείτε και γιατί; Σε ποιον τόπο και χρόνο θα εκτυλίσσεται το «σενάριο» σας;
2. Ποιες άλλες αισθητικές επιλογές θα πλαισίωναν αυτή την ομαδική δουλειά σας (μουσική επένδυση, φωτογραφία, συγγραφή σεναρίου-κειμένου-διαλόγων); Να συγκεντρώσετε τις προτάσεις-σκέψεις σας σε ένα κείμενο.

[Προτείνεται διανομή βοηθητικού εντύπου με σχετική φιλμογραφία, καθώς και ιστοσελίδες με σύντομα ή εκτενή -για περαιτέρω επεξεργασία- αποσπάσματα από ιστορικά ντοκιμαντέρ, ιστορικές τηλεοπτικές «σειρές» με ανάλογη αφόρμηση και θεματική [π.χ.: *Γράμματα από την Ιβοζίμα* (2006) του Κλιντ Ίστυουντ, *Καζαμπλάνκα* (1943) του Μάικλ Κέρτιζ, *Η διάσωση του στρατιώτη Ράιαν* (1997) του Στίβεν Σπίλμπεργκ, *Λεπτή κόκκινη γραμμή* (1998) του Τέρενς Μάλικ, *Η πιο μεγάλη μέρα του πολέμου* (1962) των Κ. Άνακιν, Α. Μάρτον, Μπ. Γουίκι, Ντ. Ζανούκ, *Τι έκανες στον πόλεμο μπαμπά;* (1966) του Μπλέικ Έντουαρντς, *Ουρανός* (1962) του Τάκη Κανελλόπουλου, *Η ζωή είναι ωραία* του Ρομπέρτο Μπενίνι, *Ο μεγάλος δικτάτορας* του Τσάρλι Τσάπλιν], ή άλλο σχετικό υλικό].

2η διδακτική ώρα: Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Φύλλα Εργασίας

1η Ομάδα: Ιστορικοί/Ερευνητές

Αποστολή:

Με αφορμή τις παρακάτω φωτογραφίες από το Ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων (ΕΙΚΟΝΑ 1) και του Διστόμου (ΕΙΚΟΝΑ 2):

1. Να αναζητήσετε στο διαδίκτυο i. άλλους τόπους που γνώρισαν τη γερμανική ή/και βουλγαρική θηριωδία κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (ενδεικτικά αναφέρουμε το Δοξάτο Δράμας, το Μεσόβουνο Πτολεμαΐδας, το Κλειστό, το Αμπελόφυτο και την Κυδωνιά Κιλκίς, το Κομμένο Άρτας, τους Λιγκιάδες Ιωαννίνων, την Παραμυθιά, τη Βιάννο και την Κάνδανο Κρήτης κ.ά.), ii. μαρτυρίες επιζώντων.
2. Να γράψετε ένα άρθρο (100-150 λέξεις) που θα δημοσιευτεί στη σχολική εφημερίδα σχετικά με την ερευνητική εμπειρία σας.

ΕΙΚΟΝΑ 1

Η «Ράχη του Καπή», όπου εκτελέστηκαν 800 Καλαβρυτινοί.

ΕΙΚΟΝΑ 2

Γερμανοί στρατιώτες πυρπολούν σπίτια στο Δίστομο.

2η Ομάδα: Πολιτικοί/Στρατιωτικοί

Αποστολή:

Στους παρακάτω χάρτες αποτυπώνεται ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος (Οκτώβριος 1940-Απρίλιος 1941), η γερμανική εισβολή (Απρίλιος-Μάιος 1941) και οι ζώνες Κατοχής (γερμανική, βουλγαρική και ιταλική) της ηττημένης Ελλάδας. Να αφηγηθείτε σε ένα σύντομο κείμενο (80-100 λέξεις) τα στρατιωτικά αυτά γεγονότα με τη χρονική σειρά που συνέβησαν και τον γεωγραφικό τους εντοπισμό (σημ.: Να εντοπίσετε με ακρίβεια τις περιοχές-νομούς εντός των ζωνών Κατοχής).

ΧΑΡΤΗΣ 1

ΧΑΡΤΗΣ 2

ΧΑΡΤΗΣ 3

ΧΑΡΤΗΣ 4

3η Ομάδα: Ρεπόρτερς/Πολεμικοί Ανταποκριτές**Αποστολή:**

Το παρακάτω οπτικό υλικό (ΕΙΚΟΝΕΣ 1-7) αναφέρεται σε σημαντικά γεγονότα της ελληνικής ιστορίας αναφορικά με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως: η πείνα και τα συσσίτια της Κατοχής, η είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη, η συνθηκολόγηση των Ιταλών, η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, η απελευθέρωση της Αθήνας, η μάχη της Κρήτης, ο τορπιλισμός του καταδρομικού Έλλη στην Τήνο.

1. Να αποκαταστήσετε τη σωστή χρονολογική σειρά των γεγονότων.
2. Από το οπτικό ιστορικό υλικό που σας παρέχεται να επιλέξετε μία φωτογραφία. Εν συνεχεία, υποδύμενοι/-ες τους Ρεπόρτερ/Πολεμικούς Ανταποκριτές και, αφού συγκεντρώσετε περαιτέρω πληροφορίες για το γεγονός, να γράψετε ένα άρθρο (80-100 λέξεις) σχολιάζοντας την είδηση στον Τύπο της εποχής.

ΕΙΚΟΝΑ 1**ΕΙΚΟΝΑ 2**

ΕΙΚΟΝΑ 3

ΕΙΚΟΝΑ 4

Η γέφυρα του Γοργοποτάμου μετά την ανατίναξη.

ΕΙΚΟΝΑ 5

ΕΙΚΟΝΑ 6

ΕΙΚΟΝΑ 7

4η Ομάδα: Αντιστασιακοί

Αποστολή:

Λαμβάνοντας υπόψη τις παρακάτω ιστορικές πηγές και ενόψει μίας σύντομης παρουσίασης στην τάξη σας:

1. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες (ίδρυση, ονομασία, πολιτικό και στρατιωτικό σκέλος, αρχηγοί) για τις σπουδαιότερες αντιστασιακές οργανώσεις (βλ. επίσης, http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/1940_1945/resistance/02.html).
2. Να αποτιμήσετε (60-80 λέξεις) την προσφορά της νεολαίας και κυρίως των γυναικών στην εθνική αντίσταση με συγκεκριμένα παραδείγματα (βλ. επίσης, http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/1940_1945/resistance/pigi05.html).

ΠΗΓΗ 1

«Οι πιο γνωστές από τις αντιστασιακές οργανώσεις ήταν: ο ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος), ιδρυμένος στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 από τον απότακτο συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα· το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), ιδρυμένο στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 από τον Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος και τρία μικρά κόμματα, την ΕΛΔ (Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας), το ΣΚΕ (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος) και ένα Αγροτικό Κόμμα· η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσης), ιδρυμένη από τον πολιτικό Γεώργιο Καρτάλη και τους συνταγματάρχες Ευριπίδη Μπακιρτζή και Δημήτριο Ψαρρό· η ΠΕΑΝ (Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων), ιδρυμένη τον Οκτώβριο 1941 από τον απότακτο αξιωματικό της αεροπορίας Κώστα Περρίκο, πολιτικό φίλο του Παναγιώτη Κανελλόπουλου».

Δεσποτόπουλος, Αλ. (1996). *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων*. Εκδοτική Αθηνών, σ. 148.

ΠΗΓΗ 2

«[...] Η ΠΕΑΝ [Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων], όμως, είχε και μία σημαντική ιδιομορφία. Διέθετε ένα δυναμικό σκέλος, που αποτελούνταν από δύο ομάδες δολιοφθορών. Η πρώτη, υπό την ηγεσία του Περρίκου, δρούσε στο λιμάνι του Πειραιά, σε μικρής κλίμακας σαμποτάζ. Φορέας αυτών των ενεργειών ήταν ο βασικός πυρήνας του δυναμικού σκέλους της οργάνωσης, ο περίφημος Ουλαμός Καταστροφών υπό την ηγεσία, και πάλι, του Περρίκου, και με μέλη τον Αντώνη Μυτιληναίο, τους ομαδάρχες Σπύρο Γαλάτη, φοιτητή της Νομικής, Νίκο Μούρτο, ιδιωτικό υπάλληλο, Νίκο Λάζαρη, φοιτητή της Νομικής, Παναγιώτη Μιχαηλίδη, φοιτητή Χημείας, τους Ιωάννη Νικολόπουλο και Γ. Παπαγιάννη, την Ιουλία Μπίμπα δασκάλα, και τον Σπύρο Στανωτά, φοιτητή της ΑΣΟΕΕ. Στην απόκρυψη των εκρηκτικών ενεπλάκησαν επίσης η Αικατερίνη Μπέσση και ο Γεώργιος Κουσουράκος.

Ο Ουλαμός Καταστροφών στόχευσε κυρίως, τις οργανώσεις των Ελλήνων εθνικοσοσιαλιστών που επιδίωκαν την ενθάρρυνση φιλοναζιστικής δράσης στην Ελλάδα. [...] Η Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωσης (ΕΣΠΟ) – η κύρια δοσιλογική οργάνωση – υπό την ηγεσία του ιατρού Σπύρου Στεροδήμου, διατηρούσε γραφεία σε τριώροφη οικοδομή στη γωνία Γλάδστωνος και Πατησίων. Η ΕΣΠΟ είχε ξεκινήσει την προσπάθεια να δημιουργήσει ένα ελληνικό ναζιστικό δοσιλογικό κίνημα, να μεταφέρει Έλληνες εργάτες στη Γερμανία, και να συστήσει ελληνικά ένοπλα τμήματα που θα πολεμούσαν στο ανατολικό μέτωπο εναντίον των Σοβιετικών. Μέλη της ήταν κυρίως άνθρωποι του υποκόσμου των Αθηνών, που επιζητούσαν χρηματοδότηση και προστασία από τους Γερμανούς. Επιλέχθηκε η ημερομηνία: 20 Σεπτεμβρίου 1942...»

Χατζηβασιλείου, Ευ., *Η ΠΕΑΝ, ο Δημήτρης Λόης και ο αγώνας της ελευθερίας (1940-1942)*, στο <http://animabibliorum.weebly.com/>

5η Ομάδα: Καλλιτέχνες

Αποστολή:

Αφού συζητήσετε με αφορμή τα παρακάτω αποσπάσματα (ΠΗΓΗ 1 και 2) από λογοτεχνικά κείμενα:

1. Να καταγράψετε (60-80 λέξεις) τις σκέψεις που σας δημιουργεί ο αγώνας των Ελλήνων στα βουνά της Ηπείρου κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
2. Με ποιους καλλιτεχνικούς τρόπους θα επιλέγατε να εκφραστείτε εσείς και γιατί; Να δώσετε μερικά παραδείγματα (ζωγραφική-σχέδιο-τέχνημα, ποίημα, μουσικό θέμα, θεατρικός μονόλογος ή διάλογος, σχέδιο διηγήματος, φωτογραφία, σχέδιο σεναρίου για ταινία μικρού μήκους, σύντομο δρώμενο κ.λπ.).

(Μπορείτε να αναζητήσετε ιστορικό υλικό στη διεύθυνση

www.ime.gr/chronos/14/gr/1940_1945/index.html

καθώς και στο φωτογραφικό αρχείο των ΑΣΚΙ, στη διεύθυνση:

<http://62.103.28.111/photographic/>).

[Προαιρετικά: Να παρακολουθήσετε ένα μέρος από το *Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης* στο

<https://archive.ert.gr/8130/>

και να διερευνήσετε συζητώντας με εκπροσώπους των άλλων ομάδων αν θα ενδιέφερε η παραγωγή ενός πολυτροπικού κειμένου (Power Point) με θέμα «Κατοχή και Αντίσταση». Το έργο θα μπορούσε να παρουσιαστεί μελλοντικά στην ολομέλεια και να αναρτηθεί στην ιστοσελίδα της τάξης ή του σχολείου].

ΠΗΓΗ 1

«Το κρύο ήταν φοβερό, αφάνταστο. Από το κρύο αυτές τις ώρες σού πονούσε κυριολεκτικά η ψυχή και σου 'ρχόταν, σα μωρό, να μπήξεις τα κλάματα, έτσι χωρίς να ξέρεις κι εσύ τι ζητάς και τι θα βγάλεις μ' αυτό. Απ' το περιορισμένο του χώρου δεν μπορούσες να κάνεις δυο βήματα και καθόσουν εκεί ακίνητος, ξυλιασμένος, έτσι σα να 'χει παγώσει κι αυτό το ίδιο το μυαλό σου, χτυπώντας μόνο από καιρό σε καιρό το 'να σου χέρι με τ' άλλο, έτσι σαν στο στίχο της απελπισίας του Σολωμού».

Μπεράτης, Γ. (1992). *Το πλατύ ποτάμι (1946-47)*, Αθήνα: Ερμής, σ. 145.

ΠΗΓΗ 2

«Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολλώντας το ποδάρι από τη λάσπη, όπου φορές, εκαταβούλιαζε ίσαμε το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψιχάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς μες στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και αμίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό δαδί, μία-μία εμοιραζόμασταν τη σταφίδα. Ή φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τα ρούχα και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο κι απ' την κούραση ανυπόφερτο».

Οδ. Ελύτης, *Άξιον Εστί* (1960).

3η διδακτική ώρα: Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ίδρυση του ΟΗΕ

Φύλλα Εργασίας

1η Ομάδα

Αποστολή: Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που σας παρέχονται (ΠΗΓΗ 1):

1. Να αναφερθείτε στις προθέσεις των νικητών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και να αξιολογήσετε τις ενέργειές τους. (60-80 λέξεις)
2. Ποιες από τις βασικές Αρχές των Ηνωμένων Εθνών (ΠΗΓΗ 2) θεωρείτε σήμερα ότι είναι λιγότερο ρεαλιστικές στην εφαρμογή τους και γιατί; Τι θα προσθέτατε εσείς στη διακήρυξη Αρχών; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας. (60-80 λέξεις)

ΠΗΓΗ 1

Το τέλος της Κοινωνίας των Εθνών και ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ

«Προς το τέλος του πολέμου εκπρόσωποι 50 χωρών συναντήθηκαν στο Σαν Φρανσίσκο από τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο του 1945 προκειμένου να εκπονήσουν το τελικό κείμενο που έθεσε τα θεμέλια της διεθνούς συνεργασίας. Το κείμενο αυτό ήταν ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, που υπογράφηκε στις 26 Ιουνίου από 50 χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Η Πολωνία, η 51η χώρα, δεν ήταν σε θέση να στείλει αντιπρόσωπο στη διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο, αλλά θεωρείται ιδρυτικό μέλος. [...] Το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών μετασχηματίστηκε στο Συμβούλιο Ασφαλείας που αποτελείται από τους πέντε νικητές του πολέμου ως μόνιμα μέλη και άλλες δέκα χώρες με διετή θητεία. Στα πέντε μόνιμα μέλη – Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Κίνα και Σοβιετική Ένωση, δόθηκε το δικαίωμα της αρνησικυρίας. Αυτό σημαίνει ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονται από το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορούν να μπλοκαριστούν από οποιοδήποτε από τα 5 μόνιμα μέλη».

ΠΗΓΗ 2

Οι Αρχές των Ηνωμένων Εθνών

- Η διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης
- Η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των εθνών
- Η συνεργασία για τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων, την εξάλειψη της φτώχειας, των ασθενειών και του αναλφαριθμισμού, καθώς και η συνεργασία για την προστασία του περιβάλλοντος και την ενίσχυση του σεβασμού των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του άλλου
- Ο ΟΗΕ βοηθά τα έθνη να πετύχουν αυτούς τους στόχους.
- Όλα τα κράτη-μέλη είναι κυριαρχικά ίσα.
- Όλα τα κράτη-μέλη συμμορφώνονται με τον Καταστατικό Χάρτη.
- Οι χώρες προσπαθούν να επιλύουν τις διαφορές τους με ειρηνικά μέσα.
- Οι χώρες αποφεύγουν τη χρήση βίας ή την απειλή χρήσης βίας.
- Ο ΟΗΕ δεν παρεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις των χωρών.
- Οι χώρες προσπαθούν να παρέχουν βοήθεια στα Ηνωμένα Έθνη.

Ηνωμένα Έθνη, Εκπαιδευτικό υλικό, Μία εισαγωγή για μαθητές, στο <https://unric.org/>

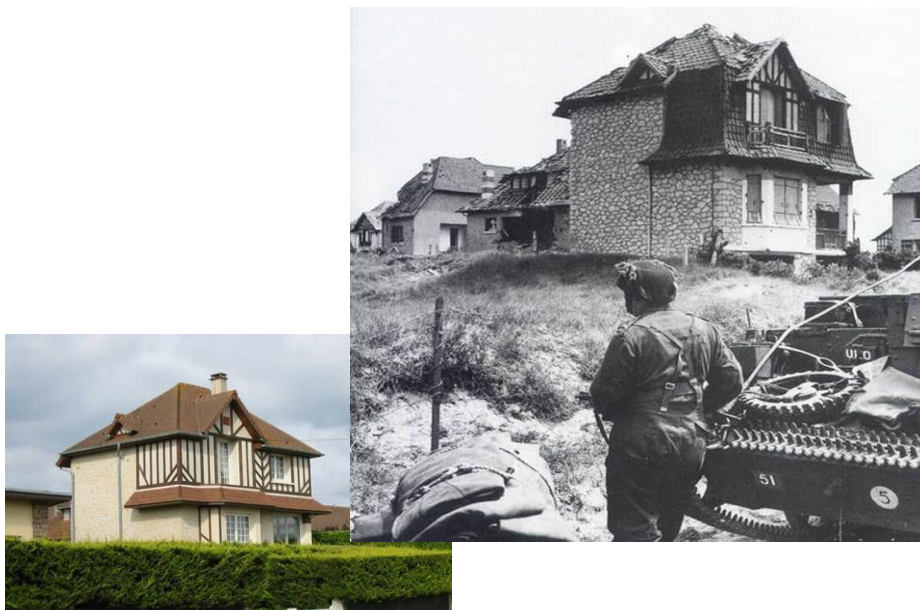

2η Ομάδα

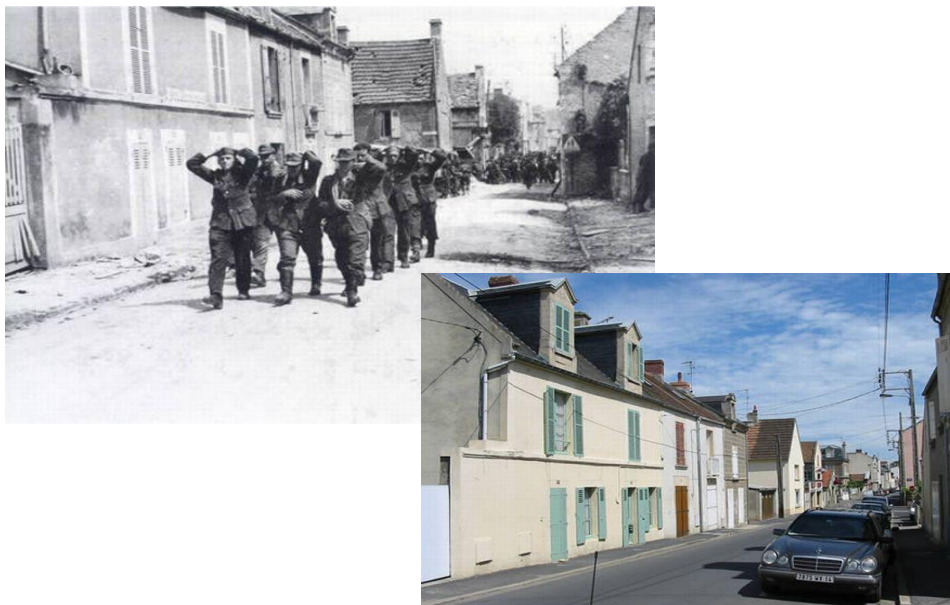
Αποστολή: Με αφορμή το παρακάτω οπτικό ιστορικό υλικό (ΕΙΚΟΝΑ 1 και 2) από τον φωτογράφο Chris Helgren του Πρακτορείου Reuters, από τη Νορμανδία του χτες και του σήμερα:

1. Να αναζητήσετε ανάλογο οπτικό υλικό από τον τόπο σας για την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εντοπίζοντας τις τυχόν αλλαγές (μικρές ή μεγάλες) που έχουν επέλθει σήμερα σε σχέση με το παρελθόν σε κτίρια, δρόμους, τοπία, νοοτροπίες, συμπεριφορές.
2. Να γράψετε ένα σύντομο άρθρο (100-150 λέξεις) που θα δημοσιευθεί στην εφημερίδα του σχολείου σας, στο οποίο: i. θα περιγράψετε τις εντυπώσεις σας από αυτή την εμπειρία και ii. θα επιχειρηματολογείτε για τη σπουδαιότητα της ανάδειξης της ιστορικής μνήμης των τόπων στις τοπικές κοινωνίες και τη συλλογική συνείδηση.

ΕΙΚΟΝΑ 1

ΕΙΚΟΝΑ 2

3η Ομάδα

Αποστολή: Να μεταβείτε στη διεύθυνση <http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9390>. Αφού μελετήσετε το οπτικό υλικό που παρέχεται και συζητήσετε μεταξύ σας σχετικά, να συντάξετε ένα κείμενο (80-100 λέξεις) στο οποίο θα καταγράφονται οι οικονομικές επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου για την Ελλάδα.

4η Ομάδα

Αποστολή: Να μεταβείτε στη διεύθυνση <https://www.kathimerini.gr/world/429578/i-idrysi-toy-oie-to-1945/>. Αφού μελετήσετε τις πληροφορίες που παρέχονται, να τεκμηριώσετε την άποψη ότι οι νικήτριες δυνάμεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθόρισαν τις Αρχές του ΟΗΕ (Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών). (80-100 λέξεις)

5η Ομάδα

Αποστολή: Μελετώντας τις παρακάτω πηγές:

1. Να καταγράψετε τις επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: i. σε ανθρώπινες απώλειες και ii. στην ηθική καταρράκωση των πληθυσμών. (60-80 λέξεις)
2. Ποιο θεωρείτε ότι θα έπρεπε να είναι το κυρίαρχο αίτημα του μεταπολεμικού κόσμου; Να συντάξετε σχετικά μία διακήρυξη Αρχών. (60-80 λέξεις)

ΠΗΓΗ 1

«Ο φόρος αίματος –περίπου 40.000.000 νεκροί– ξεπέρασε κατά πολύ, όχι μόνο τις χιλιάδες που σκοτώθηκαν στον Γαλλοπρωσικό πόλεμο, στον πόλεμο των Μπόερ ή τους Βαλκανικούς Πολέμους αλλά και τα εκατομμύρια που σκοτώθηκαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στον ρωσικό εμφύλιο. Η αναλογία των νεκρών αμάχων –ίσως το μισό του συνόλου- ήταν πολύ υψηλότερη από κάθε άλλη φορά. Περιελάμβανε, πέρα από τα 5.000.000 έως 6.000.000 Εβραίους, και εκατομμύρια Πολωνούς, Γερμανούς, Ρώσους και Ουκρανούς. [...] Οι στρατιωτικές απώλειες των Βρετανών και των Γάλλων, για παράδειγμα, ήταν λιγότερες από το ένα δέκατο των τεράστιων γερμανικών απωλειών. Ακόμη όμως και αυτές ο τελευταίος δεν είναι τίποτα μπροστά σε εκείνες των Σοβιετικών, οι οποίοι έχασαν –πέρα από τουλάχιστον 10.000.000 αμάχους– 3.000.000 αιχμαλώτους πολέμου από λιμοκτονία και άλλα 6.500.000 άντρες στο ανατολικό μέτωπο....»

Μαζάουερ, Μ. (1998). *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*. μτφρ. Κ. Κουρεμένος, τ. 2, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 11-12.

ΠΗΓΗ 2

«...Ο εβραϊκής καταγωγής Ούγγρος συγγραφέας Ίμρε Κέρτες (βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 2002) αρνείται να δει το Ολοκαύτωμα ως μια σύγκρουση ανάμεσα στους Γερμανούς και Εβραίους. Θεωρεί ότι είναι μία καταστροφή που αφορά ολόκληρο τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό. “Δεν μπορείς να θυμώνεις με ένα ολόκληρο έθνος και οπωσδήποτε όχι με τη δεύτερη και την τρίτη γενιά” υποστηρίζει. “ Το Ολοκαύτωμα δεν είναι ένα ιστορικό λάθος που έγινε μια φορά και τελείωσε. Ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ιστορία και με αυτό τελείωσαν οι αξίες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού”. Τολμώ να πω ότι συμμερίζομαι τις απόψεις του μεγάλου συγγραφέα. Όπως και αυτός, δεν αισθάνομαι ούτε αντιπάθεια ούτε θυμό και φυσικά κανένα μίσος για τους Γερμανούς. Συγχώρησα, αλλά δεν ξεχνώ, και νομίζω ότι έτσι πρέπει να κάνουν όλοι οι λαοί της γης για να μην γίνουν ποτέ Ολοκαυτώματα, πόλεμοι, εγκλήματα πολέμου, και όλα τα συναφή που ακολουθούν τη βία των ανθρώπων και των κρατών...»

Σιμχά, Αλ. (2003). *Τα χαμένα χρόνια*, Αθήνα: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας, σ. 84.

Επαναληπτικό Φύλλο Αξιολόγησης

ΟΜΑΔΑ Α΄

1. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο των ιστορικών όρων: *ΕΔΕΣ, Συμφωνία Μονάχου, Συμβούλιο Ασφαλείας*

Μονάδες 3

2. Να αντιστοιχίσετε τα στοιχεία της στήλης Α με στοιχεία της στήλης Β.

A	B
1. 12 Οκτωβρίου 1944	α. μάχη του Στάλινγκραντ
2. 27 Απριλίου 1941	β. απόβαση στη Νορμανδία
3. 24 Οκτωβρίου 1945	γ. απελευθέρωση της Ελλάδας
4. 15 Αυγούστου 1940	δ. κατάληψη της Αθήνας από τους Γερμανούς
5. 6 Ιουνίου 1944	ε. ίδρυση ΟΗΕ
6. Σεπτέμβριος 1942 - Φεβρουάριος 1943	στ. τορπιλισμός της Έλλης

Μονάδες 3

3. Να συμπληρώσετε τα κενά στο παρακάτω κείμενο με τις κατάλληλες λέξεις/ιστορικούς όρους και στην πτώση που απαιτεί η σύνταξη του κειμένου:

Γερμανία και Ιταλία συμμάχησαν μεταξύ τους, συγκροτώντας τον ..... . Με την επίθεση της Γερμανίας εναντίον της ....., ξεκίνησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος είχε συνολική διάρκεια ..... χρόνια. Η ..... των ιταλικών στρατευμάτων στα βουνά της Ηπείρου ανάγκασε τον ..... να έρθει σε βοήθεια του ηττημένου συμμάχου του. Οι Γερμανοί, την άνοιξη του ....., εισέβαλαν στην Ελλάδα. Ένα μεγάλο κομμάτι της βόρειας Ελλάδας παραχωρήθηκε στη συμμαχική προς τον Άξονα ..... . Η ελληνική κυβέρνηση αναγκάζεται να καταφύγει στην ..... . Οι ελληνικές ..... οργανώσεις θα καταφέρουν σημαντικά πλήγματα εναντίον των κατακτητών κατά τη διάρκεια της ..... . Η ανατίναξη της γέφυρας του ..... είναι η πιο σημαντική κοινή τους πρωτοβουλία με τη συνεργασία και των .....

Μονάδες 4

ΟΜΑΔΑ Β΄

1. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που ακολουθούν: (α) να αξιολογήσετε τη σημασία έκδοσης παράνομου Τύπου στα χρόνια της Κατοχής και (β) να τεκμηριώσετε με συγκεκριμένα παραδείγματα την άποψη ότι «η συμβολή της Εθνικής Αντίστασης στη συμμαχική νίκη υπήρξε αναμφισβήτητη πολύ σημαντική». (100-150 λέξεις)

Μονάδες 5**ΠΗΓΗ 1**

«Η Αντίσταση δεν περιοριζόταν στην οργάνωση ένοπλου αγώνα. Ανεκτίμητη ήταν λ.χ. η σημασία της μακρόχρονης έκδοσης ενός οποιουδήποτε παράνομου φύλλου, που στρεφόταν ενάντια στον εξωτερικό εχθρό. Δεν ήταν τυχαίο ότι οι τυπογράφοι, οι συντάκτες και οι διανομείς του παράνομου Τύπου πλήρωναν με την ελευθερία ή και τη ζωή τους, όποτε έπεφταν στα χέρια των Αρχών Κατοχής».

Φλάισερ, Χ. «Κατοχή και Αντίσταση, 1941-1944», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 26.

ΠΗΓΗ 2

«Η συμβολή της Εθνικής Αντίστασης στη συμμαχική νίκη υπήρξε αναμφισβήτητη πολύ σημαντική. Η μεγαλύτερη προσφορά της στον συμμαχικό αγώνα ήταν βέβαια η καθήλωση στα ελληνικά εδάφη επί τριάμισι χρόνια δυνάμεων του εχθρού, πολύ μεγαλύτερων απ' όσες θα απαιτούσε η απλή κατοχή της χώρας. Χαρακτηριστικοί είναι οι ακόλουθοι αριθμοί: το 1943 η συνολική δύναμη των στρατευμάτων Κατοχής γερμανικών, ιταλικών και βουλγαρικών ανερχόταν σε 345.965 άνδρες· τον Δεκέμβριο 1943 η δύναμη του γερμανικού στρατού Κατοχής ήταν 273.000 άνδρες».

Δεσποτόπουλος, Αλ. (1996). *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων*. Εκδοτική Αθηνών, σσ. 151-152.

2. Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις και τις ιστορικές πληροφορίες των πηγών που ακολουθούν:

- α) Να παρουσιάσετε τις επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε ανθρώπινες απώλειες και υλικές καταστροφές.
β) Με ποιους τρόπους ο μεταπολεμικός κόσμος προσπάθησε να θωρακιστεί μετά την εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου; (100-150 λέξεις)

Μονάδες 5**ΠΗΓΗ 1**

«Στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-1945) πήραν μέρος πάνω από 40 χώρες και από τις πέντε ηπείρους. Οι ανθρώπινες απώλειες και οι υλικές καταστροφές που σημειώθηκαν κατά τη διάρκειά του ήταν οι περισσότερες από ποτέ στην παγκόσμια ιστορία. Οι συμμαχικές δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία-Γαλλία-Σοβιετική Ένωση-ΗΠΑ κ.ά) αντιτάχθηκαν στις δυνάμεις του Άξονα (Γερμανία-Ιταλία-Ιαπωνία), ενάντια δηλαδή σε ναζιστικά και φασιστικά καθεστώτα, όπως αυτά του Χίτλερ και του Μουσολίνι. Η νίκη τους μετά από έξι χρόνια πολέμου ήταν μια αποφασιστική νίκη εναντίον του φασισμού και του ναζισμού. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οργανώθηκε η συστηματική εξόντωση των Εβραίων και άλλων ομάδων που θεωρήθηκαν από τους οπαδούς των ναζιστικών ιδεών φυλετικά, κοινωνικά ή θρησκευτικά κατώτερες. Τα θύματα του πολέμου ανήλθαν στα 50 εκατομμύρια, ενώ η χρήση ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι άλλαξε ριζικά τις αντιλήψεις της ανθρωπότητας για το τι σημαίνει πόλεμος».

http://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/file/Mikra_istorika/Katoxi/index2.pdf

ΠΗΓΗ 2

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ - 10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1948

ΑΡΘΡΟ 1

«Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα. Είναι προικισμένοι με λογική και συνείδηση, και οφείλουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους με πνεύμα αδελφότητας».